

Բ. Ա. ԱՄՈՒՅՍՆ

ԱՄՈՒՅՍՆ
ԿՈՒՐՄԱՆ
ԿՈՒՐՄԱՆ

ԿՈՒՐՄԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА им. Р. АЧАРИА

К. М. МАДАТЯН

АЛАШКЕРТСКИЙ ГОВОР
(АПАРАНО-АРАГАЦСКАЯ ТЕРРИТОРИЯ)

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1985

4С
D-96

ՀԱՅԳԱՎԱՆ ԵՄԷ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱԳԵՄԻԱ
ՀՐ. ԱՐՄԵՆԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵՁՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Է. Մ. ՄԱՐԱԹՅԱՆ

ԱԼԱՇԿԵՐՏԻ ԽՈՍՎԱԾՔԸ
(ԱՊԱՐԱՆ-ԱՐԱԳԱՑԻ ԵՐԱՄԵՔ)

2166

ՀԱՅԳԱՎԱՆ ԵՄԷ ԳՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1985

Տպագրվում է ՀՊՀ ԳՔ Հր. Անտոյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝ քանոնագրական գիտությունների թեկնածու Ա. Ե. Հանեկյան
Պրոֆ. Հասարակութային և կուլտուրային գիտությունների քանոնագրական գիտությունների
թեկնածուներ Ա. Ս. Խոչարյանը և Մ. Հ. Մառաղչյանը

Մ 967 Մաղարյան, Փ. Մ.
Ալաշկերտի խոսվածքը (Ապարան-Արուցածի տա-
րածք) /Պատ. խմբ.՝ Ա. Ե. Հանեկյան.—Եր.: ՀՊՀ ԳՔ
Հրատ., 1985.—251 էջ

Ստամբուլում ընկալված ալաշկերտցիների խոսվածքների հիման վրա
Այն բաղկացած է «Նշյունաբանություն», «Քառադասություն», «Չե-
փարանություն քամեններից և ուրիշ գրասար-Ալաշկերտի խոսվածքի
և բարբառային բաների բառարաններ, Հանդամ անունն քննարկված է՝
Նշյունների պատմական փոփոխություններ, Նշյունական հան-
րանափոխությունը, բառազարթ շերտերը, խոսքի մասերը, Հեռ-
գումն ու խոնարհումը և դրանց Նեա անվոճ այլ շարքերը
Հայտնաբերվում է տասնյակներին, ուսուցիչներին և քննադատական
հայաց լեզվի շարքերով գրավորներին:

0602010000
Մ—75—84
703 (2) 85

ՊՊԿ 81 22
4 AP

© Հայկական, ՈՒՀ ԳՔ, Երևան, 1985

Ն Ե Բ Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Ալաշկերտի խոսվածքը պատկանում է Մշո բարբառի հյուսիսարևել-
յան խմբին: Մշո բարբառը զբաղում է բավական բնդարձակ տարածք և
ունի մի բանի՝ իրարից ու բուն Մուշից զգալի շփոփ տարբեր խոսվածք-
ներ: Մի կողմ թողնելով այդ խոսվածքների միջև եղած տարբերություն-
ները, որոնց անդրադառնալով մեր խնդրից դուրս է, նշենք Ալաշկերտի
խոսվածքի մի բանի կարևոր առանձնահատկությունները, որոնցով այն,
բառ մինչև այժմ հայանի տվյալների, տարբերվում է բուն Մուշի բար-
բառից:

1. Ալաշկերտի խոսվածքում ձայնեղ բաղաձայնները բառամիջում և
բառամերջում վերածվել են խուլերի, իսկ Մուշի խոսվածքում՝ դերադան-
ցուպես շնչեղ խուլերի:
2. Ալաշկերտի խոսվածքում շնչեղ խուլ բաղաձայնները բառամիջում
և բառամերջում վերածվել են խուլերի, իսկ Մուշի խոսվածքում պահվել
են անփոփոխ:
3. Ալաշկերտի խոսվածքը բառասկզբին չունի դ, այն վերածել է խ-ի
(խաղար, հուզաա), իսկ Մուշը նման փոփոխություն չի կատարել:
4. Ալաշկերտի խոսվածքն ունի Լերկու խոնարհում՝ և, ա, իսկ Մուշը՝
չորո՝ և, ա, ի, ա:
5. Ալաշկերտի խոսվածքը չունի զ նախդիր:
6. Ալաշկերտի խոսվածքի որոշիչ հորը միայն ն-ն է, որի գործա-
ծությունը սահմանափակ է, իսկ Մուշինը՝ ք, և:
7. Ալաշկերտի խոսվածքը չունի Յ հոլովում, ստան, վի, վրդիվ, երգ,
անճ հոգնակիակերտ մասնիկները (զրանք հատուկ են Մուշին):
8. Օժանջակ բայի տարբերություններ: Ալաշկերտ՝ ներկաի ձևեր՝
իմ, իս, ա, ինկ, իկ, ա, անցյալի ձևեր՝ էնկ, էր, էո, էնկ, էկ, էն. Մուշ՝
իմ, իս, է, ինք, էք, էն, ի, իր, էր, ինք, իք, էն, էան նաև բայի դիմային
վերջավորությունների տարբերություններ:
9. Ալաշկերտում ան (ած) վերջավորությամբ դերբայը վաղակատար
է (անցյալ), իսկ Մուշում՝ հարակատար:

10. Ալաշկերտը ձայնակալ չունի, կից ձայնավորների միջև չ չի արտասանվում:

Կան գունաղան այլ տարրերով լիցաններ, այդ լիցան նաև տարրերով լիցաններ հոլովման ու խոնարհման մեջ և բառալին կազմում:

Ալաշկերտի խոսվածքը եղել է պատմական Հայաստանի Ալաշկերտի և նրա շրջակա գյուղերի ու ավանների խոսվածքը և բնագրերի է բավական մեծաթիվ բնակչություն:

1828—29 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո Ալաշկերտի բնակչության մի մասը գաղթում է ու բնակություն հաստատում Արևելյան Հայաստանում, իսկ առաջին համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ թուրքական ամառիկ շարդարների յաթագանից փրկվել կարողացող հաշիբը, այդ լիցան է ալաշկերտցիները, սփռվում են այն ու այն կողմ: Ալապիտով, Ալաշկերտի բնակչությունն ու խոսվածքը գրկվում են իրենց բնորոշինք:

Այժմ Ալաշկերտի խոսվածքը տարածված է Մարտունու շրջանի գյուղերի մեծ մասում, Ապարանի շրջանի Մեկիբջուլ, Մուրի, Արագած, Արալի, Ափեա, Հարթավան, Սարաղանջ, իսկ մինչև 1939 թվականը՝ նաև Ածնկալ և Նորաշեն գյուղերում: Եղված վայրերից բացի, ուր ալաշկերտցիներն ապրում են ամբողջ գյուղերով, գանգվածաբար և զրա շնորհիվ խոսվածքը պահել են բավականաչափ անաղարտ, ալաշկերտցիներ կան Աշտարակի, Նոկոնեմբերյանի, Սպիտակի, Կալիֆինոյի, Արթիկի շրջաններում, մեր հանրապետության տարրեր քաղաքներում և հանրապետության սահմաններից դուրս:

Սույն ուսումնասիրությունը կատարել ենք Ապարանի, Արագածի՝ ալաշկերտցիներով բնակեցված (1829—30 թթ. վերաբնակվածներ) գյուղերի խոսվածքների հիման վրա՝ համեմատելով 1914—15 թթ. տեղափոխված ալաշկերտցիների խոսվածքի հետ (Հոկտեմբերյանի շրջանի նոր բնակավիթում բնակվողներ): Համեմատությունից պարզվեց, որ տարրեր բնակավայրերի խոսվածքների հնչյունային կազմում էական տարբերություն չկա: Քերականական կառուցվածքի միակ տարրերությունը հետևյալն է. սահմանական և՛ ներկա, և՛ անցյալի անկատար ժամանակների ժխտականը կազմվում է ժխտական զերբայով և օժանդակ բառի ժխտական ձևերով, իսկ մի երկու բնակավայրում (Արագած, Հարթավան) կազմվում է գրական խոնարհման ձևերին չ մասնիկի հավելումով:

Արապես՝

	Ներկա			
չբմ ուղի	չբնկ ուղի	չուղիմ	չուղինկ	
չբս ուղի	չբկ ուղի	չուղիս	չուղիկ	
չուղս	չբն ուղի	չուղս	չուղին	

Անցյալի անկատար

չբնկ ուղե	չբնկ ուղե	չուղե՛կ	չուղե՛նյ
չբբ ուղե	չբկ ուղե	չուղե՛ր	չուղե՛կ
չբբ ուղե	չբն ուղե	չուղե՛ր	չուղե՛ն

Բառային կազմում կան մասնակի հնչյունային տարրերություններ, ինչպես՝ շիտիլ-շրտիլ (սածիլ), շաշ-շըշ (շեզակն, շիլ), սաղանա-չը-գրնա, հոգա-հուգա (սայտեղ), էղա-իղա (սա) և այլն:

Նման բնույթի տարրերություններ կարող են լինել և կան նույնիսկ միևնույն բնակավայրի խոսվածքում: Մեկիբջուլում, օրինակ, հավասարապես զործածվում են հեանալ բառերը. լրգեկ-լաղեկ, զըրալ-զըզէլ, կրուցիկ-խըրուցիկ, շարի-շուրի (մինչև), մէ շուտ-մէ փշուր-մէ փշում (մի կի), շինեկ-շինկեկ, թըմբակ-թըմբակ (լրացնել, ամբողջացնել, ավարտել) և այլն:

Ալաշկերտի բարբառով բերված նմուշները գրի են առնվել անձամբ մեր կողմից: Ուշպես դրանց, այնպես էլ ներկա աշխատության մյուս բաժինների լեզվական հզորությունը ստուգել ենք խոսվածքին լավ տիրապետողների, հատկապես ձերանիների միջոցով: Իրենց սիրահոտոր օգնության համար շնորհակալությունս Աշխատակում ենք Գանինկ Կիրակոսյանին (86 տարեկան, բնակվում է Ապարանի շրջանի Մեկիբջուլում), Ալմաստ Կիրակոսյանին (78 տարեկան, բնակվում է նույն գյուղում), Աննեբերիմ Եահինյանին (85 տարեկան, բնակվում է Մարտունու շրջանի Կեղերի Գեոտաշեն գյուղում) և Գեորգ Միխայելյանին (բնակվում է Հոկտեմբերյանի շրջանի նոր Արմավիր գյուղում, Ալաշկերտի նստատեղ գյուղից գաղթել է 1915 թ., 75 տարեկան):

Ամբողջ աշխատանքի հավաստիությունը և վստահելի լինելը կրաշխարհովում է նաև նրանով, որ հեղինակը Ալաշկերտի խոսվածքի ներկայացուցիչ է և խոսվածքին տիրապետում է իրրե մայրենի բարբառով:

2 Տարբեր նկատի ունենալ 1965 թ. համար, երբ շարագրել է այս ուսումնասիրությունը:

1 Մուրի բարբառի տվյալների՝ բառ Ս. Բաղդասարյան-Քալուսյանի Մշո բարբառը գրքի, Երևան, 1958:

ՀԵՉՅՈՒՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԵՉՅՈՒՆԱՅԻՆ ԿԱԶՄԷ

Այլաշեքայի խոսվածքն ունի 44 հնչյուն: Գրանցից զեցը ձայնավոր են՝ ա, է, ը, ի, ու, օ, երեսունվեցը՝ բ, բ', գ, գ', դ, դ', թ, ժ, լ, խ, ժ, կ, հ, ճ, ճ', զ, մ, յ, ն, շ, շ', ու, ս, վ, ա, ր, ց, փ, ք, ֆ, իսկ երկուսը՝ երկրարքա՝ և, ու:

Շնչեղ ձայնեղներ՝ բ', գ', դ', ճ', շ':

Ձայնեղներ՝ բ, գ, զ, ժ, շ, ց, ժ, զ, վ, հ':

Խուլներ՝ պ, կ, տ, ժ, ճ, ս, շ, ֆ, խ, հ':

Շնչեղ խուլներ՝ փ, ք, փ, ց, շ:

Ձայնորդներ՝ լ, մ, յ, ն, ո, ր:

Ե-ն և Ո-ն երկրարքապիսի ձայնավորներ են, Ե-ն ունի մոտավորապես ին արտասանություն, Ո-ն իր արտասանությամբ մոտենում է ուօ-ին, Ե-ն և Ո-ն հակադրական զույգեր են կազմում է-ի և օ-ի հետ. Ե-ն և Ի-ի հետ՝ բառամիջում և բառավերջում, իսկ ո-ն օ-ի հետ՝ բառամիջում: Այսպես՝

մեր-մեր (մայր)

օեր-սեր (մարդկային սեր)

ջրեր (ջրել է)-ջրէ (հարաբերական ածական)

հողն (հողել է)-հողէ (հարաբերական ածական)

հոր-հոր (հայր բառի արական հոգավոր)

խոտ (պակաս, կիտատ, կտրած)-խոտ (նիհար, զաճաճ կենդանի) և այլն:

Հ' (ձայնեղ Ե) հանդիպում է բառասկզբում, միայն ձայնավորներից առաջ:

Արդի գրական հայերենի համեմատությամբ յ-ն զգալիորեն ավելի բմային է:

Առանձին քնակավայրերի խոսվածքներում Ե-ի փոխարեն մի երկուերեք բառով կա խ (հավ-խավ, հող-խող): Մյուս հնչյունների ունեն հայերենի համապատասխան հնչյունների սովորական արտասանությունը:

ՉԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ա

Գրարարի համեմատությամբ ա ձայնավորը կրել է հետևյալ փոփոխությունները.

ա) Նստավանկ բառերում նախաշեշտ ա-ն վերածվել է ք-ի՝ անցանելի > հըըընել, աղանձել > աղընձել, արտասուք > առքսուսնկ, ամբարել > ամբրրել, ամսական > ամսրգան, արձակել > հանձրգել, աթարոց > անսորոժ, գերանդի > գ'էրընդի, զարգարել > զատորրել, թաթախել > թանտրթել, լողանալ > լօղզընալ, լուսանալ > լավընալ, կարկատան > կարզրդան, շատանալ > շաղընալ, վատական > վատորդել և այլն:

բ) Նստավանկ և մի քանի քառավանկ բառերի նախաշեշտ ա-ն սզվում է. անալի > ալնի, ագանի > հակնել, աղօթարան > աղօտրան, ամալի > ամճընալ, անաղան > հ'անկան, արածել > առձալ, աւլանալ > հ'էվընալ (կամ հ'էվլընալ), աւետարան > ավէղրան, բաժանել > բ'աժանել, բարեկամսեր > բ'արէգմասէր, բարձրանալ > բ'անձըրնալ, գետնաբարձ > գ'էղընբաշ, դաղարել > դ'ատրել, թուլանալ > թուլնալ, թանձրանալ > թանձըրնալ, խճանալ > հ'խմնալ, իջանել > հ'իճնել, լուսանալ > լուսնալ, լալական > լալզան, խաարել > խաթրել, կաղապար > կաղբար, կատաղել > կաղզել, հաւանել > հավնել, ստատակել > սաղզել, տափականալ > տաղվընալ, ցամաքել > ցամկել, քառասուն > քառսուն և այլն:

գ) Քառավանկ բառերում, եթե կա երկու և ավելի ա, մեկը սզվում է, մյուսը վերածվում է ք-ի, ծարաւանալ > ծատըրնալ, կանաչանալ > կանճընալ, հիւանդանալ > հիվընդընալ, հաստարել > հավզրրել, քաղաքացի > քախկըժի:

դ) Մի խումբ բազմավանկ բառերում ա-ն չի հնչյունափոխվում: կտաւատ > կըղավագ, յիշատակ > հիշագագ, պաղատել > պողաղել, շարական > շարպան, սերմացու > սէրմածու, վաճառական > վաշա-

ազան, փառարեի > փառավորեի և այլն, այսպես և նորագույն փոխառություններում:

Հարկապար պահպանվում է, հոր փտակցվում է բառի բարդ լինելը: ն) Երկվանկ բառերում ա-ն մնում է անփոփոխ, բացի սակավաթիվ բառերից, որոնցում ա-ի դիմաց կա ր. բալուտ > բրլուտ, արծիվ > բծիվ, ամեն > հրմեն, ապա > ըբա, լակել > լրզել, սսել > բսել, վահան > վրհան:

զ) Մասնավոր, եզակի փոփոխություններից են՝ Ա > է, ն-աւելի > հէվէի, անդէն > էնդեն, առայ > հառէճ, գերզատան > գէոգէտան, փայծաղն > փածկն, ժախ > ժխի:

Ա > օ. պայծառ > պօյժառ, լըբանչել > օրօջըղայ, Բառասկզբի ա-ի սնկում՝ անօսը > նօսըր:

Պարզ երևում է, որ օրօջըղայ բառում գործել է ձայնավորների ներդաշնակություն օրնքը, որ հատուկ չէ բարբառին, բայց գտնում ենք նաև գերդաստան > գէոգէտան, բերական > բէրէլան, կրախայ > էրէխա, մողեկ > մօղօղիկ, շերտատը > շընահալոր, հօրեղբայր > հօթօխպէր բառերում:

Մյուս բոլոր դեպքերում Այուշկերտի խոսվածքի ա-ն համապատասխանում է գրաբարյան ա-ին:

և

ա) Փրարարի ե-ի դիմաց ունենք է բազմամանկ բառերի սկզբում. երկավթ > էրգատ, երկու > էրգու, երամ > էրամ, երեւալ > էրէվալ, երազ > էրազ, երկեզ < էրիեզ, երեջնակ < էրբընակ, եփել < էպել և այլն:

բ) Ե-ի դիմաց յն կարող է լինել թէ՛ միազանկ, թէ՛ բազմամանկ բառերի սկզբում. ես > յես, եզն > յեզ, ետալ > յետալ, երկիր > յերդիր, երկինք > յերդինկ և այլն:

գ) Բառասկզբին ե > ր՝ եզունց > բզունց բառում: զ) Բառամիջում ե > է՝ հերու > հէրու, հերիւն > հէրոն, հեշտ > հէշտ, հեծանէլ > հէձնել, գերան > գէրան, բերան > բէրան, լեզու > լէզու և այլ բառերում, երբ ե-ն շեշտի տակ չէ:

և) Բառամիջում և բառավերջում ե կարող է լինել միայն շեշտված վանկում. հետ > հեդ, ձեռն > ձե՛ռ, թև > թեվ, խեղճ > խեղճ, գ՛րբ, տէս, լսե:

Անորոշ և անցյալ դերբայների վերջափորոշիկն մեզ, աղբնձել, աղսձել, ամբրբել, ազօտել, բ՛այել օբա՛նել, բաշիել, բ՛բուտել, գ՛րնդել, աղա-

նիր, ամբրբեր, ազօտել, բ՛այեր, աղբնձեր, բաշիեր, բ՛բուտեր, գ՛րնդեր, գ՛թառել, գ՛իզել, գ՛րնել, էպել, բնբրբել, թալել, օգցել և այլն:

Եր, ներ հոգնակիակերտ մասնիկներում. տրեներ, դ՛րաներ, գ՛աշտեր, հօղեր, մարկրներ, գ՛անգրներ և այլն:

Բառավերջի եկ, եզ, եղ հնչյունախմբերում, որոնք կարող են ածանց լինել կամ շիկնել. վանկ, կօրեզ, հառձինգ, իրել, շարեզ, շօգեկ, սարեզ, համեզ, չ՛բրհէղեղ, լայիղ: Պատահում է նաև է. թարէկ:

զ) Մի խումբ բառերում ե-ի դիմաց կա ի. անբրակ > ավիրգա, ակլուկ > ավիլուզ, անբրել > անբրել, երեք > իրեկ, հրեշտակ > հրբշտագ, մեհակ > միհագ, երեցակին > իրծիին, պետք > հալիօր:

է) Ե-ն ընկել է հայելի > հայլի, անելի > ավելի, երեկոյ > հ՛իրգուն բառերում:

ը) Բառամիջում ե-ի դիմաց ր կա միայն մի քանի բառերում. ծիծեռնակ > ծիճընեզ, կեղտոս > կըզոթ, հերխայ > հըրխա, սեղմել > սըխմել, ածելի > առձըլի, քերթիկ > քըրտեր:

է

Փրարարի է-ի դիմաց ամենուրեք ունենք պարզ ձայնավոր է:

ա) Բառասկզբում՝ էշ > էշ, էզ > էզ:

բ) Բառամիջում՝ գէն > գէնկ, գէզ > գ՛էզ, գէմ > գ՛էմ, շէկ > շէզ, շէն > շէն, պէտք > պէտկ, պէս > պէս, սէզ > սէզ, սէր > սէր, քէն > քէն և այլն:

գ) Բառավերջում՝ թէ > թէ, բոսկ > բրօթէ, վաշէ > վաճէ և այլն: Բացառություն՝ խէժ > խիժ, կիբակ > կիրպի:

ի

Ի ձայնավորը շատ քիչ փոփոխություններ է ենթարկվել: Բառասկզբում, բառամիջում և վերջում գրաբարյան ի ձայնավորին սովորաբար համապատասխանում է ի՛ իրը > իպըր, հին-ին (ինը), իննսուն > ինըսուն, իրաունք > իրաւունկ, ամիս > ամիս, աղիք > աղիկ, ազգիկ > ախճիկ, լիք > լիք, սիրտ > սիրտ, սիրել > սիրել, սամի > սամի, փոշի > փոշի, քամի > քամի, քաղաքացի > քախկրծի և այլն:

Ի ձայնավորի փոխարեն ր-կա տանտիկին > տանզըգին, շիճուկ > շըզուզ, պիտի > պըղի (բըղի) բառերում և նա գերանվան թեք հորվանբում (ընձը, բնձիժ, բնձնէ, բնձնօվ):

ի > ե կա հետևյալ բառերում. իբք > լեուպ, ծիրտ > ծեռդ, մըջիմն >

մբռնեմ, կտրիմեմ > կօղեմ (նաև՝ կօղմուց. սոյա դեպքում ունենք ի Ժայ-
նավորի սղում); Ի > ա. սպի > սքրա:

ո

Ո Ժայնավորի կրած փոփոխությունները ներքոհիշյալ պատկերն են ներկայացնում:

1. Միավանկ և բազմավանկ բառերի շեշտակիր գիրքում՝ ո > ո. խոց > խոծ, ձոր > ձոր, ծոմ > ծոմ, շոզ > շոզ, կոթ > կոտ, հոզ > հոզ, մոմ > մոմ, շոզ > շոզ, ոլոր > օլոր, մոլոր > մոլոր, ոսկր > օսկրո, խըն-
ձոր > խընձոր և այլն:

Ո ունենք ոծ, ող, կող, վօր, ոռա ածանցներում. գ՛ապրնոծ, կա-
րոծ, վրդնոծ, վախկող, կրղոզող, փրոճող, քաղվօր, գ՛լբրղվօր, հածվօր, ր՛անվօր, կալվօր, ճամպոռ, փոխոտեռ և այլն:

2. Նախաշեշտ դիրքում՝ ս > օ. մողի > մօղիգ, մոծակ > մօծազ, ճո-
պան > ճօրան, սողալ > սօղալ, հոդի > հօդի, մոծիր > մօծիլ և այլն:

3. Վ-ին և մասամբ ի-ին նախորդող դիրքում՝ ս > օ, անկախ շեշ-
տից՝ կով > կօվ, ծով > ծօվ, համօվ, հօղօվ..., հօլ, սօլ և այլն

4. Բազմավանկ բառերի սկզբում ս > օ՝ ոշխար > օճխար, սսկի >
օսկի, ոռնալ > օռնալ: Միավանկ բառերի սկզբում ս > վն. ոռան > վոզ, սոպի > վոսպ, ործ > վոած, որդն > վոռո, որս > վոխ, ոռա > վոստ և
այլն: Միավանկ որ շաղկապի սկզբում ունենք օ՝ օր:

5. Ենթակալական գերբայի ող(ող) վերջավորության մեջ միշտ օ՝
գ՛բրող, սօվբող, ր՛անօղ և այլն:

Սակավաթիվ բառերում ս-ի փոխարեն ունենք ք.
գոսգոռալ > գ՛օսգրալ, կոլորիկ > կլլօրիկ, մոլորել > մօլրրել, ոլո-
րել > օլրրել, իսկ բառասկզբում հայտնի է մեկ օրինակ՝ ողթղել >
րղթղել:

Ո-ի սղում՝ սօվրել > օօվրել, մողովել > մօղվել բառերում:
Ո-ն ա է դարձել խոնջան > խոնջան, թսնիր > թունդիր, շորվա >
շորվա բառերում:

ն

Ու Ժայնավորը շատ քիչ փոփոխություններ է կրել. նկատվածները
մասնակի դեպքեր են:

Ու-ն ընկել է արուեստ > արեստ բառում:

Ու-ի դիմաց ք կա քուրջ > քրոճ, ուղեղ > րղող (նաև՝ րղեղ), ուլունք >
հրլուն բառերում:

Ու > օ. գլուխ > գ՛լլօխ ուղղորդ > օղղոտ:

Գրաբարի այժմյան արտասանությանը վ՛ Շնչվող ու-ին համապա-
տասխանում է վ՛: շուան > շրվան, կուել > կրովել, թուական > թրվա-
զան, աստուած > աստված, լուալ > լրվալ, դուարթ > զրվառտ և այլն:

լ

Ը-ն ուշադրության արժանի որևէ փոփոխության չի ենթարկվել:
Գրաբարի ք-ին Ալաշկերտի խոսվածքում միշտ համապատասխանում է
ք՛ լինի գրվող, թե գաղտնավանկի ք:

Գաղտնավանկի ք-ն զգալիորեն ավելի ուժեղ արտասանվող է, քան
ժամանակակից գրական հայերենում:

Ռ-ով սկսվող բառերից առաջ ավելացել է ք: Բացառությունները
վերաբերում են նորագույն շրջանին:

Ալապիտվ, Ալաշկերտի խոսվածք ժայնավորները գրաբարի ձայնա-
վորների համեմատությանը որոշ փոփոխություններ կրել են, բայց ոչ
այն աստիճան, որ բառերը դառնան անճանաչելի, ինչպես տեղի է ունե-
ցել այլ բարբառներում (Մեղրու, Ագուլխի, Ղարաբաղի և այլն):

Ձայնավորների փոփոխությունները կարելի է խմբավորել հետևյալ
կերպ.

1. Ձայնավորների արտասանության որոշ փոփոխություն: Արտասա-
նությանը գրաբարից տարբերություն ունեն և, ե, ո ձայնավորները Է-ն
պարզ ձայնավոր է, ճիշտ և ճիշտ նման արդի գրական հայերենի է-ին:

Ե-ն, որ գրաբարում եղել է պարզ ձայնավոր, խոսվածքում, ինչպես
արդեն ասվել է, ունի իե-ին մոտեցող արտասանություն: Ո-ն, որ գրա-
բարում եղել է պարզ օ, արտաբերվում է որպես աւ-ի թեթև երանգ ունե-
ցող օ՝ առ:

2. Գործածության ոլորտի փոփոխություն: Ե և ո Շնչունները բա-
ռասկզբում չեն գործածվում: Ե-ի դիմաց բառասկզբում որոշ բառերում
կա ի կամ յն (սա արտասանվում է մոտավերապես յիէ): Ո-ի դիմաց՝
մասամբ վն (վոս):

Ե, ո չեն եղել գրաբարյան բառերի վերջում: Բառավերջի ոչ-ը, ինչ-
պես հայերենի տարբեր հատվածներում, այնպես էլ Ալաշկերտի խոս-
վածքում տվել է ու. քոյ > քու, երեկոյ > հրդուն, դրեկոյ > գրբելու, աշ-
խատելոյ > աշխատելու և անորոշ դերբայի սեռական հոլովի բոլոր մյուս

Անոր, որոնցից հետագայում ստաջացել է ապականի գերբալը: Այնչէր-
տի խոսովածրում բառավերքում շեշտի տակ ունենք և՛ հասն, բ՛լէն, տա-
րն, բացի մի բանի բառից և կրճատված անձանուններից՝ Մըրկէ, Սակէ,
Կար, Սակէ:

Ը-ն ակտիվացել է, հաճախ գրավել այլ ձայնավորների (հատկապէս
ա-ի) տեղը և ավելացել է ուով սկսվող բառերի սկզբում:

3. Զայնավորների անկում, որ ավելի շատ հատուկ է ա ձայնավորին:

4. Մի ձայնավորի փոխարինում այլ ձայնավորով (զլտիս > զլտիս,
սլելի > բլոզ, էղունգ, էղունգ > բլոզնի):

ՆԵՏԱՓՈՆԵԱԿԱՆ ԼՆՑՈՒՆԱՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այնչէրտի խոսովածրում շեշտը վերջին վանկի վրա է գրվում: Բառի
աճանաչ հետևանքով շեշտը տեղափոխվում է, անցնում բառին ավելացած
նոր մասի (ածանց, արմատ և այլն) վերջին վանկին:

Ինչպես հայերենում ընդհանրապես, այնպես էլ Այնչէրտի խոս-
վածրում շեշտի տեղափոխության պատճառով ձայնավորները ենթարկ-
վում են փոփոխությունների: Նշշ ա իր նշոնում ք ձայնավորը, ուստի
և շեշտի հետ կապված հնչյունափոխական երևույթները խորթ են նրա հա-
մար: Բայց նկատելի է, որ մեկուկես վանկ ունեցող բառերի աճման դեպ-
քան, որքան և շեշտի տեղափոխության պատճառով, ք-ի անկում է տեղի
ունենում, շնայած որ շեշտը մինչ այդ ը-ն չի կրել. տէկըր-տէկրոճ, վա-
զըր-վազըրի, լըզըր-լըզրի, աստրի-աստիալուս: Այս փոփոխության
պատճառն այն է, որ բառավերքում իրար կողքի գտնվող բաղաձայններից
մեկը վանկ է կազմում իրեն հաջորդող ձայնավորի հետ, որը և ավելորդ
է դարձնում աղտոել ք ձայնավորի գլուխը: Իսկ նոր բառին ավել-
ացող նոր մասը սկսվում է բաղաձայնով, ը-ն մնում է. տէկըրդիկ, աս-
տրիսներ:

Ինչպիսի՞ փոփոխությունների են ենթարկվում մյուս ձայնավորները
շեշտը կորցնելիս:

Ա

Բազմավանկ բառերի ա-ն շեշտը կորցնելիս՝

1. վերածվում է ք-ի անէրձակ-անէրձըլու, աստա-աստընէ, ա-
ձատ-անըրէ, բ՛ամբազ-բ՛ամբըզէ, բ՛արիկնտան-բ՛արիկէնտընի, բոս-
տան-բոստընէի, գ՛անցատ-գ՛անցըզի, գ՛լրէղման-գ՛լրէղմընի, գ՛ողէ-
կար-գ՛ողիկըրէ, գ՛տնահամ-գ՛տնահըմէի, դ՛րնահա-դ՛րնըզներ, զավ-

զագ-զավըզի, զաղզանդ-զաղըրդի, զոյալ-զոյըլի, ըրնըբար-ըրնը-
բըրի, թալան-թալընի, թաղան-թատընի, լուսնագ-լուսնըզի, խան-
բար-խանըզներ, խանճահամ-խանճահըմէի (նաև՝ խանճահըմէի),
զագ-խանըզներ, խանճահամ-խանճահըմէի (նաև՝ խանճահըմէի),
կաղբար-կաղբըրի, ճարմաղ-ճարմըրի, տորբազ-տորբըզի, քախանկ-
քախընձըր և այլն:

2. Սղվում է (սղում տեղի է ունենում հատկապես երկվանկ բառե-
րում): աման-ամնի, ավագ-ավզոզ, գ՛ալատ-գ՛ալտի, գ՛ուսան-գ՛ուսնի,
գ՛րմագ-գ՛րմզի, գ՛անագ-գ՛անգի, զանդուպգ-զանզուզի, թարխա-թար-
խոզ, ծիձաղ-ծիձալ, կէձաղ-կէձըրալ, հարմա-հարմէլ, պագուս-պագ-
սրնոտ, պառավ-պառընու, ջըվալ-ջըվի, սեղան-սեղնի և այլն:

3. Կան մի շարք բառեր էլ, որոնց ա-ձայնավորը բառափոխության
ժամանակ շեշտակորույս լինելով դուրս է բնկնում, իսկ բառակազմության
դեպքում վերածվում է ք-ի. թալան-թալնի, թալընի. ճավար-ճավրի,
ճավըրոճ և այլն՝

4. Հնդկման ժամանակ բառավերջի բաց վանկի ա-ն բնկնում է.
բուզա-բուզի, փարա-փարի, աղա-աղի, բասնա-բասնի, ճանպահ-ճամ-
պու, հաբլա-հաբլի և այլն (բոլոր թեք հնդկմանին է վերաբերում):

Միավանկ բառերի ա-ն չի հնչյունափոխվում. աղ-աղի, աղաման,
խաղ-խաղեր, խաղալ-սաղ-սաղնայ, մաղ-մաղի, մաղեր, մաղնի և այլն:
Հնչյունափոխություն տեղի չի ունենում նաև գրական լեզվից փո-
խառնված բառերում՝, գ՛ոճարան-գ՛ոճարաններ, գրադարան-գրադա-
րաններ, պահազ-պահապանոճ, սօժար-սօժարի, հաշմանտամ-հաշման-
տամներ և այլն:

Հետագա կրկնություններից խոսափելու համար նշենք, որ նման
բառերում մյուս ձայնավորներն էլ չեն ենթարկվում բարբառի հնչյունա-
փոխական ընդհանուր կանոններին, նրանք հնչյունափոխվում են ժա-
մանակակից գրական հայերենին հատուկ օրենքներով: Բանավոր-խո-
սակցական ճանապարհով փոխառված բառերում հնչյունափոխությունը
կատարվում է բարբառին հատուկ կարգով, այսպես՝ կաղարմա-կաղար-
մի, կաղարմէի, «казарма», փոցարա-փոցորնի «подразд», պաղվալ-
պաղվըլի, պաղվըներ «подвал», բուսուլգա-բուսուլզըներ, բուսուլզէկ
«бутьялка», շօֆեր-շօֆերադան «шофер», սառսին-սառսընի «сажен»,
լոմ-լոմեր «лом», բալզոն-բալզոնով «балкон»:

1 Գրական լեզվից փոխառյալ համարում ենք այն հայերեն, առանձին ու կրկնական
լեզուների բառերը, որոնք խոսվածքն են անցել գրական լեզվից սովետական շրջանում:

Ա-ի հնչյունափոխութիւնն չի առաջացնում երկվանկ ածանցների ավելացումը. հարամ-հարամուտեն, ուրախ-ուրախուտեն, պագաս-պագասուտեն, զավզագ-զավզագուտեն, աշխազավոր-աշխազափրուտեն, թապառագան-թապառագանուտեն և այլն: Պատճառն այն է, որ բառի և սծանցի միջև արտասահական փոքր դադար կա և այդ էլ առիթ է դառնում, որ բառը պահպանի թույլ շեշտ: Պաշարի բացակայութեան դեպքում հնչյունափոխութիւնն անխուսափելի է. էրգատ-էրգատելէն, մըզ-բաղ-մըզբըզուզ:

Ե

Բառարարման, ածանցման, հոլովման ու հոգնակիացման ժամանակ շեշտից զրկված Ե-ն վերածվում է Է-ի թե՛ միաձայնի, թե՛ բազմաձայնի բառերում. աներ-անէրձակ, գիշեր-գիշէրներ, դեղ-դէլէլի, թել-թէլիկ, թեղ-թէլիկ, թեպ-թէպոց, խելի-խէլահաս, ծեծ-ծէծել, ծեպ-ծէպոն, Լեռզ-Լէրզոց, շեմ-շէմիկ, սերմ-սէմածու և այլն:

Կցական բարդութիւններում Ե-ն մնում է անփոփոխ. կեր-կերութում, տեղ-տեղուտեղ, սեվ-սեվէ՛րեք, սերմ-սերմֆոսեղ և այլն: Որոշ բառերում անփոփոխ է մնում նաև ածանցման ժամանակ՝ գեղ-գէղածի, տեղ-տեղազան:

Ե-ն չի հնչյունափոխվում մի քանի բառերի հոգնակին կազմելիս. գեղ-գեղարան, բ՛նո-բ՛նոներ, բեղ-բեղեր, ձե՛ռ-ձե՛ռներ, կեռ-կեռեր:

Որոշ բազմաձայնի բառերում շեշտի տեղափոխութեան պատճառով Ե-ն վերածվում է Ը-ի. աղեղ-աղղեղներ, անտխխ-անտրխխ, թէտեվ-թէտրվալ, թղրխխ-թղղրբխխ, ձըմեռ-ձըբըմա, կիշեռ-կիշըռել, հէղեղ-հէղըռել, ղըբգեծ-ղըբըծներ:

Միաձայնի բառերից միայն լնույ-լրուպանալ, խեղշ-խըղջուց, ծեղ-ծըղոց, ծըռոցի, կեղզ-կըղզոց, կըղզոցի բառերում է կատարվում Ե > ը փոփոխութիւնը:

Ե-ի սղում կատարվում է մի քանի բառերում. սանդ-սախաման, անեղ-անըրներ, ավել-ավէլի, տաշեղ-տաշիխ, ճէրես-ճէրեսանծ, անեղ-սողըրներ, թէրապանեղ-թէրապառոց, բ՛տեղ-բ՛տաղըներ:

Ե-ն ի է դառնում ավել-ավիրաց, ճեղ-ճիղվան բառերում:

Է

Միաձայնի բառերի Է-ն շեշտը կորցնելիս դառնում է Ի. էձ-իձարած, էշ-իշավոր, գէվ-գիւլոցել, գէլ-գիւլակեր, գէզ-գիլիզել, գէժ-գիժանոծ,

ձեր-ծիրբըզան, կէս-կիսել, ճէս-ճիսոց, սէր-սիրել, տէր-տիրամեռ, փէր-փիրրան և այլն:

Հնչյունափոխութիւն տեղի չի ունենում բէզ, սէլ, փէզ, բէր, բէն, էկ միաձայնի բառերում (բէզ-բէզուտեն, էկ-էկէղէն և այլն):

Միաձայնի բառերը, երբ հոգնակիանում են եր մասնիկով, է ճանաչողոր պահպանում են. էձ-էձեր, գէլ-գէլեր, ծէր-ծէրեր, իսկ այլ հոգնակիակերտ մասնիկներ ընդունելիս՝ Է-ն փոխում են Ի-ի. էձ-իձվան, գէլ-գիւան, ծէր-ծիրբըզան և այլն:

Բազմաձայնի բառերում շեշտի տեղափոխութեան պատճառով Է-ի փոփոխութիւնն չի կատարվում սովորաբար. աղիծէր-աղիծէրներ, աղ-բէզ-աղբէզուտէր, աղէրս-աղէրս, թարէլ-թարէլներ, հայէրէն-հայէրէնով, բորսէրէն-բորսէրէնի և այլն:

Մի քանի բազմաձայնի բառերում կա Է > Բ փոփոխութիւնը. ասի-պեր-ասիպըստո, բըպուշ-բըպորնալ, աղլէս-աղլըսու և երկու բառում է > Ի՝ անէժի-անիժել, արավէն-արավելիս:

Գ՝օմէշ բառի Է-ն սզվում է հոլովման և բառակազմութեան ժամանակ՝ գ՝օմէշ-գ՝օմշու, գ՝օմշակեր, իսկ հոգնակի թվում վերածվում է Ը-ի՝ գ՝օմշըտան: Այս բառն ունի նաև գ՝օմշըրներ հոգնակի ձևը՝ Է-ի սղումով:

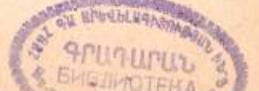
Բազմաձայնի բառերից նրանք, որոնք բարդ են կամ ածանցաբար և բառավերջում ունեն միաձայնի արմատ, հնչյունափոխվում են միաձայնի բառերի օրինակով. բըբաստէր-բըբաստիրուտեն, ազգասէր-ազգասիրուտեն, գ՛օճճատէր-գ՛օճճատիրոճ:

Կցական բարդութիւններում Է-ն մնում է անփոփոխ. գէլլիսելու, կէսոր, կէսգիշեր, էղբան, էրբան և այլն:

Ի

Շեշտից զրկված Ի ճանաչողը վերածվում է Ը-ի կամ սզվում է: Փակ միաձայնի և մի քանի բազմաձայնի բառերի Ի-ն դառնում է Ը. աղիջ-աղլըլի, բիկը-բեկըլի, գէղին-գէղընփոր, գիկը-գընդըներ, գ ինծ-գընծի, գիբզ-գըբզի, գիբ-գըբի, գինգ-գընգի, գիրի-գըրիկեր, էրնիշ-էրնիշու, թիգ-թըրուց, թիվ-թըվազան, թունդեր-թունդըրա, լինդ-լընդըներ, խիմ-խըմոց, խիջ-խըջալ, ծիւ-ծըլել, ծիձ-ծըձեռ, կարմիր-կարմըրհաց, հիճ-հըճալ, միս-մըսոց, պանիր-պանըրխաշ, լիմ-լըմըռել, նախիր-նախըրեռ, լիբրիկ-լիբրիկուծ, լիբրիբ-լիբըրըներ, սիւ-սըլուց, սիոզ-սըռոց, բիճ-բըճընալ, զընչիւ-զընչըլի, պըզից-պըզըղընալ և այլն:

Բազմաձայնի բառերի փակ վանկի Ի-ն սզվում է. աղիկ-ասիկըներ,

ածիգ-ածգոց, անիձ-անձոց, ամիս-ամսրվա, բորիգ-բորգընաւ, բուխերիգ-բուխերիգի, գ'էղին-գ'էղնի, գ'օղիգ-գ'օղքննր, թըրիկ-թըրիկոց, թատիգ-թատիկննր, գ'նղին-գ'նղնուտէն, իրիգ-իրպամեա, շիաիլ-շիտիլ, փօտօ-րիգ-փօտօրգիլ, տանիկ-տանկի, օձիլ-օձրոց և այլն:

Բաց միավանկ բառերի ի-ն չի հնչյունափոխում. լի-լիուտեն, մի-միանալ, ճի-ճիազոր:

Բազմավանկ բառերի վերջի բաց վանկի ի-ն բարդութիւն, ածանց-ման և հոլովման հետ կապված շեշտափոխութեան հետեանքով դուրս է բնկնում, իսկ հօգնակիացման դեպքում մնում է. փօշի-փօշոց, փօշիննր, կաշի-կաշահան, կաշիննր, կիրագի-կիրագմուց, կիրագիննր, գ'ինի-գ'ինուտ, գ'ինիննր, տարի-տարվա, տարիննր, ջօրի-ջօրու, ջօրիննր, հայ-լի-հայնու, հայլիննր և այլն:

Ի-ն դանում է ր այն բազմավանկ բառերի ածման ժամանակ, որոնք բարդ են կամ ածանցավոր և երկրորդ եզրում ունեն ի-ով կազմված փակ միավանկ արմատ. ժամագիրիկ- ժամագ'րիկնր, անխիղ-անխըղզուտեն, անբնիգ-անբնիգիլ, անմիգ-անմըգուտեն, մէձատիգ-մէձատըգուտեն և այլն:

Բնորոշ է, որ բազմավանկ բառերի վերջի բաց վանկի ի-ն բարդաց-ման և ածանցման դեպքում սղվում է. քամի-ա-խոտ-քամախոտ, թըշեա-մի-ազան-թըշեամազան, կաշի-ա-հան-կաշահան:

Հասուկենա բազմավանկ բառեր կարելի է դրնել, որոնց մեջ ի ծայ-նավոր չի հնչյունափոխում, այդ էլ միայն հօնեակիացման և հոլովման ժամանակ. գ'ըղի-գ'ըղիրի, գ'րիիննր, գ'օռնիկ-գ'օռնիկի, գ'օռնիկնր, գ'ախը-գ'ախը, գ'ախննր, ր'բժիշկ-ր'բժիշկի (նաև ր'բժըշկի), ր'բժիշկննր: Է-ից հետո գտնվող ի-ն շեշտը կորցնելիս վերածվում է չ-ի. խազէին-խազէինի, խազէինի:

II

Թե՛ միավանկ, թե՛ բազմավանկ բառերի ու-ն շեշտը կորցնելիս միշտ վերածվում է օ-ի. ր'սո-ր'օձնի, գ'ու-գ'օնի, գ'ու-գ'օմեր, գ'ող-գ'օղսուտէն, լող-լօղքննալ, խըմոր-խըմօրնի, խող-խօղակեր, խող-խօղուց, կըրոր-կը-լօրնի, պոճ-պօճից, սըղոճ-սըղօճնի, քու-քօսոց, ր'անվոր-ր'անվօրննր, հածօր-հածօրննր, գ'առպընոճ-գ'առպընօճի, մաղդր-մաղդղնի, նրՖ-ող-նրՖտօղնի և այլն²:

² Ար Երեւոյթր կա նաև ուրիշ բարբառներում: Տէ՛ս Ս. Բաղդասարեան-Ստոկալցյան, Մշտ բարբառ, Երևան, 1958, էջ 31:

Այսպես նաև բառակերպում վա կապակցութիւնն ունեցող բառերում. վօսպ-օսպէ, վոստ-օստոց, վող-օղննր, վոսպ-օսպանոճ և այլն:

Կցական բարդութիւններում ու-ն չի հնչյունափոխում. փոր-փորհա-րիննի, փօղլուճ, խող-խողքաղ, փող-փողկապ և այլն:

Ո-ն դանում է ր բազմավանկ մի քանի բառում: Եկատված օրինակ-ները հետևյալներն են. ր'օպոս-ր'օպարսնի, ր'օլոր-ր'օլըրնի, մօլոր-մօլը-րնի, օլոր-օլըրձուն, օսկոս-օսկըսոց:

Ո-ի սղում եկատելի է երկու բառում. խօոսմ-խօոմնի, կօղոշ-կօղշի, կօղշներն:

O

Շեշտի տեղափոխութիւնը օ ձայնավորի փոփոխութիւնն չի առաջաց-նում, շեշտը կորցնելուց հետո էլ այն պահպանվում է:

Հնչյունափոխութեան նկատմամբ սակավաթիվ օրինակներ են՝

1. Օ-ն վերածվում է ր-ի. բղօղ-բղըղան «ուղեղ», շօրօր-շօրբբալ:
2. Սղվում է. գ'ըլօխ-գ'լիսակեր, շարօխ-շարխըրներ (կամ՝ շարններ), մօզօվ-մօզվիկ:

B

Փակ միավանկ բառերի ու ձայնավորը շեշտից զրկվելիս հնչյունա-փոխվում է ր-ի. ր'ուկ-ր'ըկախտ, ր'ուս-ր'ընալիք, բուզ-բըզնի, ր'ուտ-ր'ըտոց, գ'ունդ-գ'ընդել, դու-ըըզել, գ'ուս-գ'ըսան, զուրգ-զըրգել, թուձր-թըձրի, թուր-թըրի, թուկ-թըկոց, լուճ-լըձնի, ծուս-ծըննի, կուղ-կըպոց, կուճ-կըձեր, ճուղ-ճըղներ, փուղ-փըրանոճ, փուտ-փըրընճի, քուն-քըննի և այլն:

Միավանկ բառերից լին հնչյունափոխվում քօր, լուս, թուլ, խուլ, ր'ուս, գ'ուլ, թուրք:

Մի քանի բազմավանկ բառերի ու-ն ես կարող է վերածվել ր-ի. կաղուկ-կաղըինալ, կըռունձ-կըրընձնի, հարուր-հարըրնոճ, ալուր-ալըր-մալ:

Միավանկ և բազմավանկ բառերի վերջին բաց վանկի ու-ն դանում է վ. լու-լվածաղիգ, լղու-լղվի, ճ'ու-ճ'ըվաձնի, քառուս-քառսըլնալ, կաղու-կաղըլննր, բացի ճըրակու, հառնանձու, փեսանու, խըմօրնու և ձու ածանց ունեցող մյուս բառերից:

Բազմավանկ բառերի ու-ն սղվում է. արուն-արնակիճ, ալիլուզ-ալիլ-

գի, խախուզ-խախտել, փրշուր-փրշրել, բ' ազուգ-բ' ազգի, դ' ըսում-դ' ըս-
մի, մանուզ-մանգուտան, ճ' բմէրուզ-ճ' բմէրգի:

Բառասկզբի ու-ն չի հնչյունափոխում. ուլ-ուլեր, ուտ-ուտազ, ուշկ-ուշկիծ: Ունկ բար և՛ հոգնակի մասնիկն ստանալիս և հոլովվելիս չի հնչյունափոխում, իսկ նե՛ր ստանալիս՝ հնչյունափոխում է՝ ունկ-
ունկեր, ունկի, բայց բնկքներ, բնկքներու:

• • •

Կրկնավոր բայերի երկրորդ արմատի ձայնավորը, ինչպիսին էլ ա, յն
յին, դանունում է բ. բոտալ-բոտալ = բորբոսալ, դազել-դազել = դազորդել,
թաղել-թաղել = թաղթողել, հէվալ-հէվալ = հէվորվալ, տաշել-տաշել =
տաշորշել, տապել-տապել = տապարպել, փոխել-փոխել = փոխփրիել,
բաշել-բաշել = բաշքրշել, բրբել-բրբել = բրբորբել:

Այսպիսով, Ալաշկերտի խոսվածքում, ինչպես և ամբողջ հայերենում,
շեշտի տեղափոխությունը պատճառ է դառնում ձայնավորների փոփոխու-
թյան:

Խոսվածքում ձայնավորների հնչյունափոխությունը երկու բնույթ
ունի՝

1. Փոխարինում, երբ շեշտը կորցրած ձայնավորին փոխարինում է
մի այլ ձայնավոր, ինչպես՝ աստառ-աստրոնոլ, թեպ-թէպոզ, անտեխ-ան-
տրիսել, գ' էլ-գ' իլան, ծիծ-ծծրակ, լոկ-լոկել, օլոր-օլրբոլ, տուն-տրներ:
Փոխարինվում են այլ ձայնավորով ա, ե, է, ի, ո, ու-նո Ուժեղ ձայնավոր-
ին փոխարինում է թույլը՝ ա > ր, է > ի, ու > ր և այլն:

2. Աղում, երբ շեշտից զրկված ձայնավորը դուրս է բնկնում, ինչպես՝
բ' էրան-բ' էրնի, ալել-ալլի, անիգ-անգոզ, դ' ըսում-դ' ըսմի: Աղման հն-
թաղակում են ա, ի, ու ձայնավորները և է երկրաբարտալին ձայնավորը:

Օ ձայնավորը դրթի չի հնչյունափոխում:

Ա ձայնավորը ենթարկվում է հնչյունափոխության նշված երկու ձևե-
րով էլ, հակառակ գրությանի և ժամանակակից գրական լեզվի, ուր նրա
հնչյունափոխությունը անսովոր է կամ հազվադեպ:

ե > է, ս > օ փոփոխությունը Ալաշկերտի խոսվածքում շեշտափոխու-
թյան հետ կապված օրինալուծություն է:

է > ի, ի > ր, ու > ր հնչյունափոխությունը փակ վանկում, ինչպես և
ի + ա > է, ու > վ բաց վանկում՝ հատուկ է հայերենին ընդհանրապես:

Ալաշկերտի խոսվածքը հին հայերենի երկրաբարտներից ոչ մեկը
չունի:

Գրության երկրաբարտների դեմաց, հայերենի մյուս բարբառների
նման, ունի պարզ ձայնավորներ: Երկրաբարտների այսպիսի պարզեցումը
կատարվել է պատմականորեն:

Այ

Այ երկրաբարտի փոխարեն սովորաբար ունենք է. այս > էս, այդ > էդ,
այն > էն, այլ > էլ, ձայն > ձ' էն, փայտ > փէզ, մայր > մեր, հայր > հեր,
անծայր > անծէր, երկայն > հ' էրզէն, տայր > տէկր և այլն:

Այ-ի փոխարեն այլ հնչյուններ պատահում են հատուկեմա բառե-
րում՝

- Այ > ի, ր. * փայլփայլել > փիլփիլալ
- Այ > ե. ժայռ > ժեռ:
- Այ > ա. վայել > վաէլ, փայծաղ > փածիս:
- Այ > օ. պայծառ > պօծառ (կա նաև պօշծառ):

Աւ

Աւ երկրաբարտի դեմաց՝ օ. ար > օր, արձ > օծ, արար > հրոր,
տաթ > տօտ, դարթ > օրիկ, կարատ > կարօզ, մատ > մօզ, ծանաթ >
ծանօտ:

Նաթ > նըֆա բառում ր է դարձել ա ձայնավորը, իսկ է-ը, իր վ
հնչման պատճառով, դարձել է ֆ՝ ա-ի թույլ արտասանվելու հետևան-
քով գիտակցվելով որպես վերջնահնչյուն:

Աղունի բարդ դարձել է աղունիգ (աղունի > աղունի-աղունիգ):

Զմտառ ածիւ-ից կազմված մրդաձել բառում աւ-ը դուրս է բնկել ամ-
բողջությունը:

Ես, Եայ, Եա

Ես երկրաբարտի դեմաց ունենք և. նըքնեալ > նընձէձէլ, սեամ >
շեմ, սարեակ > սարեզ, ցորեան > ցօրեն, լեարդ > լեռոտ, վառեակ > վա-
ռեզ, ինչպես և անցյալ դերբայում. գոտալ > գրզեր, իշեալ > հ' իձեր, տե-
սեալ > տէներ, սիրեալ > սիրեր, ծնեալ > ծրներ:

Ես-ի փոխարեն լա կա հետևյալ բառերում. կեանք > կյանկ, ան-

կնալ > անգլալ, հանգուցեալ > հանգուծալ, մատեան > մաղլան, ատեան > աղլան, որոնք ցրական փոխառութիւններ են:

Եւ. ից պահպանվել է ա. ն. իրեար > ՚իրար, լուսնեակ > լուսնագ, իրեանք > ուրանկ, իրեանց > ուրանծ:

Եւ. ն ի-է դարձել՝ իրեան > ուրին:

Եւայ-ին, որպես հարաբերական ածական կազմող մասնիկ, խոսվածքում համապատասխանում է և, ինչպես որ հատուկ հայերենին ընդհանրապես. ոսկեայ > օսկէ, արծաթեայ > առձրտէ, փայտեայ > փէղէ և այլն:

Այս եռաբարբառի ալլ արտահայտութիւնների խոսվածքում չեմ հանդիպել, բացի բրիտանեայ > բրիտանոնա բառից, ուր եռաբարբառից մնացել է միայն ա. ն:

Եւա եռաբարբառի փոխարեն եվ կա բարեաւ > բ'արեվ, սեւա > սեվ բառերում: Այլ օրինակներ հայտնի չեն:

եւ. իւ

Գրաբարում կան եւ իւ երկրարբաններով զուգահեռ բառածներու Այդ բառերի եւ-ին խոսվածքում համապատասխանում է ե, մասամբ՝ յն, իսկ իւ-ին՝ ու:

Թրինակ՝ իւ > ու. այիր > ալուր, արին > արոն, հարիր > հարուր, հրտես > հուտես և այլն: Եւ > ե. գեղ > գ'եղ, իսկ եւ > յե՝ եղ > յեղ:

Մասնակցրի իւ > ու. իւր, իրեան, իրեանց և այլն > ուր, ուրին, ուրանծ:

Իւ > ե-ուֆին ածանցում՝ ՚ընդէրուտեն, մասողուտեն, լավուտեն, բաշուտեն և այլն: Աւֆին ածանցի իւ-ի ե դասնալը հուշում է՝ արզուր այդ ածանցում նախապես կամ զուգահեռաբար եւ երկրարբառ չի՝ եղել, ինչպես որ կա առնթ յառնթ, գնել/զիւղ, ալեւր/ալիր և այլ բառերում:

Իւ > ի ունենք իրեար > ՚իրար, կիրակի > կիրագի բառերում:

Իւ > ո՝ հերին > հերուն:

եւ

Եւ-ի զիմաց խոսվածքն ունի լօ, այն էլ միայն եօթն > յօթ բառում (զործածվում է նաև օխա ձևով):

Այլ օրինակներ չկան:

ոյ

Ոյ երկրարբառի զիմաց միշտ կա ու. անոյ > անուշ, բոյն > բ'ուն, բոյթ > բ'ուտ, լոյա > լուա, բոյք > բուր, ութ > ուծ, երեկոյ > ՚իրգուն:

Անորոշ դերբայի սեռական հարվի ոյ վերջավորութիւնը՝ ու. սսե-լոյ > քսէլու, երթալոյ > էրարլու, զարմանալոյ > զարմանալու, հասանելոյ > հասանելու, տեսանելոյ > տեսանելու և այլն, ինչպես և զոչականների ո հարվման սեռականի ոյ > ու. սսկոյ > օսկու, ձիոյ > ձ'իու, ողւոյ > հօկու և այլն:

Ալաշկերտի խոսվածքը զուրկ է նաև երկհնչյուններից: Երկհնչյուններ պատահում են փոխառյալ բառերում (ձ'այնազուրգ, ձ'այնավոր, մանալօտ, շիզյաք, զբվանօ, ալիք, խասլատ և այլն):

ԲԱՂԱՉԱՅՆՆԵՐԻ ՓՈՓՈՒՆՈՒՅՑՈՒՆՆԵՐԸ

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԲԱՂԱՉԱՅՆԱՆ ՀԱՄԱՎՈՐԸ

Ալաշկերտի խոսվածքի պայթական և կիտաշփական բաղաձայնները գրաբարի համեմատութիւնը կրել են այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնք որոշ կողմերով նման լինելով ալլ բարբառներում երևան եկած փոփոխութիւններին, ալլ կողմերով էլ տարբեր են ու յուրօրինակ: Այդ յուրօրինակութիւնները կրեում են օտորև արվող շարադրանքում:

Խոսվածքն ունի պայթական բաղաձայնների բառաստիճան համակարգ՝ շն:եղ ձայնեղներ, խուլեր, շնչեղ խուլեր

- բ' բ պ փ
- գ' գ կ ք
- զ' զ ա թ
- ձ' ձ ծ ց
- չ' շ ճ չ

Բառակցքում լինում են շնչեղ ձայնեղ, խուլ և շնչեղ խուլ բաղաձայնները, այսինքն՝ բառակիրքն ունի բողաձայնների եռանդամ ձայնեղաղուրկ համակարգ. բ', գ', դ', ձ', ջ'. պ, կ, ա, ծ, ճ. փ, ք, թ, ց, չ: Այս դիրքում, գրաբարի համեմատութիւնը, խուլերն ու շնչեղ խուլները անփոփոխ են, իսկ ձայնեղների փոխարեն կան շնչեղ ձայնեղներ: Այսպես՝

բ' պ փ-բ'էրան	պարէ	փէդ
գ' կ ք-գ'էլ	կամի	քար
զ' ա թ-զ'առ	առն	թեվ
ձ' ձ ց-ձ'ուտ	ծառ	ցօրէն
չ' ճ չ-չ'ուր	ճանջ	չիբ

Բառամիջում և բառափոքրում պայթնականները ներկայանում են երկու շարքով: Ունենք երկանդամ (ձայնեղներ և խուլեր) համակարգ, բացակայում են շնչեղ խուլերը և շնչեղ ձայնեղները.

բ	պ—ամբար	թ ապել	թուժ	ախպ
դ	կ—աշագեոց	զ ակատ	ախնիզ	ադօտկ
դ	տ—աղամ	զ ատար	ազազ	մատտ
ձ	ծ—անձեղ	անէձիկ	տանձ	թած
ջ	ճ—աջել	աղանձել	անգաջ	տճ

Բառամիջում և վերջում շնչեղ խուլերին փոխարինում են խուլերը.

փ > պ	տափակ > տապաղ	թեփ > թեպ
ք > կ	մաքի > մակի	թոք > թոկ
թ > տ	փնթի > փենտի	թուղթ > թուխտ
ց > ծ	սերժացու > սէրժածու	բոց > բոծ
չ > ճ	աչք > աճկ	չամիչ > չամիճ

Բառամիջում և վերջում դարձյալ խուլեր՝ գրաբարի ձայնեղների փոխարեն.

բ > պ	խարել > խապել	ադբ > ախպ
դ > կ	թագաւոր > թակաւոր	ուրազ > ուրակ
դ > տ	անդամ > անտամ	մարդ > մատտ
ձ > ծ	վարձք > վառձկ	որձ > զրոծ
չ > ճ	արչոտ > աճաո	արչ > առճ

Քրաբարյան խուլերի դիմաց բառամիջում ու վերջում ունենք ձայնեղներ.

պ > բ	օպի > սբրա	փիչոպ > փիչար
կ > գ	կրկի > լերդիր	ակն > ապ
տ > ղ	սատանայ > սաղանա	խոտ > խոպ
ձ > ծ	ամիկ > ամիզ	լուծ > լուձ
ճ > չ	պճեղն > պլընդ	փուճ > փուջ

Այս օրինաչափությանն են ենթարկվում բնդճանուր հայերեն և բարբառային բառերը, ինչպես և նոր փոխառությունները, միայն վերջինների ձայնեղները չեն շնչեղանում և բառակցքում մնում են որպես ձայնեղ: Կան նաև շնչումներ ու բացառություններ:

Ինչպիսիններից հետո ձայնեղները չեն խլանում: Բազմաթիվ օրինակներ կան: Բերենք դրանց մի մասը.

ամբար	գ'անձ	թումբ	խանձ
ամբըրոծ	զ'էրընդի	թանձր	մտնջ
աղանձ	զ'ինզ	թըբըբել	մանգազ
անդրանիզ	զ'ինձ	թընդալ	նախանձ
բ'անչար	զ'տնզ	թանզ	պինզ

և այլն:

Ինչպիսիններից հետո հազվադեպ է խլացումը. մի քանի օրինակներ կան միայն. ծնունզ > ծընունտ, անհամբը > անհամպեր, սերունզ > սերունտ, սեռեղ > սընունտ, խնդիր > խընտիր, խումբ > խումպ, անղամ > անտամ, անգին > անկին:

Թվարկված բառերը հավանաբար փոխ են առնված արդի գրական լեզվից, ուր ձայնեղներն արտասանվում են շնչեղ խուլ (խումփ, խնթիր, անթամ և այլն), որոնք բարբառում օրինաչափորեն վերածվել են խուլերի (խումպ, խընտիր, անտամ)։ Այլ կերպ հնարավոր չէ բացատրել ձայնեղի խլացումը ընդպիսիններից հետո:

Խուլի մոտ գտնվող ձայնեղը խլանում է. տապագ-տապկընալ, ճագուտ-ճակարեներ, փունիզ-փունիկի, թատիզ-թատկըններ, քաղակ-քախկըներ և այլն:

Խուլից հեռացող ձայնեղանում է. անէձի-անիձի, միտի-միդ: Այս երևույթը բացատրվում է առնմանությամբ օրենքի պոթոնոլոգիայից, որը լայն տարածում ունի Ալաշկերտի խոսվածքում:

Շնչեղ սազ նույն օրենքով պիտք է բացատրել այն հանգամանքը, որ մի խումբ բառերում խուլ քաղաձայնները, գտնվելով խուլի մոտ, պահպանվել են և չեն վերածվել ձայնեղների. սրխոտը, թախտ, տախտագ, աստի, հասկընալ, օսկի, օսկոտ, օսկընել, հաստ, վաստրեղ, աստված, վաստազ, ջոխտ, վոսպ, բոսպանել, պաշտել, պատկեր, դաշտ, աստատ, ինչպես և ուրտ ածանցում բնդճանուրպես՝ հակուտ, արուտ, պաուտ, կորուտ, դաշուտ և այլն:

Անբացատրելի է մնում խուլի պահպանումը հետևյալ բառերում. սուտ, բրուտ, շալակ, ճառք, և ձայնեղներ՝ քաշ, թազ, բիր, էրազ, փապագ, ազգ: Շալակ բառից կաղմված դանպան ձևերում կա գ. շրլգել, շրլզըներ, շրլզրգար:

Չաղացքի դիմաց կա չաղած, փոխանակ՝ չաղած, դօբան > զօնկաչ, փոխանակ՝ զօնկած: Անգլոք բառանքը սկզբում եղել է ազանչ,

ուստի և ջ-ն պահպանվել է անգայինքն հետո գտնվելու պատճառով, բայց երբ դրափոխութիւն է կատարուել, և Ե-ն անցել է Գ-ից առաջ, ապա ջ-ն պահպանվել է և Ե-ի չի վերածվել: Մտաւորապէս նույնն է կատարվել զօնկաջ-ի հետ:

Բառի բարդանալու և ամանցվելու դեպքում բազմաչնկերը պահպանում են իրենց որակը: Այս պատճառով էլ բառամիջում կարող են հանդես գալ շնչեղ ձայնեղներ և շնչիղ խուրի, եթէ դրանցով սկզբող բառը կամ արմատը բնկնում է բազաղջրյալ բառի երկրորդ եզրում: Տիմ-նարար, հածքաղ, խոզքաղ, ճամպար՝ ածան, ճիգնաբապ, անջճրդի, սկզպգճոճ, մըքընդհճ, սասփօռէլ, անբճոճան, անջոճ, անճճն, սանէ-թեռ, տընարանդ, անէրճակ և այլն, և այլն:

Բազմաչնի որակային փոփոխութիւն կատարվում է այն ժամանակ, երբ բարդութեան կամ ամանցման իմաստը միացնվելու պատճառով բարձր չի գիտանցվում որպէս բարդ կամ ամանցվոր. դրվից> դ՛րգեծ, անգին> անկին, կապաշա> կտառաշա, հակիթ> հակզիտ, հողահին> հողածին, ձնձուղից> ճ՛րնձաղից, մանկալ> մանջղալ, մորարոր> մօրկուր, հօրարոր> հօրկուր, չորաբան> չօտան, տանտի-կին> տանղղին և այլն:

Չայնեղների շնչեղացում չի կատարվում, հետեւաբար ձայնեղներ կան այն բոլոր բառերի սկզբում, որոնք նորագույն փոխառութիւններ են. դիվանի, դուժին, դուլմ, դուրչար, բաղ, բուլա, բիտոն, բինդ, բէն-զին, գօպիտալ, գրաֆինգա, գօս, ջէր, ջլատա, ջէվի և այլն:

Իսկ հին փոխառութիւնները ստացել են հայերեն բառի արժեք և ենթարկվել են այն բոլոր փոփոխութիւններին, ինչ հայերեն բառերը:

Չայնեղների շնչեղացումը չի տարածվում նաև ուսուներեն այն բառերի վրա, որոնք բարբառին են անցել արդի հայերեն գրական լեզվից. բրիգադ, բազայա, բանդ, զելպատա, դինամո և այլն:

Չեն շնչեղացել նաև բազմաթիվ ընդհանուր հայերեն կամ միայն բարբառին հատուկ բառերի ձայնեղները. բօկի, բօզ, բըզի, բառդի, բրդոր, բրխալ, բոտալ, բիր, բրբ, բրբրակ, բանդ, բօթօ, բրբրբխակ, բր-զել, բանօկի, բժծծել, բօշա, բիգ, բախօ, բլլուտ, բօկան, բաշխել, բօս, բրխալ, գօշի, գօմպ, գըղնել, գըմբաւ, գրմպա, գէծ, գրղալ, գրղըրաւ, զրղրղալ, գուզ, դասսել, դարդար, զէմի, գօմինկ, դինգ, դիրէլ, դէ, դիպ, ջուխա և այլն: Բնածանրական բառերի սկզբի ձայնեղները երբեք չեն շնչեղանում:

Չեն շնչեղացել այն սակավաթիվ բառերի ձայնեղները, որոնք առա-

ջացել են խուլից. ալպպիսի օրինակներից են՝ բրդի, սպիտի», բրդոր, սպտոր, բրդզօրնել, սպտօրելա, գուզ, քնկուլա», ինչպես և կր մաս-նիկի փոխարեն հանդես եկող Գ-ն. զուրմ, գիճնիմ, զէլիմ, գընծնիմ և այլն:

Մյուս բառերի համար կարելի է նշել հետևյալը. չի շնչեղանում այն ձայնեղը, որին հաջորդում են ա, օ, ի ձայնափոխները (երբեմն էլ այլ ձայնափոխներ), իսկ վերջիններին՝ ձայնեղ բաղաձայն, հատկապէս շիա-կան: Այս դեպքում ձայնեղի պահպանմանը օգնում են հաջորդող ձայնափոխն ու ձայնեղը: Օրինակ՝ բանօկի, բանդ, բարդի, դալալ, դարսել, բօս, զօզ, զօմինկ, բիզ, բիր, դինգ և այլն:

Չայնեղների շնչեղացման օրենքը այժմ չի գործում, օրի սպաջուլ-ջը ոչ միայն տարբեր լեզուներից կատարված փոխառութիւններն են, այլև արդի գրական հայերենից վերցված բառերը: Եթէ գրական լեզվից փոխանված բազաղջրյալ բառի արմատը զործածական է բարբառում (լինի արմատական ձևով, թէ բարդութեան, ամանցման մեջ), նրա սկզբի ձայնեղը շնչեղանում է. դ՛սասմինեծ, գ՛օտձարանատէր, ջ՛րբամբար, դ՛աշտապաշպան, դ՛ազապաշպան և այլն, իսկ եթէ ոչ՝ պահպանվում է. ջէրմեծ, ջէրմաշապ, զէրակաղարել, բուձալան, զըրաղարան և այլն:

Նորագույն փոխառյալ բառերի բառամիջում և վերջում ձայնեղները, խուլներ և շնչեղ խուլները պահպանվել են նույնութեամբ միայն սակա-վաթիվ բառերում:

Ալպպիսի՝ КОГЛЕТА—կաւլէտ, КРУПА—կըրպուս, КУДАК—կուլակ, ПЕХОТА—պիխօտ, МЕДАЛЬ—մէղալ, ШЕЛК—շօկ, МОТОР—մատօտ, МО-ТЕР—մանտօտ, МАХОРКА—մախօրկա և այլն:

Փոխառյալ բառերում ընդհանրապէս նկատվում է բաղաձայնների անպիտի տեղաշարժ, ինչպիսին հատուկ է հայերեն բառերին՝ ТЮК—տոպ, ЗАП—զալը, МАРКИ ЕТ—մարկիզէտ, ЛОДКА—լօտկա, КОПИЛКА—կոպիլկա, ПРՈБКА—պրօպկա, ТРЕВОГА—տրիվօզ, СУП—սուր և այլն:

Արդի գրական հայերենից վերցված բառերում նկատելի է թե՛ մեկ թէ՛ մյուս երևույթը, բայց օրինաչափ պիտի համարել բաղաձայնների՝ բարբառին հատուկ փոփոխութիւնները. ակումբ> ազումպ, սերժանա> սերժանդ, անփականատեր> սէպականատէր, սփօրական> սօփօրական, արտօտեղ> քաղղէ, ուսուցիչ> հուսուսիճ, քարտղար> քաղղար, սցապ> սօժար, բանկ> բանզ, թեկնածու> թէգնածու, թանաքաման> թանկաման և այլն:

Բաղաձայնների փոփոխությունն չի կատարվել տրակտոր, դեպու-
ասա, մետոր, սկոտիվ, սանտիմետր, միխետոր, սանիտար և
նման մի քանի այլ բառերում: Մյուսը սուսերին կամ եկրոպական լեզու-
ների բառեր են, որոնք բարբառոս են անցել գրական հայերենից: Քրու-
կան ձանգարհով փոխառված օտար բառերի բաղաձայնները նույնու-
թյամբ պահելու միտումը ևս շատ փոքր է:

Խոսովածքն ունի շփականների երկանդամ համակարգ, ուր առկա են
ձայնեղներ և խուլեր.

դ	ս
լ	շ
ղ	խ
վ	ֆ
հ	հ

Մեկ շարք են կազմում ա, բ, լ, մ, յ, ն ձայնորոշիչները:
Շփականները անհամեմատ քիչ փոփոխություններ են կրել, քան
պայթականները:

ՉԱՆՆԵՂ ՊԱՅՄԱՆԱԿՆԵՐ ԵՎ ԿԵՄԱՇՓԱԿԱԿՆԵՐ

Բառասկզբում, ինչպես սովել է, ձայնեղ պայթականների և կի-
սաշփականների փոխարեն հայերեն բառերում ունենք շնչեղ ձայնեղներ
(բազատություններն արդեն նշված են), իսկ բառամիջում և բառավեր-
ջում՝ խուլերու նշանակում է՝ գրաբարի բ, գ, դ, ձ, ջ-ին համապատասխա-
նում են բառասկզբում բ՛, գ՛, դ՛, ձ՛, ջ՛, իսկ բառամիջում և բառավեր-
ջում՝ պ, կ, տ, ծ, ճ:

Բառասկզբի դիֆոնդ

Բ > բ՛-բերան > բ՛լրան, բերել > բ՛րել, բանալ > բ՛անալ, բազուկ >
բ՛ազուկ, բամանել > բ՛ամանել, բահ > բ՛ալ (բ՛ախ), բաղնիք > բ՛առնիք,
բարձ > բ՛առձ, բարակ > բ՛արակ, բեռն > բ՛եռ, բարձր > բ՛անձր,
բերդ > բ՛եռտ, բով > բ՛ով, բուք > բուկ և այլն:

Բառասկզբում բ-ի փոխարեն ֆ կա մեկ բառում՝ բախալ > փախալ:
Գ > գ՛-գուն > գ՛առ, գանձ > գ՛անձ, գարի > գ՛արի, գարուն > գ՛ա-
րուն, գամ > գ՛ամ, գործ > գ՛ործ, գազաթն > գ՛ախառ, գետ > գ՛եղ, գե-
րանդ > գ՛լրանդի, դուրս > գ՛լրոս, գորտ > գ՛որտ, գրան > գ՛լրան,
գինի > գ՛ինի, գիշեր > գ՛իշեր, գունդ > գ՛ունդ և այլն:

Պ-ի փոխարեն է կա զմերթ > բուժերտ բառի սկզբում:

Պ > դ՛-դանակ > դ՛անագ, դան > դ՛առ, դանալ > դ՛անալ, դը-
բախտ > դ՛բախտ, դու > դ՛ու, դե > դ՛էվ, դողալ > դ՛ողալ, դուռ > դ՛ուռ,
դեղ > դ՛էղ, դարբին > դ՛ապին, դաղն > դ՛ախձ, դրում > դ՛ըտում, դա-
տարկ > դ՛առագ, դմակ > դ՛բմագ և այլն:

Ձ > ձ՛-ձախ > ձ՛ախ, ձի > ձ՛ի, ձիար > ձ՛իար, ձեր > ձ՛եր,
ձին > ձ՛ուն, ձմեռն > ձ՛ըմեռ, ձուկն > ձ՛ուկ, ձագ > ձ՛ակ, ձոր > ձ՛որ,
ձեռն > ձ՛եռ, ձիթ > ձ՛ութ, ձատր > ձ՛ավար, ձմերուկ > ձ՛բմերուկ,
ձուտեղ > ձ՛ըվաձեխ և այլն:

Բառասկզբում ձ > ձ՛ ձագար > ձակար:

Ջ > ջ՛-ջուր > ջ՛ուր, ջրաղաց > ջ՛աղան, ջրիկ > ջ՛րիկ, ջորի > ջ՛որի,
ջոկ > ջ՛ոկ, ջուկել > ջ՛ոգել, ջարդել > ջ՛առաել, ջնշել > ջ՛նշել և այլն:

Բառամիջի և բառավերջի դիֆոնդ

Բ > պ-իբր > իպր, խաբել > խապել, շարաթ > շապատ, աղբիբ >
ճ՛ախպոր, դարբին > դ՛ապին, ողբալ > Օխալ, բորբոս > բ՛ոսպոս,
գուր > գ՛ուպ, աղբ > ախպ, երբ > լխպ, լիբր > լխպ, որբ > վոռպ,
սուրբ > սուրպ:

Պ > կ-աղահ > ախ, անագան > ճ՛անան, գազաթն > գ՛ախառ, Թա-
ցառ > Թ՛ախպոր, հողի > հօհի, հոգալ > հօհալ, ճնառ > ճըհնառ,
ճրագու > ճըբակու, տալք > տէկր, մարգարտ > մարկրիդ, օգուտ >
օկուտ և այլն:

Ք > էկ, մարագ > մարակ, կարագ > կարակ, ուրագ > ուրակ, կարգ >
կարի, ձագ > ձակ, սուգ > սուկ, պատարագ > պաղարակ և այլն: Ազգ
բարբ գործածվում է ազգ և սակ ձևերով: Առաջինը նշանակում է ժողո-
վուրը՝ հայ ազգ, բոսու ազգ, իսկ երկրորդը՝ տոհմ, ազգակցություն: Մու-
կի սակն ևս, որ սակագաններուն շար լավուտեն և կրի:

Պ > տ-ողոր > գ՛օրի, բրդել > բ՛րառել, խեղդել > խէխաել, երգու-
մրն > հ՛էառում, դարգ > գ՛ատար, կարգալ > կատալ, զօղել > զօտել,
բարդել > բ՛առաել, դրում > դ՛րտում և այլն:

Բարդ > բ՛առտ, բերդ > բ՛եռտ, բուրդ > բ՛ուռտ, զարդ > զատտ,
մարդ > մ՛առտ, լեարդ > լեռտ, վարդ > վ՛առտ և այլն: Պ հողք օրինաշ-
փորեն վերածվել է ա-ի՝ հողքտ, աճկրտ, վողքտ և այլն:

Ձ > ձ-արձան > առձան, արձակ > հառձագ, դաղձն > գ՛ախձ, գարձա-

ւոր>դ՝ առծրգոր, խուրճն>խուրճ, վարձք>վառճկ, բարձր-բ՛անձրը և այլն:

Դարձ>դ՛ առժ, որձ>վրոժ, օձ>օժ, բարձ>բ՛ առժ, ղեղձ>ղեխձ. վարձ>վառժ, փորձ>փոռժ և այլն:

Ջ>ճ-աղբիկ>ախճիկ, արբառ>աճառ, հաջել>հաճալ, մրբբն>մրոճնմ, յաջող>աճօղ, յաջողակ>աճօղապ, շրբել>շրոճել, շուրջառ>շուոճալ, ոչիլ>օճիլ և այլն:

Խջ>աճ, առջ>առճ, մէջ>մէճ, շեղջ>շեխճ, վերջ>վեռճ, բուրջ>բրոճ և այլն:

ԽՈՒՂ ՊԱՅԻՄԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԿՊԱՅԵՓԱԿԱՆՆԵՐ

Բառասկզբի դիրքում

Բառասկզբում զբարբարի խուլ պայթեական պ, կ, տ և խուլ կիսաշփական ծ, և բաղաձայնները խոսվածքում պահպանվելն են նույննաթխմար (կղահի փոփոխությունները ցույց կտանք):

Պ = պ-պաներ>պաներ, պաշտօն>պաշտօն, պառու>պառավ, պատ>պաղ, պարզ>պոհոզ, պարտական>պարտագան, պարտք>պատակ, պատմել>պագմել, պինշ>պինճ, պինդ>պինդ, պճեղն>պընդ, պսակել>պրսագել: Բառասկզբում, որպես բացառություն, պ-ի փոխարեն բ՛ պիտի>բրդի, պղպաղակ>բրբաղուչ, պղտոր>բըղտոր բառերում:

կ = կ-կաթն>կատ, կախել>կախել, կաղապար>կաղարար, կարաս>կարաս, կարգ>կարկ, կարգալ>կառալ, կարկուտ>կարգուտ, կարօտ>կարօզ, կարաւ>կակավ, կարմիր>կարմիր, կնդտ>կնդդ, կնմ>կնմ, կէս>կէս, կծիկ>կըձիկ, կտու>կըձու և այլն:

Բառասկզբի կ-ի դիմաց խոսվածքում Բ կա հետևելու բառերում՝ կարաւան>բարվան, կամար>բամար, կիթց>բրտօ:

Տ = տ-տախտակ>տախտազ, տակ>տաղ, տանել>տանել, տալ>տալ, տանձ>տանձ, տան>տուն, տանն>տաս(ք), տղայ>տըղա, տարի>տարի, տաք>տակ, տօն>տօն, տիզ>տիզ, տիկ>տիզ, տէր>տէր, տախտ>տախտ և այլն:

Մ = ծ-ծալել>ծալել, ծախել>ծախել, ծաղր>ծաղրը, ծանր>ծանդղը, ծիրան>ծիրան, ծիրտ>ծեռղ, ծով>ծօվ, ծառ>ծառ, ծաբաւ>ծառավ, ծեճ>ծեճ, ծաղիկ>ծաղիկ, ծալր>ծէր, ծանել>ծամել, ծանօթ>ծանօտ, ծիծաղել>ծիձղալ և այլն:

Բառասկզբի ծ-ի դիմաց և կա ծղիխի>ծրխան բառում, իսկ ձ՝ ծան-ծաղ>ձ՛անձաղ, ծձակ>ձ՛րմա բառերում:

Ճ = ճ-ճանճ>ճանջ, ճաշ>ճաշ, ճարտար>ճաղար, ճգնաւոր>ճրկնավոր, ճիւ>ճիվ, ճճի>ճիջու, ճնկղուկ>ճընջուղ, ճոպան>ճօբան, ճրպո>ճըրպակ, ճիւղ>ճուղ, ճակատ>ճաղատ, ճանաչել>ճանճընալ, ճիւթ>ճըրուտ և այլն:

Բառասկզբում ճ>լ՝ ճիճ>լիմ:

Բառամիջի և բառավերջի դիրքում

Պարբարի պ, կ, տ, ծ, և խուլ բաղաձայններին խոսվածքում բառամիջի և բառավերջի դիրքերում համապատասխանօժ են բ, դ, դ, ձ, ջ ձայնիկ բաղաձայնները:

Պ = բ-պականել>արագանել, ապտաթ>արտաթ, աղբանք>արբանկ, ապրուսէլ, ապրուստ>արբուստ, ապրք>արբք, գպրոց>ղրբրոժ, կպակ>կարբել, կպպուտ>կարբուղ, կպպերտ>կարբերկ, հպարտ>հրբառղ, սպանել>օրբանել, տպան>տարբան և այլն: Լեմպ>ամբ, կպպ>կարբ, կոպ>կոր, ծոպ>ծոր, պպպ>պրբ(է), պրբոպ>պրբար, վիշպպ>վիշար և այլն:

Բառամիջում պ-ի փոխարեն ունենք վ թաթպան>թատվան, սպիտակ>սիվղազ բառերում:

կ = կ-ականջ>անջաշ, ակօս>աղոս, ամսական>ամսըղան, անկետ>անղալ, երկու>էրբու, ճկուլթ>ճըրուտ, հակառակ>հաղառուց, երկաթ>երգատ, զրկել>զըրդել, կարկուտ>կարգուտ և այլն:

Խկչիխի>ախճիկ, բանակ>բ՛անակ, բարկ>բ՛արգ, բարակ>բ՛արգ, դանակ>դ՛անակ, դատարկ>դ՛աղազ, դմակ>դ՛րմազ, դատիկ>դպիկ, կծիկ>կըձիկ, տախտակ>տախտազ, տակ>տագ և այլն:

Տ = դ-ատման>աղյան, ատամն>աղտն, գետին>գէղին, գտանել>ղըղնել, գատիկ>ղաղիկ, կատու>կաղու, կուտար>կաղար, հատիկ>հաղիկ, մատն>մաղ, շխակ>շիղազ, պիտի>բրդի, պղտոր>բըղտոր, պտուղ>պըրուղ, պատրուկ>պաղրուկ, պատի>պաղիվ և այլն:

Պիտ>ղէնդ, զրագետ>զ՛րբագ՛նդ, դատ>գ՛ագ, աղատ>աղաղ, խրատ>խրբազ, խոտ>խող, պատ>պաղ, հատ>հաղ, հաւատ>հպպոց, շատ>շաղ, միբատ>մըբբազ և այլն:

Տ-Ն անփոփոխ է մնացել ու-ից հետո սուտ,օկուտ, կարգուտ բառերում և ա-ից հետո՝ նաղաւտ բառում:

Բառազևերջում ա-ի փոխարեն ե կա ծղոտ>ծրզոն բառում: Հնարագոր է, որ այս բառը հին հայերենում ունեցել է ն' ծղոտն, որը պահպանվել է ժողովրդախոսակցական լեզվում, մանավանդ որ ե-ով ձևեր կան նաև ուրիշ բարբառներում⁴:

Մ>ձ-ածելի>անձրիի, ածիկ>անիզ, անիծել>անիծել, արծի>անձիֆ, ծանծաղ>ձ'անծաղ, ծիծաղել>ծիձաղել, ծիծեռնակ>ծիձըռնեզ, կծիկ>կրծիզ, կրծել>կրռակ, ծծել>ծրծել, ծծել>ծլծել և այլն:

Աստուած>աստված, անիծ>անիժ, գործ>գ'ոռձ, դանաբառ>գ'աննարաձ, ծիծ>ծիժ, ծծծ>ծէձ, խաիծ>խալիժ, լուծ>լուձ, կասկած>կածկած, կսկիծ>կսկիժ, կեղծ>կեղձ, տասարած>տավարած և այլն:

Բառամիջում ծ-ի դիմաց գ' պարծանք>պառզանկի:
Ճ>ջ-անուկ-աջուզ, կճոն-կըրչոչ, կծիկ-կրծիզ, կոճակ-կոջազ, խըղձակ-խըղջալ, կնճակ-կընջազ, որոճալ-որոջալ, ճնճղուկ-ճընջուզ, պասճոռ-պաջառ, պճեղն-պընջեղ, տաճար-տաջար և այլն:
Արճինճ-առջիջ, խեղճ-խեղջ, խիղճ-խիղջ, խիճ-խիջ, կարիճ-կարիջ, կարճ-կառջ, դահիճ-դահիջ, իճի-իջ, մաճ-մառջ և այլն:

ՇՆՁԵՂ ԵՈՒՐ ՊԼՅՔՄԱՅԱՆՆԵՐ ԵՎ ԿՄԱՇՇՓՈՒՅԱՆՆԵՐ

Բառակզորում գրաբարի շնչեղ խուլ պայթական փ, ֆ, ք և շնչեղ խուլ կիսաշփական ց, շ բաղաձայններիև խոսվածքում համապատասխանում են փ, ֆ, ք, ց, շ: Մասնակի բացատրությունները կնշենք:

Փ=փ-փախել>փախնել, փաճաղել>փաձել, փայտ>փեղ, փառք>փառկ, փնթակ>փեռազ, փնասալ>փէսա, փրկոն>փրկոն, փրնչալ>փրնձալ, փրնի-փրնել, փողոց>փողոժ, փուշ>փուշ, փուքս>փուկս, փրկիչ-փրզիճ, փսիկ>փրզել, փրփուր>փուպուռ և այլն:

Բառակզորում փ>բ' փոփոխություն է կատարվել միայն փելի>բ'ելի բառում:

Փ=բ-բաղել>բաղել, քաղցո>բախճըր, բամի>բամի, բամել>բամել, քայլել>բելալ (բելել), քար>բար, բառասուն>բառասուն, քարոզ>բարոզ, բենի>բենի, բերթել>բրտակ, բերք-բերքոժ, բերել>բ'երել, բիչ>բիճ, բիլ>բիլ, բիթ>բիտ, բէն>բէն, բեկի>բրնել, բոլոր>բուր, բրուննի>բրտգրնի, բուսակ>բուսազ, բիտ>բիտ և այլն:

Ք=թ-թագաոր>թակազոր, թաղ>թաղ, թակ>թագ, թամբ>թամիկ, թան>թան, թանկ>թանզ, թանճը>թանճըր, թառ>թառ, թա-

թախ>թարախ, թաց>թած, թիկունք>թիզունկ, թոնն>թոռ, թոք>թոկ, թուխ>թուխ, թուժը>թուժը, թաթ>թաթ և այլն:

Ց=ց-ցախ>ցախ, ցախակի>ցախավել, ցամաքել>ցամակել, ցանք>ցանկ, ցակի>ցավալ, ցնգնկ>ցընգնել, ցուրտ>ցուռոզ, ցաւ>ցավ, ցորեան>ցորեն, ցած>ցած, ցերեկ>ցերէզ, ցեց>ցեձ, ցից>ցիժ և այլն:

Չ=չ-չար>չար, շոք>չոր, շիր>չիր, շորք>չոռս, շուխալ-չուխա, շտեղ>չրտեղ, շափ>չապ, շափել>չապել, շարաբիլ>չարճրեկ, շարաբիլ>չարճրանկ, շուան-չլվան, շամիչ>չամիճ, շորանալ>չորնալ, շանչ>չանճ և այլն:

Բառակզորի կրկնակի բաղաձայններից երկրորդ փոփոխություն է կրկի բառամիջի և բառավերջի բաղաձայնների փոփոխությունը ընդհանուր օրինակափոխությունների համաձայն: Չայնայն և շնչեղ խուլ վերածվել են խուլի, իսկ խուլը՝ ձայնեղի, ինչպես՝ դղում>դ'րտում, թթու>թրտու, ծծել>ծրծել, ճճի>ճիջու և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում փ, ֆ, ք, ց, շ շնչեղ խուլների դիմաց խոսվածքում ունենք պ, կ, ա, ծ, և խուլներ:

Փ>պ-պախակել>հապրակել, եփել>էպել, թափել>թապել, խափանել>խապանել, մրափել>մրոպել, շփել>շրպել, շափել>շապել, տափակել>տապազ, փրփուր>փրոպուռ և այլն:

Ափ>հ'ապ, թեփ>թեպ, լափ>լապ, ծափ>ծապ, ձեփ>ձեպ, շափ>շապ:

Բառամիջում փ>վ փոփոխություն ունենք թոթափել>թոտվել բառում:

Փ>կ-արքայություն>արկաուտեն, կարա>կակալ, զորանչ>զոնկաչ, կնքել>կընկել, մարի>մակի, տքալ>տըրկալ, տարանալ>տակնալ և այլն:

Արաբաուժք>առղրտունկ, բողբոք>բ'ողեզ, թոք>թոկ, թուք>թուկ, երեք>իրեկ, բուր>բ'ուկ, ապրանք>արքանկ, դժոխք>դ'ժոխկ, թրիք>թրրիկ, թանաք>թանակ, փուք>փուկ, քաղաք>քաղակ և այլն:

Գրաբարյան հոգնակիակերտ Վ մասնիկը դադարել է որպես այդպիսին զիտակցվելուց, վերածվել է ածանցի և օրինաչափորեն փոխվել է կ-ի՝ կամք>կամկ, շարք>շարկ, միտք>միտակ և այլն, հաճախ էլ ընկել է, ինչպես՝ ուլունք>ըլուն, փողք>փող, ստոնամանիք>սանասմանի և այլն:

⁴ Տե՛ս նաև Ա. Անտոյան, Հայերեն արձագանակ բառարան, հ. 2-րդ, 1973, էջ 455:

Ք > տ-դադթ > գ'սխտ, քթուիլ > քրտովիլ թիթենն > թխեն (թիտրենկ), թոթափել > թոտփել, կաթն > կատ, շուրթն > շուտտ և այլն, աղբակ էլ ա-ի է վերածփել ուրիս ածանցի մէջ տէրուտեն, պէտուտեն, մասուկուտեն և այլն:

Երկաթ > էրգատ, զուարթ > զըվատտ, թաթ > թատ, թութ > թուտ, թուղթ > թուխտ, գմբեթ > քումբէտ, մախաթ > մախատ, խորթ > խոտա, շարաթ > շապատ, տօթ > տօտ և այլն:

Յ > ծ-անգանկ > չ'ընծնկ, խոցել > խօծել, հացի > հածի, գրեցի-գ'րըձի, կազմեցի > կազմէձի, պատմեցի > պաղմէձի, լուացք > լըվածք, քաղցր > քախճր և այլն:

Բոց > բ'ոժ, բաց > բ'ած, դեկուց > դ'էկուժ, զրույց > զրուժ, ծոց > ծոժ, թաց > թած, հարց-հատժ, սոցոց > սըզոժ, կթոց > քրտոժ, ցեց > ցեժ, օրօրոց > օրօ'րոժ և այլն:

Բառավերջում ց > ճ' ջրաղաց > ջ'աղաձ, որից էլ՝ ջրաղացապան > ջ'ախճըբան, ջրաղացատէր > ջ'ախճատէր:

Ձ > ձ-ամաչել > ամճընալ, աչք > աճկ, խանչել > խանճել, խմիչք > խմիճկ, շարշարել > շարճըրիլ, փչել > փըճել, շարշի > շաճի և այլն:

Կանաչ > կանանճ, շամիչ > շամիճ, շանչ > շանճ, քնակիչ > ք'ընա-դիճ, որիւ > գ'ըրիճ, պինչ > պինճ, փարւ > փառճ, քիչ > քիճ և այլն:

Փոխառյալ շի ածանցի շ-ն նույնպես վերածփել է ն-ի՝ նախըռճի, դուռնաճի, դըճօճի, սանկաճի և այլն:

Այսպիսով շնչեղ ձայնեղննոք և շնչեղ խուլնոք կան միայն բառասկզբում, դրանք շեն գործածվում բառամիջում և բառավերջում: Նշված դիրքերը շնչեղադուրկ են: Այդ բազմաձայնները կարող են լինել բառամիջում միայն աչ գեղջրում, երբ դրանցով սկսվող բարդ բարդանուն է կամ անանջլուս, օրինակ՝ անբ'ածան, անբ'ածին, անդ'ուր, անդ'ատար, անձ'էն, անջ'ուր, հաստաջ'ըլօս, օճխըրդ'ոմ, դ'արձճ'ավար, դ'եճ'ուր, մէճար'չբան, անշաղ, էրգոսիվճանի, գ'էղբեքաչ, հաստափոր, թըղա-չապ և այլն:

ՉԱՅՆՆԵՂ ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Չայնեղ շփական գ, մ, վ չ'նշույնները Այաշկերտի խոսվածքում փոփոխության շեն ենթարկվել: զրանց դիմաց խոսվածքը բառի բուրբ դիրքերում ունի գ, մ, վ: Մասնակի շեղումները շնչին են:

Չ = զ-զտտիկ > զազիկ, գարթ > գառտ, զուակ > զավագ, զուր >

զուր, զօզիլ > զօտել, զօրոսթին > զօրուտեն: Ազնիւ > ազնիթ, աւագան > ավագան, աւաղակ > ավաղագ, լեզու > լէղու:

Աւագ > ավաղ, բնիկոց > գուշ, խագ > խազ, հաղ > հազ, մաղ > մազ և այլն:

Փ = ժ-ժանց > ժանզ, ժիր > ժիր, ժողով > ժօղով, ժառանգ > ժառանգ, ժողովուրդ > ժօղովուտ:

Աբժել > բժել, արժան > առժան, բաժին > բ'աժին: Խէժ > խիժ, կուժ > կուժ, ոչժ > ուժ, վարժ > վառժ: Թ-ի փոխարեն ն ունենք պատիժ > պադիժ բառում:

Վ = վ-վաթտուն > վաժուն, վանք > վանիկ, վառնակ > վառնզ, վաստակ > վաստագ, վատ > վազ, վարագ > վարազ, վարիչ > վարիլ, վարոց > վարոժ, վկա > վըգա, վիճակ > վիշագ, վնաս > վընաս:

Խոռովել > խըռովել, ժողովել > ժօղվել, ուժովանալ > ուժովանալ և այլն:

Սով > ժօվ, բով > բ'ով, սով > սօվ, կով > կօվ և այլն: Բառամիջում վ > բ' պողզվատ > պօղբատ:

Բառասկզբում ղ բուրբովին չի լինում: Այն անձնանունները և տեղանունները, որոնք սկսվում են ղ-ով, Այաշկերտի խոսվածքում ունեն խ: Ղաղար > Խաղար, Ղուկաս > Խուկաս, Ղարսերիխա > Խարսերիխա, Ղուշիչ > Խուշիչի և այլն:

Ղ-ին խ է փոխարինում նաև փոխառյալ բառերի սկզբում՝ խամիչ, խօճիկ, խըռաֆ, խըռամտ, խօճիկ, խասար, խօճ, խուշ, խըրաղ:

Բառամիջում և բառավերջում սկսվել է ղ > խ վերածփելու պրոցեսը, բայց չի ավարտվել, չ'իշխալ դիրքերում տեսնում ենք և՛ ղ, և՛ խ: Նկատելի է, որ ղ-ն պատահում է ձայնավորից հետո բառավերջում և բառամիջում երկու ձայնավորների միջև, թեև ձայնավորից հետո էլ կա՝ խ՝ ղ-ի փոխարեն:

Այսպես. ազ, մազ, խազ, թազ, գ'եղ, դ'եղ, թազիլ, մազիլ, գ'եղեր, բայց՝ կաշուխ, անախի, ավախ, ամխն, ձ'ըվածխ, փածխի և այլն:

Բազաձայնի մտտ ղ > խ՝ աղբիկ > ախճիկ, եղբայր > ախպեր, մեղք > մեխի, գաղթ > գախտ, աղբիւր > հ'ախպուր, աղբ > ախպ:

Ղ-ն վերածվում է խ-ի, երբ նրան նախորդում կամ հաջորդում է բաղաձայն, հատկապես խուլ բաղաձայն՝ խաղալ-խախժոժել, ասեղ-ասխուման, քաղակ-քախիճքի:

Գաղտնազանկի ր-ն ղ-ի պահպանությանը չի օգնում՝ աստըխ, սըրխիկ և այլն:

ննթակաշական զերբայի վերջավորութիւնում՝ դ-ն պահպանվում է անփոփոխ, քննուղ նրան հաջորդի բաղաձայն՝ գ՛բբոզ, աշխատող, վաղ-նսզ, գ՛բբոզներ, աշխատողներ, վաղնզներ և այլն:

Ղ-ի փոխարեն և կա բաղեղ > ր՛անղ բառում:

Գրաբարին անձանոթ Կ՛ Ննչուներ (ձայնեղ Կ) հանցես է զալիս բա-ցառապես բառակերտում, այն էլ՝ ձայնավորից առաջ, այսպես՝ ամոլ > համոլ, անցյանել > հ՛րնծրնել, օփ > հ՛ոպ, առու > հ՛առու, ինքն > հ՛ինկ, իրեար > հ՛իրար, իմանալ > հ՛իմնալ, ելանել > հ՛լննել, երես > հ՛երես, երեկ > հ՛լրէզ, երդումն > հ՛էտում, ընկեր > հ՛ընգիր, օրական > հ՛օրպան, ուղի > հ՛ուղի և այլն:

Բառամիջում կարող է Կ՛ լինել միայն բաղադրյալ բառերում, երբ Կ՛-ով սկսվող բառը կամ արմատը բաղադրյալ բառի վերջին եզրում է գտնվում: Օրինակ՝ հ՛երես-անհ՛էրես, հ՛ուտում-անհ՛ուտում և այլն:

Հ՛-ն հնչաւթյամբ ընկնում է: Այդ լավ երևում է բայերի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակներում: Այսպէս, Կ՛ընճել բայի ներկան կլինի զընճինմ, զընճինիս, զընճինեռ... անց. անկատարը՝ զընճննելի, զընճ-նէր և այլն, առանց հ՛-ի: Այս զեպտում հալմանական է նաև, որ Կ՛-ն միացել է կ-ին և ձայնեղացրել նրան՝ առաջացնելով գ:

Չայնեղ Կ-ն հետագա գոյացութիւն է: Կարելի է ենթադրել, որ Կ՛-ն երևան է եկել այն ժամանակ, երբ գրաբարի բառասկզբի յ-ն սկսել է արտասանվել Կ, բայց այդ պրոցեսը միատեսակ ընթացք չի ունեցել հա-յնրենում: Արդի գրական լեզուն գրաբարի այդ յ-ի դիմաց ունի Կ, որը ունչւղ չի աարբերվում Կ խուլ շփակներից: Կան բարբառներ, որոնք գերբերել են այդ յ-ն ընդամենըպես (Վան և այլն): Իսկ յիշուները, այդ թվում և Ալաշկերտի խոսվածքը վերածել են Կ՛-ի, ինչպես՝ յառնել > հ՛ա-րել, յառաջ > հ՛առէճ, յիտն > հ՛իտուն, յգի > հ՛րգի, յուշիկ > հ՛ուշիգ, յօժար > հ՛օժար, յունիս > հ՛ունիս, յուլիս > հ՛ուլիս, յունուար > հ՛ունվար, անձանանուններից՝ Յակոր > Հ՛ագրոպ, Յիսուս > Հ՛իսուս, Յոհաննես > Հ՛օ-վանէս և այլն:

Ինչպէ՛ս կարող էր յ-ն Կ՛ դառնալ: Յ ձայնորդի ետնալեզվային ար-տասանութիւնը նրան կմտտեցներ Կ՛ հազպին՝ պահպանելով ձայնեղու-թյունը, իսկ ետնալեզվայինից զեպի կոկորդային հնչումը այնքան էլ զովար չէ: Եթե այսպիսի անցումը հալմանական է, ապա կստացվի կո-կորդային ձայնեղ հնչյուն, այսինքն՝ Կ՛:

Գրաբարյան բառակերպի յ-ին Ալաշկերտի խոսվածքում համապա-աստիանում է Կ՛ (բացառութիւնները նորադուին շրջանի գրական փո-

խոսութիւններն են): Բացի վերևում նշված օրինակներից նաև՝ յառ-յում > հ՛լվրծում, յետի > հ՛էդի, յստակ > հ՛տտապ, յստակի > հ՛տտա-պի և այլն:

Այդ բառերի օրինակով էլ, համարանությամբ Կ՛ է արտասանվել հետագայում բառակերպի ձայնավորից առաջ, բայց ոչ երբևր Կ-ից առաջ:

Այս վերջին հանգամանքը լավ կտան կարող է լինել հաստատելու համար, որ Կ՛-ն առաջացել է յ-ի կոկորդային արտասանութիւնից: Խոս-քին այն մասին է, որ Կ-ն իր սկզբում մտատվորապես յ-ի նման ի ունի և կոկորդային յ-ի ներկայութիւնը միանգամայն ավելորդ է: Իսկ պարզ է-ից առաջ Կ՛ կա՝ նրես > հ՛երես, երեկ > հ՛լրէզ, երդում > հ՛էտում և այլն:

Վերևում ավանդները հաստատելու համար կարելի է բերել այլ արդարացիներ: Չայնավորով սկսվող բառերի մեծ մասը Կ՛ չունի, անձ-նանունները ևս Կ՛ չեն ստանում՝ Արմինաց, Արմէ, Ավակ, Ավէ, Ավօ և այլն: Նշանակում է բառակերտում Կ՛-ի հալիւնումը ընդհանրական որևէ չէ, իսկ եզով օրինակները հետեանք են համարանության, որը, սակայն, չի ընդգրկել բոլոր բառերը:

Անունհետև, սովորական խոսակցութիւնի ժամանակ ձայնավորով սկսվող բառը արտասանվում է առանց Կ՛-ի, իսկ արագարանության, շտապելու զեպտում՝ Կ՛-ով: Այսպէս՝ Աբարանա էզով, Աբարան գ՛րնած, բայց՝ Ալօ, Հ՛արբար՛ն (հետախուսային կանչ): Այս զեպտում Կ՛-ն լով մի շունչ է, որ հանդես է գալիս տափնապալի, հուզական երանքով ար-տաբերվող բառի ձայնավորից առաջ՝ նման հետքի կամ ուղղակի հետք է:

Վերջապես, կասկած լինել չի կարող, որ ալաշկերտցիներին Ալաշ-կերտ տեղանունը շատ ավելի վաղուց է հայտնի, քան, ասենք, Արմինիկ, Աշտարակ, Երևան տեղանունները: Ալաշկերտ արտասանվում է Ալաշկեռոյ, իսկ մյուսները՝ Հ՛լրէվան, Հ՛աշտարապ, Հ՛առոփա: Սրանից բխում է այն հետևութիւնը, որ Ալաշկեռոյ ավանդ է յ-ն Կ՛ դառնալու ժամանակից ավէ-յի առաջ և հետագայում ավանդարտ պահպանվել է, իսկ մյուսները ավելի ուշ են լսել յ > ն փոփոխութեան օրենքի գործուն ժամանակաշրջ-րանում, և Կ՛-ով արտասանել համարանությամբ: Հետևաբար, Կ՛-ն ուշ ժամանակի գոյացութիւն է և բոլոր այն զեպտերում, երբ գրաբարյան յ-ին չի փոխարինում, ստացվել է համարանությամբ կամ մի շունչ է, որ նախորդում է ձայնավորին, բայց կարող է և շիինել, կարող է դուրս բերնել բառի այս կամ այն փոփոխութեան զեպտում:

Խույ շփականները ետ, ինչպես ձայնը շփականները, աչքի ընկնող փոփոխությունների չեն եկնթարգման, բավականաչափ փոփոխվել է միայն Ե-ն: Ս = ս-սալլ > սել, սանդ > սանդ, սատանայ > ստղանա, սերմն > սերմ, սել > սել:

Լանլ > լանլ, սէր > սէր, ասել > ըսել, աստղ = աստրիս, պարսա-տիկ > պարսեկ:

Վնաս > վրնաս, լոյս > լուս, գորս > գ'ուս, բույս > բ'ուս և այլն: Ս > ք փոփոխությունն անզգամ-անսկամ, ազգ > սակ:

Ս > ց' սունկ > ցունգ:

Սեամ > շեմ, սալոր > շըլոր բառերում ս-ի դիմաց կա շ:

Շ = շ-շույլ > շույ, շարսթ > շարստ, շեղ > շեխ, շերտ > շեպ, շէն > շէն, շոգ > շոկ, շուն > շուն: Փոշի > փոշի, բարշեյ > բարշեյ, տա-շեյ > տաշեյ, տաշա > տաշտ:

Փուշ > փուշ, փուշ > փուշ, էշ > էշ, բաշ > բաշ և այլն:

Շ-ի փոխարեն ծ' շարժ(ք) > ժամկ (նակ' ժաշկ), շարժել > ժածել:

Խ = խ-խաղ > խաղ, խաշ > խաճ, խաղաղ > խաղաղ, խարտ > խառ, խելք > խելի, խիղճ > խիղջ, խնամի > խընամի Մախաթ > մա-խատ, տախտակ > տախտաղ, փախել > փախնել, շուխայ > շուխա, ուխտ > Տ'ուխտ, ուխար > օճխար: Մխի > միխ, սախ > սախ, վախ > վախ, ցախ > ցախ, ձախ > ձ'ախ, փուխ > փուխ և այլն:

Խ > ճ փոփոխություն սննքը խաղող > ճաղող բառում:

Խ > ր' սխալ-սրաղ:

Քրարթի Ե-ն խոսվածքում անփոփոխ պահպանվել է բառակազմում. հազար > հազար, համ > համ, հայ > հայ, հայր > հէր, հատիկ > հա-դիկ, հարուստ > հարուստ, հին > հին, հովիտ > հովիտ և այլն: Բառա-սկզբում հ-ի դիմաց հ' կա հիս > հ'ուսն և հիսակ > հ'ուսաղ բառե-րում, իսկ խ' հու > խող, հաղ > խատ, համ > խամ բառերում, բայց ոչ ամենուրեք, այլ մի երկու-երեք բնակավայրում:

Բառամիջում Ե > շ փոփոխություն կա օրհնել > օշըննել բառում:

Բաղմավանկ բառերի բառամիջի և բառավերջի Ե-ն ընկել է, հատ-կապես կրք այն Ե-ից նետ է. աշխարհ > աշխար, զարհուրել > զարհուրել, խոնարհ > խոնար, խորհուրդ > խորուրտ, վառահ > վրառա, շնորհք > շնորիկ, քաղաք > քաղաքի, քահանա > քահանա, ազահ > աչախ Ենոր-հատը > շնահատը բառում մնացել է: Բառասկզբի Ե-ի անկում նկատե-լի է երկու բառում՝ հաճար > աչառ, հասառ > աղընալ, և հավիլում

ճեռույլ բառերում՝ սկայ > հըսկա, արօր > հըրօր, բնարել > հընդրել, արքանալ > հառկնալ, ալիոր > հալիօր:

Հավանաբար նախ ավելացել է ձայնը և, սպա այն խլացել է (ալի-օր > հ' ալիօր-հալիօր):

Միավանկ բառերի բառավերջի Ե-ն վերածվել է յ-ի՝ մահ > մայ, շահ > շայ, բահ > բ'այ (նակ' բ'ախ), զահ > գ'աչ, զոհ > գ'ոյ և այլն:

Քրարթը շունի ֆ ընչուն, այն չկա նաև հայերեն մի շարք բար-բառերում (Ղարարաղ, Քրիլիսի և այլն): Այլաշեքտի խոսվածքում ֆ-ն պատահում է փոխառյալ բառերում. ֆայտոն, ֆայմել, ֆանատ, ֆինցես, ֆուրցոն, ֆըլն, ֆուգոյ, ֆասոն, ինչպես և մի քանի բնա-կանական և նմանաձայնական բառերում՝ ֆըսալ, ֆըրիգ, ֆըշալ, հաֆ և այլն:

ՁԱՆԿՆԵՐ

Ձայնորդների փոփոխությունները խոսվածքում սահմանափակվում են անկման և հավիլման առանձին դեպքերով, այլ կարգի փոփոխու-թյունները դրեթե չկան կամ եղակի են, ոչ օրինաչափ, բացի Ե-ից (փո-խարինել է Վ-ով և ֆ-ով) և Ե, ձ ձայնորդներից:

Այլաշեքտի խոսվածքը բառակազմում ա շունի, բացի նորագույն փոխառություններից, որոնք թիվը հազիվ մի տասնյակի է հասնում. ու-դիս, որմբուլ, ուլիմ, ունգել, ուլս, ուսմիս, ուսյոն և այլն, որոնք բու-րյուն էլ որսերենից փոխառված բառեր են, որ խոսվածքին են անցել՝ սողալի որսերենից կամ որսական հայերենի միջոցով: Այլ ընդուններից փոխառված բառերի բառակազմի Ե-ից առաջ (նաև ռոս բառից առաջ) ավելացել է ր' բառա, բըրնա, բաշհան, բըտո, բըտղ, բըրնըբար, բու-ֆարա, բըսմ, բաշս և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում զրաբարի Ե-ն պահպանվել է նույնու-թյամբ. առանց > առանծ, առակ > առաղ, բոռնալ > բ'առնալ, բոնն > բ'ոն, բոսն > բ'ոս, գրան > գ'առ, էալ > լեալ, փառ > փոս, փոն > փոս, խոննել > խառնել, նոն > նոս, ոնալ > օնալ, պառա > պա-ռալ և այլն:

Ե-ի փոխարեն ր' պատահել > պարգել, յառնել > հ'արել, փառք > փարկ (սբանից կաղմված այլ բառաձևերում՝ Ե. փառալոր, փառալօր-վել, փառիկ տիրանալ, փառիկծ ընդեն և այլն):

Ե > չ' շուրջառ-շուռնալ:

Վարդապետ բառի Ե-ն դարձել է Ե, իսկ Ե-ն՝ Ե՝ վառալօր:

Ու-ի հավելումը ժանգոտ > ժանգրոտ > ժանգրոտիչ, բնակել > բ'ը-նազրել, կրխել > կոխրոչել և նման բառերում սաստկացնում է բառի-մասոր և կարող է համարվել սաստկական ածանց, այսպես՝ էթն ժան-գոտ, ժանգոտի ունեն ժանգոտվելու սովորական իմաստ, ապա ժանգր-ոտ, ժանգրոտիչ՝ խոտ, բոտ ամենայնի, սաստիկ ժանգրտվելու իմաստ: Սա մասրերը է բազմապատկական ող ածանցից (ձանգրոտիչ, բ'ըտորո-ղիչ, քանգրոտիչ և այլն):

Այլաշկերտի խոսվածքը բ-ով սկսվող բառեր ևս չունի: Հայերենում բ-ով սկսվող միակ տպվե բառից առաջ այլեւացել է բ' բջրել:

Բառամիջում դրարարյան բ-ին խոսվածքում համապատասխանում է բ երկու ձայնավորների միջև. հարգապատ > հերաղաք, հարատ > հարաթ, հարխր > հարուր, ուրախ > ուրախ, ուրագ > ուրակ, պարապ > պարար, արին > արուն, դարուն > դարուն և այլն:

Փոքր թիվ են կազմում այն բառերը, որոնց մեջ բաղաձայնից առաջ բ կա. ուրբաբ > ուրպատ, երկու > երկու, սուրբ > սուրպ, կարել > կարիել, երկիր > չերցիր, երկիր > չերցինկ և այլն:

Բառավերջում բ-ն պահպանվել է նույնությամբ ձայնավորից հետո՝ հասասոր > հավասոր, հազար > հազար, հայր > հէր, մայր > մէր, սէր > սէր, տէր > տէր, մէր > մէր, ձեր > ձ'եր, նոր > նոր, ուրուք > ցուրուք, չիր > չիր, չոր > չոր, չուր > չ'ուր և այլն:

Բառավերջում դադանավանկ ունեցող բառերի բ-ն մնացել է ան-փոփոխ՝ մեղք > մեղքը, ծաղր > ծաղրը, ծանր > ծանրը, բարձր > բ'ան-ծր, սանր > սանդր, մանր > մանրը, բաղցր > բախձր և այլն:

Բ > ն՝ բարձր > բ'անձր:

Բ > լ՝ պարուրել > բալուրի, խաիր > խրսի, դարաբ > դալալ, բարա-ւոր > բ'ալավուն (վերջին բ-ն՝ ն):

Բ-ին փոխարինել է ո բոլոր այն բառերում, ուր բ-ն բաղաձայնից առաջ է. մարդ > մառտ, զարդ > դառտ, վարդ > վառտ, արտ > առդ, սիրտ > սիռդ, արդար > առար, արժաթ > առձառ, արջ > առձ, արժիւ > առժիթ, արժան > առժան, արձան > առժան, շերտել > շէղդել, պարդ > պառդ, սրբել > սրապել և այլն:

Բառավերջում ձայնավորից հետո մի քանի բառում ևս ո-ն փոխա-րինել է բ-ին. ոսկր > օսկրո, փրփուր > փրոպուր, թրթուր > թրոտուր և այլն:

Բառի բոլոր դիրքերում դրարարի լ-ին խոսվածքում համապատաս-

խանում է լ. լաւ > լավ, լակ > լրակ, լուծ > լուծ, լեզու > լէզու, լիզել > լիզիլ, լուս > լուս, լոր > լոր:

Այլը > ալուր, խելը > խելի, դարաբ > դալալ, կաննել > հ'էլնել, թուլանալ > թուլնալ, խել > խրել, ծաղել > ծալել:

Աղալ > աղալ, գրել > գ'րել, բերել > բ'էրել, անել > ափել, գալլ > գ'էլ, ապլլ > սէլ, թուլլ > թուլ և այլն:

Մ-ն ամենուրեք պահպանվել է անփոփոխ. մաղ > մաղ, մաղ > մաղ, մարդ > մառտ, մայր > մէր, մասն > մաղ, մէջ > մէձ, մաւ > մալ, մա-սուր > մասուր. Աման > աման, ամառն > ամառ, համեմ > համեմ, զե-րեզման > գ'էրեզման, զմակ > գ'ըմակ, թամբ > թամբ:

Երամ > էրամ, դոմ > դ'ոմ, կամ > կամ, կեմ > կեմ, հում > հում, համ > համ, մոմ > մոմ, սեամ > չեմ և այլն:

Յ-ն բառակզրում հանդես է գալիս միավանկ բառերի ե-ից առաջ՝ ես > յես, եզն > յեզ, երբ > յեպ և այլն: Մի քանի բառերի բառակզրից դուրս է բնկել՝ լաղթել > ախտել, յօրանդել > օրոջղան, լաղդ > աճող-յոնք > օճիկ, իսկ մյուս բառերի սկզբում վերածվել է Կ'-ի (օրինակները՝ Կ'-ի բաժնում) և մասամբ՝ Ե-ի. յոյս > հույս, յիշատակ > հիշազագ, յարմար > հարմար, որոնք, թվում է, նորագույն գրական փոխառնություններ են: Գրարարի բառակզրից ա-ից հետո եղած յ-ն բնկել է, աղալ > աղզա, անլուս > անլրվա, խարերալ > խաղեպա, հերեսալ > հերիսա, ստառնալ > սաղանա, քահանալ > քանա և այլն: Բառակզրի յ-ի անկ-ման օրինքը գործում է նաև այժմ, փոխառյալ բառերի վերջում, ձայնա-վորից հետո գտնվող յ-ն չի արտասանվում, Անդրեյ-Անդրե, Շերեյ-Սերեյ, Николаи-նիզուլ, трамвай-տրանվա և այլն:

Երբ անձնանունների կրճատման հետևանքով բառավերջում օ է լի-նում, թեք հոլովներում նրանից հետո ունենք յ, որը հոլովիչի թուլաց-ման հետևանքով է ստացվել՝ Գ'էլօ-Գ'էլօյ, Գ'էլօյօվ, Կարօ-Կարօ և այլն, բայց չկա բացառական հոլովում, ուր օ-ին հաջորդում է ի կամ է՝ Գ'էլօլն, Գ'էլօիծ, Կարօլն, Կարօիծ:

Գրարարի ն-ն խոսվածքում կա նույնությամբ բառակզրում և բա-ռամիջում. նախանծ > նախանծ, նամակ > նամակ, ներկ > ներկ, նշան > նշան, նոր > նոր, նա > նավ, բանալ > բ'անալ, բառնալ > բ'առնալ, դառնալ > դ'առնալ, ալանի > ալնի, ճգնարթ > ճրկնափոր, մանր > մանդր, ճանճ > ճանց և այլն: Բառակզրում՝ դազան > գ'ազան, զե-րան > գ'էրան, բերան > բ'էրան, շարական > շարագան, պաշտպան > պաշպան, սեփական > սէպպան, մառան > մառան, շուն > շուն, տուն >

ստնն > բոն > ք' ուն, քուն > քուն, ձին > ձ' ուն, սին > սուն, քան > քան, բան > բ' ան և այլն:

Բաղրաձայնին հաջորդող և վերջահնչյունը չի պահպանվել. ձեռն > ձ' եռ, դան > դ' առ, սոն > սոգ, հարսն > հ' առ, ձուկն > ձ' ուզ, ամսան > ամսոռ, երդումն > հ' էստում, ձմեռն > ձ' րմեռ, մուկն > մուզ, նուռն > նուռ, թոռն > թոռ, խոռն > խոռ, դառն > դ' առ, սերմն > սերմ, ինքն > հ' ինկ, դադն > դ' ախձ և այլ բառերում: Հոգնակիցացման և բառակազմության ժամանակ միավանկ բառերի ընկած և-ն վերականգնվում է. դ' առ-դ աներ, դ' առնարած, մուգ-մըգներ, մըգնարած, ձ' եռ-ձ' եռներ, ձ' նոնավոր:

Բառամիջի ւ-ը ձայնավորից առաջ վերածվել է վ-ի՝ աւելուկ > ավիլուկ, աւտարան > ավիղրան, թեւատը > թէվավոր, երեւալ > էրէվալ, քաղաւոր > քաղավոր և այլն:

Բառամիջում ւ > ֆ կա նաթ > նըֆտ բառում: Բառավերջի ւ-ը՝ ֆ-ի. աղնի > աղնիֆ, հարաւ > հարաֆ, գրաւ > գրրաֆ, սահաւ > սագաֆ, արծի > արծիֆ և այլն, կամ վ-ի՝ ին > ինվ, սեւա > սեվ, թի > թիվ, ձեւ > ձ' եվ, պատի > պապիվ. կոխ > կըոխվ և այլն:

ի > ր՝ թաւալ > թարալ:

Մեղ թվում է, որ անդին չէ այն կարծիքը, ըստ որի ֆ-ն մեր լեզվի մեջ է մտել փոխառյալ բառերի հետ: Գ-ի առաջացումը, ինչպես երեվում է օրինակներից, կապված է ւ-ի, մասամբ նաև վ-ի խլացման հետ: Այդպիսին է ֆ-ի առաջացման ընթացքը ոչ միայն Ալաշկերտի խոսվածքում, այլև հայերենում ընդհանրապես: Ստար բառերի ֆ-ն, անկասկած, որոշ դեք ունի ֆ հնչյունի տարածման, բայց ոչ թե առաջացման հարցում:

ՀԱՎԵԼՈՒՄ ԵՎ ԱՅԿՈՒՄ

Ալաշկերտի խոսվածքում բաղաձայնների հավելման և անկման մասնակի բոլոր հայանի դեպքերը ներկայացնում ենք ստորև:

Հավելում

Բ-ի հավելում մտ հնչյունախմբի մեջ, որ հատուկ է հայերենին ընդհանրապես, գոյություն ունի նաև այստեղ՝ թմբել > թըմըրել, համարել > համըրել, ումր > ումըրը: Գ կարող է ավելանալ բառավերջի ի-ից

հետ իկ > իզ օձանցի համարանութամր՝ մողի > մողիզ, գողի > գըրողիզ, եղի > լեղիզ, աղանի > աղունիզ:

Գ-ի հավելում ետ կապակցություն մեջ՝ ծունր > ծունըրը, սանր > սանըրը, մանր > մանըրը, փանր > փանըրը, նաև որձկալ > օսըզգալ, թաւալի > թարըղիլ, թոնիր > թունցիր բառերում:

Կ-պատանել > պաղընկել, լի > լիկ:

Տ-հիտակ > հ' ուստաք:

Յ-ուրուք > ցուրուք:

Ն-կամուրջ > կարմունջ, մած > մանջ, բորբոքել > բ' օսպընկել, պարւտ > պատունդ, կանալ > կանանձ, արսատըք > աղըրսունկ, աւերդ > հ' վիլնոտա, վաղել > վաղընկ, մեր > մենկ, մեծ > մենձ, փոթ > փոնա, ամբարց > անարթոձ, գանգասել > գ' անգընկել, բարթոն > բ' օսպընկել:

Ռ-ածելի > անձրի, հագոյց > հանգունո:

Ր-զուտ > զուլըր:

Մ-արդինք > անոմունկ:

Վ-բու > բ' ուվ:

Անկում

Բ-թամբ > թամկ:

Կ-գազտուկ-գ' օղլու:

Տ-պտաճառ > պաշառ, պաշտպան > պաշպան, քիտ > քիս:

Թ-յուսթանալ > չուտկալ:

Ղ-ծղխի > ճըխան, բղխել > բըխալ:

Խ-խորխոխ > խօրխո:

Ր-արծել > րժել, արչառ > աճառ, երբ > լիպ, շնորհաւոր > շընահավոր, ջրաղաց > ջաճաճ, շարժք > ժաշկ, (ժաժկ), քարշել > քաշել, խարշել > խաշել, վարչամակ > վաշամակ, դուրս > դ' ուս. նաև Շաւարջ > Շավաշ անձնանկան մեջ:

Ն-անդունգ > հ' անդուտկ, ըն կապակցութիան անկում բառասկզբում՝ ընկող > գուլ:

Ս-սկեսուր > կիտուր, սկեսրալք > կէսրէր:

ԱՌՆԱՄԱՆՈՒՄ ԵՎ ՏԱՐԲԱՆՈՒՄ

Ալաշկերտի խոսվածքում լայն տարածում ունեն անմասնման և տարնմանման հնչյունափոխական օրենքները: Կան լիակատար և մասնակի, առաջինից և ետևինից անմասնման դեպքեր: Անմասնման բաղ-

մաթիվ օրինակներից հիշատակենք հետևյալները. ալիք > աճիճ, քաղցիչ, մարմար > մտամտ, փրփուր > փրոպուտ, քրթուր > քրոտուտ, ժանձաղ > ճանձաղ, անզգամ > անսկամ, ազգ > ասկ, ալտո > աֆտո, անբուսական > անբուսան, ցիտուս > սիտուս, ձվչուր > չրվչուր և այլն:

Առնմանման հետարքերն են է հետևյալը. խուլին մոտեցող ձայնեզր վերածվում է խուլի, իսկ ձայնեզրին կամ ձայնավորին մոտեցող խուլը՝ ձայնեզրի: Այս մասին թեև սովել է, բայց ավելորդ չի լինի թվել մի քանի օրինակ ևս. խախուղ-խախտել, ասեղ-ասխման, աղալ-ախժուղ, խաղալ-խախժուղ, անկծկ-անխժեկ, աղիկ-ախկիրեն: Այս առավելագույն տարածվում է դ-տ, ձ-ծ, դ-ի, զ-ս, գ-կ բաղաձայնների վրա:

Հուլորդական առնմանման երևույթը⁵, որը մասամբ ժողովրդական ստուգարանավիշան արժեք ունի, տարածվում է մի խումբ բառերի վրա: Այսպես, օրինակ. ից ամանից աղղեցուկնայր ի-ով վերջացող մի խումբ բառերի վրա ավելացել է գ. մաղկ > մաղկից, գաղի > գրոզից, աղամի > աղունից, եղի > լեղից և այլն: Այսպես էլ ուսուերեն բառավերջի ҮК-ի դիմաց իգ՝ галекъ > գալուստիգ:

Հոկտեմբեր, դեկտեմբեր ամսանունների նմանությունը սեպտեմբեր բառի ալ-ն փոխարինվել է գ-ով՝ սեղիմբեր:

Տարնամանան օրինակներ. շուրջառ > շուռճալ, ուր վերջին ո-ն տարնամանվել է առաջինից ու փոխարինվել է լ-ով: Մըձել բայի ծրսծուծել պատճառականի ո-ն ստացվել է ձ-ծ տարնամանումից: Գրկամ և նման ձևերի գ > կ փոփոխությունը կատարվել է գի եղանակիչի գ-ից տարնամանի վրա պատճառով:

ԳՐԱՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գրափոխության օրինակները շատ են և վերաբերում են տարբեր հնչյունների. նշխար > նրխար, շարժ > ժաշկ, իսկ առնմանությունը՝ ժամկ, փսիսել > փրխսել, խստոր > սրխտոր, անալի > ալնի, կապերտ > կարբեղ, կամուրջ > կարմունջ, անբակ > ալբրգա, ականջ > անզանջ, զօբանջ > զունկաջ, սպիտակ > սիվղազ, լիզիկ > լէզիկ, դատարկ > դատաղազ և այլն:

Այսպիսով, Ալաշկերտի խոսվածքի բաղաձայնները, խոսվածքի զարգացման ներքին օրինաչափությունների համեմատ, բաղաձայն փոփո-

խությունների են ենթարկվել և դալի տարբերություններ են ներկայացուցում գրաբարյան համակարգի համեմատությամբ: Այդ փոփոխությունները կարելի է ամփոփել հետևյալ կետերում:

1. Ձայնեզ պայթյալականներ և պայթյալականներ, բունելով զարգացման ուրույն ուղի, բառամիջում և բառավերջում կորցրել են ձայնեզության հատկանիշը և խլացել են:

2. Խուլ պայթյալականներ և կիսաչփականները բառամիջում և բառավերջում վերածվել են ձայնեզների, իսկ բառասկզբում պահպանվել են: Խուլ սկզբներում են փոփոխության ենթարկվել շնչիկ խուլերը. բառասկզբում պահպանվել են, բառամիջում և բառավերջում վերածվել են խուլի: Բառակիրը պահպանողական է այս տեսակներից:

3. Ծփական հնչյունները (և՛ ձայնեզներ, և՛ խուլեր) համեմատաբար քիչ փոփոխություններ են ենթարկվել: Այդ փոփոխությունները պետք է արտասանել արտահայտվել են բառից դուրս ընկնելու կամ ավելանալու մեջ: Նշանակում է շփականների հիմնականում համապատասխանում են գրաբարյան շփականներին:

Ծփականների՝ հիշատակության արժանի փոփոխություններ հետևյալներն են՝

ա) Խ-ն սկսել է դուրս մղել դ-ին, փոխարինել նրան, բայց այդ չի վերածվել ընդհանրական պրոցեսի:

բ) Բառասկզբում, ձայնավորով սկզբող բառերից առաջ, բայց ոչ թուրք, որպես մի շունչ ավելանում է ձայնեզ Կ՝-ն, որ անկայուն է, թույլ է արտասանվում և դուրս է ընկնում բայերի ներկա ու անցյալի անկատար ժամանակների ձևերում:

գ) Բառամիջում ր-ից հետո և բառավերջում շատ թույլ է արտասանվել ն-բաղաձայնը, որի պատճառով դուրս է ընկել:

4. Ձայնորդների փոփոխություններից ուշագրության արժանի են ր-ի վերածվելը ռ-ի՝ բաղաձայնից առաջ, վերջահանգ ն-ի անկումը՝ ն-ով և նրան նախորդող բաղաձայնով վերջավորվող բառերում, և բառասկզբի յ-ի՝ Կ՝ դառնալը:

5. Խախուրդ կետերում ամփոփված՝ բաղաձայնների փոփոխությունների օրինակներ հիմնականում դորժում են նաև այժմ, բացի բառասկզբի ձայնեզների շնչեղացումից:

Ձայնեզների շնչեղացումը չի տարածվել ուսուերեն, թուրքերեն և արաբերեն բառերի վրա: Ռուսերենից վերցված բառերից միայն մեկի՝ ձայնեզն է շնչեղացել՝ գալուստիգ, որ հայերեն գալ, գալուստ բառերի

⁵ Այսպիսի առնմանումը Բողոնե զր-կորստենեն (կրա հետևությամբ էլ՝ Գր. Ղափանյանը) անփոխում է ձևաբանական առնմանում:

Համարանությամբ է կատարվել: Քանի որ ավելի վաղ են կատարվել արարական փոխառությունները, ուստի դրանց օրինակով ավելի պարզ կարելի է որոշել, թե երբ է դադարել գործելուց ձայնեղների շնչեղացման օրերը:

Արարական փոխառությունները, նկատի ունենալով արարական արշավանքների ու տիրապետության ժամանակաշրջանը Հայաստանում, պետք է կատարված լինեն VIII դարում և դրանից հետո: Եթե այդ փոխառությունները սկսվում են VIII դարից և դրանց բառակցքի ձայնեղ-ները չեն շնչեղացել, նշանակում է ձայնեղների շնչեղացման օրերը դա-դարել էր գործելուց VIII դարից առաջ:

Իսկ ներք է գործել այդ օրերը: Պետք է ենթադրել որ ձայնեղները շնչեղանում էին վաղ ժամանակներում, մինչև մտափոխարկյալ VI—VII դարերը: Այսպես ենթադրության օգտին է խոսում այն փաստը, որ հին պարսկական փոխառությունների ձայնեղները շնչեղացել են, իսկ այդ փոխառությունները վերաբերում են II և III դարերին:

6. Բաղաձայնների արտասանությունը, գրաբարի բաղաձայնների այժմյան արտասանության հետ համեմատած, էական փոփոխություն չի կրել:

Պետք է նշել հետևյալը.

ա) 3-ն ձայնավորից առաջ ավելի թմային է, քան ձայնավորից հե-տո. վերջին դեպքում նրա արտասանությունը չի տարբերվում գրաբարի ի-ից:

բ) Ձայնեղ Ե-ն ուժգին արտասանություն ունի միայն այն դեպքում, երբ փոխարինում է գրաբարի բառակցքի յ-ին. հօժար, Հագոս:

7. Ալաշկերտի խոսվածքին խորթ է կրկնակ բաղաձայնների գոր-ծածաթխումը: Փոխառյալ բառերի կրկնակ բաղաձայններին բարբառում համապատասխանում է մեկը. касса—կաս, комиссия—կամիսա, ком-мунизм—կոմունիզմ, вожжа—վոժ, abbasi—արաթի, minnat—մունատ, dallak*—դալակ և այլն:

8. Ռուսերենից փոխառված բառերում նդած երկու տարբեր պայ-թական կամ պայթաչփական բաղաձայններից մեկն է սովորաբար փո-փոխության ենթարկվում. маркизет—մարզիզետ, пробка—պրոպկա, бутылка—բուտուլկա, штамп—շանթ, танкист—տանգիստ և այլն:

Մ Մ Ա Ն Ց Ո Ւ Մ

Ինչպես ամբողջ հայերենում, այնպես էլ Ալաշկերտի խոսվածքում ածանցյալ բառակազմական կարևոր միջոց է: Ալաշկերտի խոսվածքը հարուստ է վերջածանցներով, որոնց գերակշռող մասը ընդհանուր հայե-րեն սառնեցնելն են. ունի նաև փոխառյալ ածանցներ:

Նախածանցները սակավ են, հունարան դպրոցի ստեղծած ածանց-ներից և ոչ մեկը չի գործածվում Ալաշկերտի խոսվածքում: Այսպես է վի-ճակը մյուս բարբառներում ևս, որ նշանակում է, թե այդ ածանցները մնացել են միայն գրային սահմաններում, չեն թափանցել խոսակցական լեզուն:

Նախածանցները, որոնք բոլորն էլ ժխտական բնույթ ունեն, հետև-յալներն են.

Ան-անբախտ, անտուն, անտէր: Ան ածանցը փոխարինում է մյուս ժխտական նախածանցներին ևս, բացի ի-ից: Այս ածանցով կարելի է ածականներ և մակբայներ կազմել գրեթե բոլոր անորոշ դերբայներից՝ անուղել, անխթմել, անտեսնել և այլն:

Ձ-չբանս, չրհաս, շունէվոր: Ձ-ի գործածության ոլորտը լայն չէ, որովմ է միայն մի քանի բառի վրա:

Բէ-բէֆայմ, բէչուսա, բէֆորմ:

Կարևոր վերջածանցներն են.

Ագ-դընագ, պահագ, միճագ:

Գան-դեղպան, տեղպան, հորպան, լալգան:

Ան-կրտան, կրձան, ճըվճըվան:

Անկ-օրոպանկ, փոսանկ, զըզվանկ:

Աձու-մբասձու, տիրածու, աճրածու:

Անի-լէղվանի, մէգօղանի, մէղմէվանի:

Արան-դհասարան, նրստարան, ճաշարան:

Գր (կա)-բուսուղլա, գրաֆինդա, զանափէսկա Գործածվում է ուս-
սերենից փոխառված բառերում:

Եղ-ուծեղ, համեղ, զորեղ:
Էղէն-օսկէղէն, հըրէղէն:
Է-քարէ, հօղէ, խօղէ:
Էնի-վալընի, հածէնի:
Էտտ-պակտտ, գ'օվէտտ:
Էրէն-հայրէն, վրածըրէն, ըրըսէրէն:
Է-ջըրի, աղի, ճ'ըրի:
Ին-փառդիճ, կօղիճ, ճ'էփիճ:
Իր-բրիգաղիբ, ֆուտաժիբ Գործածական է ուսերենից փոխառյալ
բառերում:

Բաւ-տրակտորիստ, կավալէրիստ, տանգիստ: Սա ես՝ ուսերենից
փոխառված բառերում:

Եագ-էրէինագ, ջ'օճանագ, դոշմընագ:
Էկ-ուղէլիկ, վառլիկ, հակնէլիկ:
Ճիգ-չլօտճիգ՝ լօտճիգ՝ միայն ուսերենից վերցրված բառերում:
Ճի-նախըճի, զուկըճի, սանկըճի:
Լու-ալիբլու, լարալու, դառըլու:
Ոտտ-ճամպոտտ, պագըրոտտ, փօխնոտտ:
Ող, կող-մըսող. հօղող, ջ'ըրող, վախկող:
Սեճ-հ'էրսանճ, տըղէվանճ, տըղանճ, վէրէվանճ:
Վարի-մատտավարի, տընավարի, էրխավարի:
Վար-տընվար, քաղվար, փօծխըվար:
Վի-ջ'ըրալի, յեղալի, սըղալի:
Ման (ծ)-վաղման, շօկման, նըստըմանճ:
Իգ-պըղիգ, գ'ընդըլիգ, մօղիգ, պօգիգ:
Կ-շարկ, կյանկ, միակ:
Ուանն-մատտկոտեն, հ'ընգէրուտեն, լավուտեն:
Ուակ-բ'ընուակ, սօփօրուակ:
Ունկ-համէրմունկ, արարմունկ, իրավունկ:
Ուգ-կարմըրուգ, ջ'ըրջ'ըրուգ:
Ստան-Ըոուսաստան, Հայաստան, Վրաստան:
Աղ-Քլզաղ, կիսաղ, պընճաղ, պօճաղ: Միակ ժխտական վերջածան-
ցըն է և քույց է տալիս մի բան չունենալը, մի բանից զուրկ լինելը:
Ուրիգ-շինածուրիգ, գըղածուրիգ, մէրածուրիգ:

Ու-ամօտու, հ'ախու, ինարու:
Ուն-նըխշուն, պըխուն:
Ուտ-մօրուտ, մանգուտ, շըլուտ:
Ոճ-վըղնոճ, դ'առպընոճ, կասնոճ:
Նոճ-էրգըսնոճ, իրէկնոճ, հ'ընգնոճ:
Սկ-հ'առկճօկ, յեղօկ:

Քուրթիքի գործածություն չունեն հայերենին հասուն կախարհի
ածանցները, ինչպիսիք են՝ ունի, աճակ, աճան, աճք, ույլ, յուն, վուն,
ղժ, ա, ալ, բար, որեն, ովին: Լայն գործածություն ունեն հայերեն աճ,
ալ, գաճ, աճու, է, էղէն, Էղ, ոտտ, ոճ, իկ, ող, ուտեն, վար, աճոճ ածանց-
ները:

Բարբառին հասուն ածանցներ են՝ ման, բէ, ճի, ճիգ, լու, ճիգ, ող,
ոտ և այլն, որոնք բոլորն էլ փոխառյալ են, բացի ման, ու, ող, ուտ-ից:
Փոխառյալ ածանցներից ճիգ, իտտ, ճիգ, կա (գա) ուսերեն բա-
ռերի հետ են անցել բարբառին և գործածվում են այդ կարգի բառերի
հետ, խոսվածքում արտագրողական չեն, նրանցով նոր բառեր չեն
կազմվում:

Նորանոր բառեր կազմելու տեսակետից աչքի են բնկնում փոխա-
ռյալ բէ, ճի, լու ածանցները: Ճի ածանցը հաճախ զրվում է իշ ածանցի
փոխարեն՝ նկարիշ-նըգարճի:

Ըստ խոսքի մասեր կերտելու ունակության, ածանցները ներկայաց-
նում են հետևյալ պատկերը:

Գոչականակերտ. ագ, աճ, գա (կա), էտտ, ին, իբ, ստան, իտտ, իկ,
ճի, ոտտ, վոր, կ, ոտեն, ուրկ, ունկ, ուգ, ստան, ոճ:
Ածականակերտ. աճ, շ, բէ, գաճ, աճի, Էղ, էղէն, է, էրէն, էնի, ի,
լու, ող, կող, ալի, իգ, աղ:
Մականակերտ. ու, ման (ծ), վարի, աճճ, նագ, աճ:
Գերբայական. աճ, ող, օղ:

ԲԱՐԳ ԲԱՌԵՐ

Այաչկերտի խոսվածքը հարուստ է բարդ բառերով՝ իսկական և անկա-
կական (կրկնավորներ, հարադիրներ, կցականներ):

Հողակապը ա ձայնավորն է:
Բացի ընդհանուր հայերեն իսկական բարդ բառերից, Այաչկերտի
խոսվածքն ունի իրեն հատուկ իսկական բարդ բառերը ևս: Ահա նման
բառերից մի քանիսը.

ագոստոսիդ—ատամները մար-
բելու շրջող
անդրազրկ—նվեր՝ ուրխ լուր
տարու համար
բ՛րեառելի—բքի առաջացած
ճամփախափանք
բ՛անջրարճ՝ ուսիզ—մանր կար-
կուտ
բողազներ—ազա՛
գ՛էղնագ՛ոսձ—զեանի վրա հյու-
սած կտոր
գ՛ըմշուլուկ—մի տեսակ ուտելի
բուլս
գ՛ըխաներ
գ՛ըխաժար
գ՛ըխապաղառ
գ՛արձ՛ավար
գ՛եղավրբու—անորոշ, ոչ կոնկրետ
գ՛ողգատեղ
գ՛ողկար
գ՛արմընախառ—հարդախառ
թվաթապ
թանտապ—աման, որի մեջ դա-
տարկում են խնոցու թանը
լիկիփոր—հի
լէտապաղառ—սարսափահար
խանձրհըմել—ճաշի՛ ալրվելուց
լուրատեսակ համ ստանալ
խանձրահողել—ալրվածքի հոտ
ստանալ
խելկակըղուր—խելքի մոտ, բն-
զունելի
ծըձձևո—կրծքի կաթի պակասու-
թյունից մեռած կամ խիստ նի-
հարած երեխա

կարգըտատար—կարկուտի փշաց-
րած՝ ջարդած
կարմըրհաղ—ցորենի մի տեսակ
կրնպակրակ—լուծը վղի վրա շուս-
դալ
լեղընզոտի—ղեպի ետ գնալը
ջ՛րըհար—սառույցի մեջ փորված
անցք, որտեղից շուր են վերց-
նում
սրողսժած—ակամայից, զզվելի
վըղադել—վիզը կտրել
ուժտուն—գութանի երբորդ լուծը
օղորձակոտ—մի տեսակ ուտելի
բուլս
կասանաճ՛ունել—կաթի գույն ըս-
տանալ
հօկէքանդում—հոգեվարք
հ՛րբորավար—արբորվ վարած
հավարուն—հավի բույն
հօրագ՛ոսձ—հորի մեջ գործած,
այլպիսի գործվածքի կտոր
հօկէառ—հոգի առնող, գրող
հօկէհան—հոգին հանող, տանջող
հօկէհած—բելիխ
հանկակըղուր—շունչը կտրված
ճանջարընիզ—ճանձերը բշելու
հարմարանք
ճըինահան—ծղխիից ընկած՝ հա-
նած (դուռ)
ճըղակօղոր
մատուհաշիվ—մարդ համարվող
մեռյա՛հող
մատուհավան—մարդու հավա-
նող
ջ՛ախաձվեր—ծամել շկարողացող
սարանգօտտիզ—սարդոստան

սրողամեռ
սրողակօղոր
սըլաթըթխա—ցեխի մեջ թաթխա-
ված

օղնակարթ—ծուլ, դանդաղա-
շարժ
օղնակօղոր—սաքը կտորված
օղնասագ—ստքի սակ
թէրապտեզ—սալի կողափայտ

Սրանցից մի քանիսը հանդիպում են նաև ուրիշ բարբառներում:
Լայն տարածում ունեն կրկնավորները, որոնցով կազմվում են տառ-
վեկապես թվականներ ու մակարաներ. մէզ-մէզ, էրգու-էրգու, շոտս-շոտս,
շարդ-շարդ, բիճ-բիճ, շուգ-շուգ, վրտագ-վրտագ, ապալ-թապալ, հէվել-
հէվել, մանզըր-մանզըր և այլն:

Հարադիրները եւ շատ են, դրանց մեջ հատուկ տեղ են բռնում ճա-
րագիր բայերը. առ ու տուր, լուս ու մուտ, կեր ու խում, գ՛էմ ու գ՛էն,
սուն բէ սուն, ճ՛եռ տալ, ճ՛եռ քաշել, ճ՛եռ վրձել, դ՛ար դ՛ար, մոջ գ՛ալ,
ծած գ՛ալ, սիռզ տալ, սիռզ առնել, գ՛ըլօխ աալ, գ՛ըլօխ հանել, գ՛ըլօխ
տանել, առնել-փախնել, առնել-հ՛ընգնել, առնել-պարզել, տանել-բ՛էրել,
վաղեկ-հասնել, հ՛ընգնել-մընալ, մեռնել-պըռնել և այլն:

կցական բարդությունները կազմվում են հարադիրների, կրկնավոր-
ների, ինչպես նաև լրացում-լրացալի հարաբերության մեջ գտնվող բա-
ռերի կցումով: Այսպիսի բարդություններից են.

վանկրեկ—չբաղացի մաս
փոխվիտի
ծամթել
ծամկալ
ալըրմաղ
բարմաղ
ծաղրհ՛էրես—մպտաղեմ
ծրապըթօղ—ծուռ պտույտ
ճ՛ակսուն—փոքր սյուն
ճ՛արձմաղ | մաղի տեսակներ
փօզէ՛մաղ |
ալըրտուն—չբաղացի ալըրի ար-
կըրը
բ՛անթող—գործավերջ
բօղուտածկ
բօղհող—գորջ գույնի հող

դ՛եղջ՛ուր—պանրի մակարդ
վըկկոտ—վղի ետևի մասը
բ՛ընձաղ—տափանի ճուղիքը
բ՛ընձաթխան—թանից պատրաստ-
ված մածնանձան ուտելիք
բէրտիթ—ոչխար կթելու տեղ դաշ-
տում
նախըրգ՛ընա—նախի ճանապարհ
գ՛ուտընհերդ—գութանով հերկած,
գութանավար
աղընջուլ—թոնրի ակը փակելու
փայաս
սընբար—սյան տակի քար
գ՛էլխիխա—գալլ խեղդող
հ՛էրեծէձանկ-հանդիմանելու ա-
րիթ

յետ՛ուր—ևսացրած ջուր
դ՛րոնէ՞դ՛ ուռ
սրեն՛սուն
տընէտուն
բ՛էրնէք՛ էրան
սըն՞գըլօխ—սյան զլխամասը
օղետուրակ—մեծ ուրագ

ճամպոխապան — ճանապարհի
փակվելը
ջ՛րրգ՛ըլօխ—ջրի սկիզբը, առվի
սկզբնամասը
ցօրենալուր—ցօրենի ալյուր
ամբռ՛հերգ—ամառային հերկ
համկուր—գինիները տեսողու-
թյունից զրկվելը

ստօրագ՛ ըրեւլ—ճ՛նո բաշիւ
վ՛եռանալ—խըլքանել
սուն—ստօրագ
սենյագ—օտարխ, այլման
խաղալ—պարել
պաղրաստ—հազրբ
պահագ—խարավու
նըղել—պաղրեռել
սեղան—ստօլ
սամս—բըլէտ
ժամացույց—սըհատ
ուղիդ—դուղ-գըրուստ
նըվեր—փէշկէշ
փօղոժ—ուլիժ-քուճա
էտում—վոսպ
ճաշ—զագ-կէրագուր
արմաղ—թօկ
փող—փարս

դիմվոր—սալղատ
կընպեկ—խուղել
հէղեղ—սէլաք
գ՛եխծ—շավտալի
աղի—շօռ
անպէտկ—բէլտին
տակտեղ—բիրար
գ՛էրի—պըլին—հէսիր
լըսիվ—թամամ
հօվիվ—շօրան
նըվալ—վըթալ-ճըճալ
դիագ—ջանդագ-նաշ-մէիտ
փօռեկ—չըրբել
թօպալ—շօլախ
շունճ—հանկ—բէն
հ՛ըրի — ծօծվոր-լիկիտր-էրգու-
հօկօվ

Քիչ չէ նաև բայական կրկնավորներից կազմված կցականների թիվը.

բըզբըզել	թանդրենդել
բըզբըզալ	փօրփըրեւլ
գըռգըռալ	սառսըռալ
գ՛օսկըռալ	թըպթըպալ
դըզդըզալ	նըվնըվալ
դ՛օղ՞դ՛ըզալ	վագվըզել
մըսամըսալ	սօգսօգել
վըթվըթալ	խըլխըլել
նըվնըվալ	տընգտընգալ և այլն:

Ընդհանուր հայերեն որոշ իսկական բարդությունների դիմաց ունենք կցականներ. աղագուր > աղջ ուր, հօրաթուր > հօրկուր, շեմակալ > շեմ-գալ:

ՆՈՒՅՆԱՆԵՇ ԵՎ ՆՈՒՅՆԱՆՈՒՆ ԲԱՌԵՐ

Բազմաթիվ են նույնանիշները, որոնց առատությունը դերագանցապես ստեղծվել է սեփական և նրանց հետ նույնիմաստ փոխառյալ բաների գործածությունից:

Բերենք այդպիսի բաների մի ցուցակ:

Վառծ—հախ-բըրա	թալել—վիժել-հ՛ընծուծել
վարբեղ—ուստա	հաշմանտամ—ինչալիտ-սախատ
վախ—խեղդուր-վախ (նակ՝ ալ),	դըհա—չըլիզ-հ՛էվիլի
զառզանդ	սրաքար—խառդ

Նույնանուն բաները առաջ են գալիս բաների պատահական նմանությամբ, բայց՝ նոր իմաստներ ստանալուց, հնչյունափոխություն հետևանքով նմանվելով, մասամբ էլ՝ փոխառություն հետևանքով (կիսելիկս անկ, բաժանել և կիսել սննդամթերքը):

Այդ բուրր ձևերով առաջացած նույնանուններ կան Ալաշկերտի խոսվածքում: Նույնանունների օրինակներ.

- փուղ—1. փութ
- փող—1. դրամ
- ախ—1. ահ, վախ
- բ՛առտ—1. բարդ
- բ՛ուտ—1. ոչ սուր
- բուդ—1. ազրբ
- դ՛ար—1. բուր
- դ՛ուր—1. գործերի տեսակ
- թատ—1. թաթ
- 2. փտած
- 2. հաղուստի փողբ
- 2. ա՛խ (ձայնարկություն), 3. դռան փականք
- 2. խոտի կամ հացաբույսերի 30 խորձից բաղկացած դեղ
- 2. բթամատ, 3. անհասկացող
- 2. կեր
- 2. 100 տարի
- 2. դուրեկան (դ՛ուր դ՛ալ), 3. հարթ (դ՛ուրան)
- 2. անհասկացող

լայլ—1. լաց լինել
 թալ—1. թակ դործիրը
 լեռ—1. բոր
 խորտ—1. խուլերա
 համ—1. համ

հանկ—1. շունչ
 հընծումել—1. անցկացնել
 հարդ—1. տուրք
 հալ—1. դրուժյուն, վիճակ
 հապ—1. ձևերի փոխադրույթ
 խզուզ—1. խոճկոր
 նոր—1. հիմա, այժմ

խառդ—1. խարտ (սրբարտ)
 մըխել—1. ծուխ անել
 կամ—1. կամ (շաղկապ)
 կրգոր—1. ամբողջի մի մասը
 կատ—1. կաթիլ
 լաման—1. աման (ձայնարկություն)

շայ—1. օգուտ
 շիշ—1. շամփուր
 շենկ—1. բալլ
 շօտկ—1. խոզանակ
 շանն—1. մագիլ

չրկնել—1. չանալ, ճիգ գործադրել

պօլ—1. ուսուցիկ, զուրս ցցված պրզուց—1. բուշտ
 պուդ—1. կաթիլ
 սարեղ—1. սարկակ

սրտ—1. գազանիք
 օր—1. օր

2. համր
 2. թագավորի թագ
 2. հեղուկի, ճաշի եռակը
 2. խօժոճ՝ խեթ նայելը
 2. կրկնադիր շարկապ՝ և... և նշանակութամբ

2. հանր
 2. վիժել
 2. շենքի հարկ
 2. հալվելը, 3. կայի գործիք
 2. զետեղ, ծովի, լճի փոխ՝ եղր
 2. սազ
 2. հիվանդություն անսակ
 2. լուսնի մահիկ, 3. զեռ լըգործածված իր, 4. նորություն
 2. հասունանալով կուտացած
 2. մեխ խփել, 3. մետաղը շրկել
 2. կայսերու գործիք (կամն)
 2. կտորեղեն՝ գործվածք
 2. շատ բիշ, 3. կենդանու կաթ
 2. մի տեսակ հիվանդություն

2. պարսից թագավոր
 2. սպակյա սրվակ (СУПЛАКА)
 2. շենք, 3. ամթարի կույտ
 2. համբիշ
 2. թաթ, սոք, 3. խաղողի շանչ (կենիտ)
 2. ճգնակեցություն անել

2. տախտակասպատ հատակ
 2. նվազելու գործիք (շվի) մի բիշ, 3. բիծ
 2. կաշվի կտոր, որով փակում են ամանի բերանը
 2. սառ բամբ
 2. որ (շաղկապ)

Այաշկերտի խոսվածքի բառային կազմը բաղկացած է հետևյալ շերտերից.

1. Ընդհանուր հայերեն բառեր. հէր, մէր, ախպէր, սրզա, ախճիգ, մառա, կրնիգ, քիթ, լզուգ, ճ'նո, մազ, գ'րլօխ, թեկ, կօվ, լեղ, գ'առ, հազ, տուն, առգ, հրբոր, գ'ոսան, հած, ցօրեն, գ'արի, ալուր..., ուզել, աշխարհել, նըրտել, կայնել, վարել, ցանել, հակնել, էրտալ, գ'ալ..., լավ, վաղ, մեծ, բ'անծքը, ցածքը, հեռու (ն), մօղիգ..., մէգ, էրզու, իրեկ, լոռս, հիեգ, տաս, հարուր..., լեւ, դ'ու, մենկ, գ'ուկ, էս, էն..., հ'առէն, լեղ, շապ, մօզ, մէճ..., թէ, օր (որ) և այլն, և այլն:

Ընդհանուր հայերեն բառերը հիմնականն ու գերակշռողն են ոչ միայն թվական տեսակների, այլև իրենց նշանակությամբ ու բառապաշարում ունեցած արժեքով:

Մրանցից շատերը մտնում են բառային հիմնական ֆոնդի մեջ, արտահայտում են ամենակարևոր, կենսական նշանակություն ունեցող առարկաներ, կրկնվում են, գործողություններ և այլն, և հիմք են տալիս անանցման ու բարդացման միջոցով նորանոր բառեր կազմելու:

Գրաբարում գործածված շատ բառեր (պարզ, բարդ, ածանցավոր) չեն անցել Այաշկերտի խոսվածքին, ինչպես. անձաւ, անհուն, անծուկ, սպաքէն, բահուանդ, բամբ, բարբառանք, գալարափող, գարգմանակ, զեռակուր, գիտաւոր, գուպար, դաստակեղտ, դարանակալ, էրտան, էրիվար, զագիր, բնթիրք, թանձրամիտ, ժանտահոտ, իրագէտ, լեռնադաշտ, կաթոցին և այլն, և այլն: Գրանց թիվը հազարների է հասնում:

Այդ պահասը լրացվում է բարբառային և փոխառյալ բառերով (խոսքը, իհարկե, համարժեք փոխարինման մասին չէ, այլ բառապաշարը հարստացնելու), որոնք կազմում են խոսվածքի բառապաշարի հաշորդ երկու շերտերը:

2. Բարբառային բառեր, որոնք լինում են՝

Ա) Պարզ (կամ որպես այդպիսին գիտակցվող) բառեր:

աղբուզել—կակաղել
 սարուկ—ղեմ առնել
 ակին—արորի մասերից մեկը
 անձող—թանաջուր
 առճրզան—իլիկ

ածախ—ծածկի վրա լցվող հարդ
 կամ խոտ, ծղոտ
 բունիգ—ճշուշիցից գործած փոքր
 մատուցարան
 բ'ուշ—գուլպա

բ՛ըշտել—հանդիմանել
բրոսալ—մայել
գ՛ըխալ—շարահամել
դ՛ապել—բերանքսիվայր ընկնել
զըղել—զղալով վերցնել՝ ուտել
զոզ—ճաշի մեծ պնակ
զըզոտել—համառել
թէպնել—թեփր անջատել
թալել—ցցել, նետել
լամդա—կողովի փոկ
ստազ—սանիքի զոգավորությու-
նը
ստագամ—արորի մասերից մեկը
կուխով—դարման, որ լցվում է
հացահատիկի և հորի պատեքի
միջև

բ) Ածանցավոր բառեր.

անկոնծ—խորշ պատի մեջ, որ
ամաններ են դնում
անոզի—գնովի
անճուզ—գութանի մաս
բըղի—լծի մաս
գ՛օռծվոր—փոկը արորին միաց-
նող ձող
գ՛ըմուզ—ուտելի բույսի մի տե-
սակ
զըզածուրից—գանոզի
զ՛ըվից—հոլ
թայինճի—հալած յուղի տականք
համօղի—առանց հորիքի, մեկ
զույգով լծված
ճըլըկզ—մանր կարկուտ
ճըրիզ—ձորից

կլաղ—արորի մասերից մեկը
կօնջուլ—ճաշի մի տեսակ
ճըմուռ—յուղի մեջ բրդած հաց
կըրոցել—զզվել
նատ—զերանգու կոթ
շարբել—թնորի մեջ աթաբը շա-
րել՝
պարօր—տափանի քաշան
ջ՛ախճել—շարժել
ջ՛ախել—թեքել, ծռել
աըլել—ցնիսպատել
տաշգրնալ—արորի ծայրը թեքվել-
բարձրանալ լծի վրա
ցոնծել՝—թափահարել
ցակ—տափան
քըռճիզ—ճաշի մի տեսակ և ալ-
լին՝

մէրածուրից—մածուն, որ հատուկ
ձևով պատրաստում են ձմռան
համար
լեղօկ—սալի ետևի մասին շատ
բարձիւր
շինաճուրից—շինկով ստեղծված,
ստաշացած
խլօրից—մանր կարկուտ
խըռըլազ—կոկորդ
ծիրի—խոփի ծայրը ցած իջնելը
ծօծվոր—հղի
կօղից—փոքր պնակ
կըմունկ—կատիկ
կամանդա—կամի շղթա կամ
պարան
հավուզ—գութանի մաս

հ՛անճօկ—սալի առջևի մասին
շատ բարձիւր
լըրից—փոքրիկ ջրվեժ
պոզբուզաց—ծոծրակ
պօճից—փոքր պոշ

Ածանցավոր բառեր են կազմվել նաև փոխառյալ արմատով ու հայն-
բնն ածանցով և փոխառյալ ածանցով ու հայերեն արմատով, ինչպես՝

աղավարի—աղաչի նման՝ պես
անչիդար—գութ շունեցող
անհյւյս—լճակացող
անըտանգ—գունատ, զոմազուրկ
անարուռ—անամոթ
բեղավոր—ընչացք ունեցող
բիճալիքի—ծերունու նման
բօլլվիդուտենն
բննդիտզ

ջօզօլի—չոկված, քնարված
սիվըզգուզ—ուտելի բույսի մի
տեսակ
ֆրոիզ—հոլ

զըբամանծ
թոռճի—ուռկան գցող, ձկնորս
խոմճրուկ—խորտ անող
կապկանոծ—կոպկանոց
հլուսող—բարկացկոտ
մօնկտանօծ—աուրիանոց
նըխուլն—նախշաղարդ, գեղեցիկ
նըգօրճի—նկարչի
լարող—վերքերով պատված

գ) Բարդ բառեր՝ կազմված հայերեն և փոխառյալ արմատներով.

սողբօջ—մեկ արտի երկարու-
թյան շափ
աջրատես—ալլանդակ, ձախորդ
աղըմեկո—սիրելին մեռած
անկըլկես—խուլ
դիանատու—վնասատու
սկվալաճեղ—սգավոր
բօղհող—գորշ գույնի հող
բօյաշապ—հասակաշափ
մատարօյ—մարդու հասակի շափ
մարդուտ—ամբողջովին մեղկ
լանդավեր—ծնտը թույլ, շարդ-
ված
բողզավեր—անկուշտ
դյուլաթօթվ—գնդակով սպան-
ված

յուղաքանդ—տնաքանդ
յուղար ըլուզ—տնավեր
խօնախօսէլք—հյուրասեր
խօճթող—խոջըր ոչխարին խառ-
նելու ժամանակը՝ զուգավոր-
ման համար
տընաղատեղ—ծաղրի առարկա
թաղհամ—թարմ հաց
սարախտնախառ—վաղ առավոտ-
յան
սարեալուր—օճառոտ ջուր
սարնափըպուրու—օճառի փրփուր
շանդածուռ—ծնտը թեք
չիզըլժուռ—շափազանց զթասիրտ
սինօտանօծ—սամճանակից

1 Այսպիսի բառեր թիվը շատ է, որոնց մի մասը անս բառին վերաբերող բառնում:

Միայն հայերեն արժաններով կազմված բարդ բառերի օրինակներ տրված են ռեբրոգ բառերը վերնագրի տակ, ուստի նոր օրինակներ բերելը ավելորդ ենք համարում:

բազրեի—սակարկել
բրախել—ազատ արձակել
բարիշնել—հաշտվել
բէջարեի—մշակել
գոտել (զըռեի)—գերեզման զնել
գյուղել—գնդակահարել
գյամել—սաննել
գարբընել—գնդել, բուժել
գասակել—փնջել
գոստընալ—բարեկամանալ, մը-
տերմանալ
զըղել—ուզղել
զէլզըղել—զիզզազով հարթել
զամանկել—մածիկ բսել
զընել—ուժեղացնել (ձայնի մա-
սին), ձգելով պրիկ
զընել—նիհարել
էտընալ—որբանալ
թաղանալ—նոր գտնալ, կրկըն-
վել
թամբընալ—ծուլանալ
թանել—կողպտել
թաղածոսել—թաղանցել
թամբմել—լրացնել
թառորվել—հանառակվել
ժէշտել—թիթեղապատել
լավել—աղաչել
խուղել—մանրել (զրամբ)
խորրել—փշացնել

խըլալնալ—գիրանալ
խամուտել—անուրով լծել, անու-
րը վիլը հագցնել
կրասկել—ներկել
կեզոցանալ—կարճանալ
հարեի—պատրաստել
հարմել—կեղտոտել, բաժին չի-
նել
հարել—մաքրել
հետսողել—բարկանալ
մուղըրել—կեղտոտել
նըխշել—զարգանկարել
շաղմբել—շտամոլ զնել
շաղղել—կնոթը գցել, կողպել
շատկել—1. համբիշով հաշվել, 2.
խողանակով մաքրել
չըրտանալ—մերկանալ
շօկել—ծուկել գալ
տօշել—հատակը տախտակապա-
տել
պէճաղել—կնքել
չը(հ)էլնալ—երեսաաբգանալ
ջիգօղել—գթառատ դանալ
սըխալ—խեղել, հաշմել
սրվողել—ծնփել
քառորվնալ—հանալ
թունալ—կորանալ
ֆայնել—հասկանալ

Նման բառերը, հասկանալի է, պետք է դիտել որպես հայերեն բառեր, իսկ զրանց արժանները՝ հայացած: Այսպիսի տեսակյունով պետք է դի- տել նաև այն բարդ բառերը, որոնք կազմվել են փոխառված արժաննե- րով, բայց հայերենի բառակազմական սկզբունքներով, ինչպես՝

լալուկեն—խուլուհամբ
ղէլազոր—էզ զայլ
բուզառազիրան — բարձրաբժեք,
համախորդ պոպոզ
թաղազան—կրկին, նորից նոր
չուտարէջուտա—զանազանակերպ
թուլքոտ—կուլքուղուրան

բուսելաճալ—կույր ու ճաղատ
բուռիթօպալ—կույր և կաղ
բոսաֆայմ—անհասկացող
բուլբուլ—սկզբից մինչև վերջը,
ամբողջ երկարութիւն
բուլբուլ—անկյուն-
ները, ծակուծուկ

նա՛խ խոնախ-մօնախ, զըհէլ-ջո՛ւտ, շուխ-մօլախ, ալան-թալան, ջան ու ջիգլար, մալ-մուլ, մալ ու զուլատ, նազ ու տուզ, դոստ ու դուշման և այլն:

3. Փոխառյալ բառեր. նկատի ունենք տարբեր լեզուներից և տարբեր ժամանակներում փոխառված բառերը (զրանց մեծ մասը կա այլ բար- քտոններում ևս):

Այլալեբերտի խոսվածքում կան փոխառյալ բառեր՝ պարսկերենից, արաբերենից, թուրքերենից, վրացերենից, թրիկերենից, ուսուկերենից՝ այն ժողովուրդների լեզուներից, որոնց հետ ախել կամ պոպոզ չափով է տարբեր ձևերով շփման առիթներ են եղել: Կան նաև այլ լեզուների բա- ւոս (ասորերեն, հունարեն, եբրայերեն, եվրոպական լեզուներից), որոնք, սակայն, խոսվածքին են անցել միջնադարաբար՝ զրական հայերենի և ուս- աներենի միջոցով կամ կրոնական ճանապարհով: Փոխառությունների մի մասը մերվել է բառապաշարին, ժողովուրդն այլևս չի գիտակցում զրանց օտար լինելը (բժիշկ, մկրատ, շաքար, կարմիր, միճակ, սահման, պա- կիր...), համարում է իր սեփականը և զրանցով կազմում է նորանոր բառեր (բարզ և ամանացավոր), իսկ փոխառությունների մեծ մասը մա- մանակավոր զորածուլյուն է ունենում, կապվում է այս կամ այն իրա- գրութիւն հետ, զրոծածվում է սակավաթիվ մարդկանց կողմից, որոշ ժամանակից հետո մոռացվում է և դուրս բնկնում բառապաշարից՝ ստանց որևէ հետք թողնելու: Իսկ եթէ զրանցից մի բանորը մերթ ընդ

2 Փոխառյալ բառերի մասին տե՛ս 2. Անտոյան, շարք լեզվի պատմության, 1 մաս, Սրան, 1940, 11 մաս, Երևան, 1951, Հայերեն արժանների բառարան հ. 1, 11, 111, 114, Երևան, 1971—1979:

մերթ չիշվում են, ապա անմիջապես զգալ են տալիս իրենց օտարութա- նույթուն լինելը:

Սովետական տարրերին Ալաշկերտի խոտվածքին, ինչպես և հայկե- րենի մյուս բարբառներին մեծ թվով բառեր են անցել և անցնում են զբազան հայերենից, որը նպաստում է բարբառների մերձեցմանը գրա- կան լեզվին:

Պարսկերենից բառային փոխառությունները բավական շատ են, գա- լիս են հին ժամանակներից, կատարվել են դարավոր հարևանությամբ ընթացքում և վերաբերում են կլանքի տարբեր բնագավառներին: Ահա զրանցից մի քանիսը.

աղիշ—թոնրի շիշ
առժան—արժան
աժարա—անգործունյա
բազառ—չուկա
բէտար—վատթար
բէխարար—անտեղյակ
բբղիգ—բբղուղ, կարաս
լազան—կոնք
խաշխաշ—կակաշ
խօրազ—կերակուր, ուտելիք
խիար—վարունգ
խարվար—չափի միավոր՝ 30 փութ
նար—միջուր, հնար
ճանգ—մագիլ
ճբրակ—ճբաղ
մանդ—մաճ
նաղ—նազանք, ձեացում
նպղիղվան—սանզուղք
շախկամ—շաղզամ
չարեզ—բառորդ

զուշման—Յիշմափ
զարման—սարկանի
զասաա—փուճ
զամ—ձաշնակություն
զամբիլ—խոտից գործած աթոռակ
թաղա—նոր, թարմ
ժիր—աշխույժ, ճարպիկ
չուխտ—զուշղ
աննդալ—ձողաթափ
սաղ—քնար
սիզկազ—սպիտակ
վրնաս—վնաս
փայլան—համես
քանդ—անկուն
քարվան—կարավան
քալամ—կաղամբ
բուտազ—մտրուկ
քիսիզ—բակ
ֆանդ—հնարք
ֆիր—փիղ

Արարներից փոխառություններ կատարվել են արարական տերապե- ստության շրջանում: Գրանք (նաև թուրքերեն փոխառությունները) հար- կադրական փոխառություններ են, թելարվել են տերոզի լեզուն իմանա- լու, նրա հետ հաղորդակցվել կարգանալու պահանջով (զրա հետևանքով էլ որոշ բառեր անցել են Ալաշկերտի խոտվածքին և ընդհանրապես հայե-

րենին) և ոչ թե բխել են խաղաղ ու բարեկամական համագործակցու- թյունից:

Արարական փոխառությունների մի մասը բուսական անվանումներ են, ինչպես՝ բաղբջան, բազալ բլուրտ (խոզակաղին), բոճհան, թարթուն, լորի, խառտալ (մանանիխ), նարինջ, շամամ, բուշեա և այլն: Կան գոր- ժիքների և առանկն զործածությունների իրերի անուններ՝ մրդաղ, մրղազ, նալ, նաշ (դաշաղ), սրա (մատուցարան), սրնուր, թարաղ (պնակ), թաս (ափսե, դավաթ), խանտար (չրի դուլների լուծ), խրսիլ (խրսիք, փսիսաթ): Բժշկությունը և հիվանդություններին են վերաբերում մըլհամ (օպեղանի), բալասան, դարազ բառերը:

Հագուստի և կտորեղենի անուններ՝ աղլաս, խումաշ, կարա:
Ձանաղան այլ բառեր՝ ալէնի (բացահայտ), այլեր (թերություն), բի- լաղ (դաստակ), դավի (վեճ, կոխիլ), խէր (օղոտ), մալ (տավար), տընաղ, նրխշ, շառ (զրպարտություն) և այլն:

Թուրքերենից կան փոխառված անանապահությունը վերաբերող բա- անր՝ յորան, աշր (ցանկապատված մակաղաբույլի), բուլա (ցուլ), գյանա (տիղ), դաղար (շնիկ), խօճ (խոշ), խամուտ (անուր), յօրդա (վարդ), լաշ- լա (ամառանոց):

Ուղմական գործին վերաբերող մի քանի բառ՝ թըվանկ (հրացան), թօղ (հրանթ), դուլա (ղեղակ), խուրուտ (պատյան), լարուլու (վերա- վոր), խօնդախ (հրացանի խզկաթ), բարուտ (վառող) և մի խումբ այլ բառեր՝ թամբալ (ծուլ), էտում (որք), թօղ (փոշի), իշտա (ախորժակ), իսնախ (հյուր), խօճախ (արի, բաշ), թուտուն (ծխախոտ), դրհա (ալվիլ), իսնախ (պանդուխտ), խարանի (աղմկարար), բոշ (բնիկցիկ), բուղ (գո- լորշի), անջախ (հաղիվ), բիբզան (հանկարժ, միտնգածից), և այլն, սա- կաչն հատկանշական է, որ գլուխից, կույտուրայի, արվեստի, տեխնի- կայի վերաբերյալ և ոչ մի բառ չունենք թուրքերենից: Դա բնական է և օրինալ: Թուրքերեն իրենց զարգացման մակարդակով այնքան ցածր էին հայերից և նշված բնագավառներում այնքան հետամնաց, որ դրանց վերաբերյալ ոչինչ, այդ թվում՝ բառեր չունենին հայերին տալու:

Վրացերենից ունենք սակավաթիվ բառեր: Ահա այն ամենը, ինչ հայտնի է. անտես, գ ուտան, լաղող, խոպ, ծիճ, ձանշ, մըլազ, օճխար, բի- ձա, թօխի, թօշ (հոտանք, հոճ շարժում), խաղ, սինճ, սիլնճ, չօխի (դադա- նակ), սոմար (չափի միավոր՝ 16 փութ), փալախ (մի տեսակ խոտ՝ բա-

3 Տե՛ս Ե. Արուսեան, Մի քանի ընդհանուր բառեր հին վրացերենում և հին հայերե- նում, «Պատմա-բանասիրական հանգրեզ», 1967, № 2—3, էջ 314:

լախ), փողիս, փուխը, բըշպել (սասակ), ճիւլ (խոտի տեսակ), բօշի (փոքր կարճահասակ), բուճա (փողոց), փօշի:

Քրքերեն բառերը, որոնց թիվը կրկու տասնյակից մի փոքր ավելի է, հիմնականում վերաբերում են խաշնարածությանը:

բալակ—գուլնզգուրն
բըշ—պիրակավոր
բըն—ոչխարի մի մասի տնջատ-
վելը հատից
լամուզ—աղա (բըղի, թուրքի)
լաօ—որդակ
խըմըր—կարմրասև
բրոզու—դմակի մորթի
գրօն—ոչխարի գիշերալին մա-
կադասեղի
գլալօ—ասևս
գոնակփըշտիզ—մենածի ուրվա-
կան
դըվածօ—հովվի օգնական

դընա—կին (արճամարճական)
ընուտ—մերկ
ճավոցը—սևակն
չօմախ—հովվի մահակ
խօզի—էրանի
կլաճէ—աղջիկ
կլալ—կոտորավոր (ոչխար)
կլառ—անականջ (ոչխար)
կլալ—մոխրագույն
կոռ—կարճ ակննջավոր (ոչխար)
հեռս—բարկություն
բառուտ—հին, ոչ թարմ
բօլօզ—թաղիթի զգակ

** կրքերեն*

Ռուսերենից փոխառված բառեր⁴

արևածի—операция
արօզ—обоз
արցօնօմ—арном
աղփօկա—отвѣтка
ադրէզ—адрес
ալոպլան—аэроплан
ապրժէր—офицер
արշին—аршин
ավօզ—овѣс
աֆէրիստ—аферист
աֆօրտիզ—автобус
բալկօն—балкон
բալէվիզ—большевик
բանկա—банка

բաշիբոստ—паспорт
բարակ—барак
բարխատ—бархат
բէնզին—бензин
բրիտ—билет
բիազ—бязь
բինդ—бинт
բիտօն—бетон
բլազ—блуза
բումաշիթ—бумажник
բութակա—бутылка
բօլտ—болт
բօկա—бочка
գ'ալտախիզ—галстук

գալկա—гайка
գարաժ—гараж
գիլզա—гильза
գրօշ—грош
գրաֆինգա—графин
գոսպիտալ—госпиталь
դէսէտ—десятина
դինամիթ—динамит
դննաօ—дннзмо
դնանի—днван
դյոյնա—дюжина
դյոյմ—дюйм
զալլ—залп
զակազ—заказ
զակոսկա—закуска
զաժակա—зачаска
զանակա—зачаска
զապազ—запас
զնզազ—знгзаг
ձակէտ—жакет
ձավէլ—жавель
ձէշտ—жесть
ժրմիխ—жмых
ինժիներ—инженер
ինվալիտ—инвалид
իրիս—ирис
լամպա—лампа
լամպոչկա—лампочка
լաֆէտ—лафет
լենտա—лента
լէյտնանտ—лейтенант
լիդըր—литр
լիմօնաժ—лимонзад
լիժիկ—лѣтчик
լօմ—лом
լօդըր—лодырь

լօզունկ—лозунг
լօտկա—лотка
լօտօ—лото
խալդէնիթ—холодильник
խըշարգարօլ—штыковой бой
խրօմ—хром
կազարմա—казарма
կազէտ—газета
կալօշ—калоша
կամիստ—комиссия
կամպօզ—компот
կանժար—канцелярия
կանյազ—коньяк
կանէսկա—консервы
կանֆէթա—конфета
կաշ—каша
կապէկ—копейка
կապիտան—капитан
կապոն—капрон
կարամէլ—карамель
կարաժօտ—кровать
կարտօն—картон
կորնիկա—корзинка
կարէտ—карега
կարնիզ—карниз
կաս—касса
կասիլկա—косилка
կաստիլ—костыль
կաստոմ—костюм
կավալէրիտ—кавалерист
կատէտ—котлета
կարաբին—карабин
կարանաին—карантин
կարբիզ—карбид
կրիկ—кепи
կէրաինգա—керосинка

⁴ Այստեղ կան որիշ լեզուների բառեր եւ՝ փոխառված ռուսերենի միջոցով:

կրանիտ — кран (ծորակ)
կրիրշա — крыша
կրուцш — крупа
կիւռ — кино
կինո — кино
կրակա — краска
կուզով — кузов
կուլակ — кулак
կուխի — кухня
կոլիւզ — колхоз
կոլхоզիէր — колхозник
կոфок — кукуруза
կովրш — комбайн
կоպէրшով — кооператив
մաղարոն — макароны
մալատիկա — молотилка
մախорկա — махорка
մալկա — майка
մալор — майор
մանէվրш — манёвр
մանшюн — монтёр
մաշինա — машина
մաստիկա — мастика
մոտացիկէտ — мотоциклет
մատո — мотор
մարդիկէտ — маркизет
մէշով — мешок
միլիթ — милиционер
яշի — ящик
ярлик — ярлык
юбка — юбка
янаган — наган
янарица — носилки
янос — носос
норш — норма
шակ — шалка

շըլմ — шлам
շիւզ — шевют
շիфонёрка — шифоньерка
շляпа — шляпа
шкаф — шкаф (шкан)
շիւշիկ — счётчик
штаб — штаб
штетсель — штетсель
штоф — штоф
шёлк — шёлк
шоколад — шоколад
шосс — шоссе
шофёр — шофёр
шин — чин
шюта — чахотка
шётка — шётка
шюны — погоны
покрышка — покрышка
подвал — подвал
пожар — пожар
пальто — пальто
пачка — пачка
паёк — паёк
посылка — посылка
постромка — постромка
поворот — поворот
печать (կիւր) — печать
печка — печка
пиджак — пиджак
пехота — пехота
песок (շարшак) — песок
пиво — пиво
пулемёт — пулемёт
простыня — простыня
провод — провод
протез — протез

примус — примус
приёмник — приёмник
пробка — пробка
пудра — пудра
поезд — поезд (շատակ)
полк — полк
портмоне — портмоне
рак (հիւնդուխ) — рак
рамка — рамка
риск — риск
руль — руль
солдат — солдат
солома — солома
стакан — стакан
сани — сани
сажень — сажень
сетка — сетка
сервант — сервант
самовар — самовар
селёдка — селедка
спичка — спичка
спирт — спирт
станция — станция
стол — стол
столб — столб
суп — суп
сухарь — сухарь
сумка — сумка
сутки — сутки
суп — суп
вагон — вагон
ваза — ваза
вазелин — вазелин
вакса — вакса
ведро — ведро
верста — верста
вершок — вершок
вика — вика
винт — винт
вожжа — вожжа
пол (շատակ) — пол
табуретка — табуретка
тарелка — тарелка
такси — такси
танк — танк
танкист — танкист
тара — тара
трактор — трактор
тракторист — тракторист
трамвай — трамвай
тревога — тревога
труба — труба
трубка — трубка
тюк — тюк
тулка — тулка
туф — туф
туфля — туфля
томат — томат
цемент — цемент
сигара, сигарета — сигара, сигарета
цирк — цирк
цистерна — цистерна
пакет — пакет
подряд — подряд
почта — почта
почтальон — почтальон
облигация — облигация
обыск — обыск
охрана — охрана
ордер — ордер

Արդի գրական հայերենից փոխառված բառեր⁵

աղիզատոր	հեռադիր
աղիզամյու	հեռախօս
աղամպ	հէստապա
ալրողած	հողբ'ածին
առտէլ	հ'ուսանող
ամանս	հ'ուսածին
արմազ	հողմաս
ակաիմ	մտաշալ
բալանս	մեղվանոծ
բանգ	մէտքը
բրիգադիր	մէլդայ
բուժարան	մէնաստաւէս
գ'ըրասենյազ	մինխտըր
դյուդխորուրտ	նտխագա
դլուդսովէտ	նտխաճաշիմ
դրուդարան	նոնազ
դ'ույնափոր	նօղվանին
դինափօնիզ	նօտար
դինկօմ	շտրկացան
թանապանաման	չէմպլօն
թէգնանձու	չէկ
ինքստուդ	չէկիստ
լապշա	պահազ
լանանա	պահազանոծ
կրքնաղար	պալէտտամաս
կուլիդ	պալմանազիբ
կօմիդէ	պանբազ'ոսծ
կօմտնիզմ	պառազայ'ըրել
համասարան	սօձմըծոմմ
հաշմանտամ	սօձլալիզմ
հաշմակ	սովխօզ

պիօնէր	պրօպագանդիստ
պլան	զէրմաչապ
պլէնոմ	զէրմոծ
պրէզիդէնտ	էրամբար
պրէմէր-մինխտըր	էրաներդ
պրօպագանդիստ	ուալլօ
զէրմաչապ	սանատորլտ
զէրմոծ	սանիտար
էրամբար	սանտիմէտըր
էրաներդ	սերմֆօնզ
ուալլօ	սէգոն
սանատորլտ	սէպաղանատէր
սանիտար	սէոժանդ
սանտիմէտըր	սէրմազդդին
սերմֆօնզ	սիրիբախտ
սէգոն	սիրտ
սէպաղանատէր	սիրտածոմ
սէոժանդ	սիրտեմ
սէրմազդդին	ստամ
սիրիբախտ	ստամազան
սիրտ	ստօրազ'ըրել
սիրտածոմ	ստղա
սիրտեմ	սօձար
ստամ	սօձմըծոմմ
ստամազան	սօձլալիզմ
ստօրազ'ըրել	սովխօզ
ստղա	
սօձար	
սօձմըծոմմ	
սօձլալիզմ	
սովխօզ	

սօփօրագան
փաստալիբանոծ
վերտուկին
հանձնաժողով
վրայալցան
վիսիոր
վիմել
վիշար'անել
տէխնիկամ
տէլգագալ

տէղէզանկ
տընդարան
տընտէլար
տնամեոձ
տրախոմ
տրանսպօռտ
տրէլէրազ
տօնախրմպտանէ
տօնածառ
ցէնտրը

ունիվէրսիտ
ուսնամ (ուսնացած)
փօխաղըրացան
փօխանծիգ
փօխառտտան
քառղէպ
քառղօղար
օղազավար
օրացույծ
Ֆինր'ածին

ՏԵՂԵՍՈՒԹԵՐ ԲԱՌԱՅՅՆ ԿԱԶՄՈՒՄ

Բառային կազմը, լինի գրական լեզվի թե բարբառի, գտնվում է անընդհատ շարժան, փոփոխության մեջ: Բառային կազմից դուրս են ընկնում լատեններէն բառեր, ավելանում են նորերը, կատարվում են նոր փոխառութիւններ, շատ բառեր իմաստափոխվում են և այլն: Այս տեսակետից Ալլաշկերտի խոսվածքի բառային կազմը բացատրելու շի կազմում:

Այժմ յան վիճակով ինչպիսի՞ տեղաշարժեր են կատարվել խոսվածքի բառային կազմում:

1. Բառային կազմից դուրս են եկել բազմաթիվ բառեր, այդ թվում՝ ա) կրօնական հասկացութիւններ՝ արտահայտող բառեր. վեղար, փրիտ, պաղարակ, պրսպիկ, ր'ուրվաւ, ժամկոն, ժամհար, օղորյա տեր, տիրածու, օրէնկել, ծոմ, միաժում, նարօզ, խանհամբուր, և այլն: բ) Հին հասարակարգին և վարչակարգին վերաբերող բառեր. պրիտավ, բոթիվա, գարազաօ, ուռյաղնիգ, պարան, սօզգի (տալ), գ'ըրիբ, բուս, պրիտ, գրլալիբ, օղորմած տէր և այլն: գ) Գյուղատնտեսական աշխատանքի տեսակների, գործիքների և նրանց մասերի անուններ՝ կազմված մեքենայացման պատճառով դրանց դուրս մղվելու հետ. մանգիտ, հ'ամօլի, ծիրի, օղնի, մալուխ, ճ'ըկար, խառչան, կանպիճ, առնուզ, կրլաղ, հավուզ, էրնել, թէղուր Ա, բ, գ ենթակետերում նշված և դրանց կարգի բառերից մի բանիւր կարող են գործածվել շատ քիչ զնպերում միայն, այն էլ ձերտնիների կողմից, իսկ նման գործածութիւնները խիստ հնարանութիւններ են:

դ) Փոխառյալ բառեր, առանձնապէս թուրքերէն բառեր, որոնք փոխարինվել են հայերէն կամ ուսուներէն բառերով: Հայտնի է, որ Արեւմտյան

⁵ Տրվում են նաև գրական հայերէնի միջոցով փոխառված բառերը:

Հայաստանում տեղադրված բարբառները իրենց բառային կազմում ունեն հազարների հասնող թուրքերեն բառեր: Նախկինում որքա՞ն է եղել թուրքերեն բառերի թիվը Արաշկերտի խաղվածքում: Անկասկած մի քանի անգամ ավելի շատ, քան այժմ է, բայց ստույգ ասել հնարավոր չէ, քանի որ չկան համապատասխան աղբյուրներ նման հաշվարկում կատարելու համար: Այժմյան վիճակով այդ բառերի թիվը չի անցնում հարյուրից, որոնց մի մասն էլ արդեն սկսում է մոռացվել, հազվագույ գործածություն ունի կամ շոշափիկի արժեք չունի բառապաշարի մեջ:

Պետական-պաշտոնական, վարչախառնարչական և զինվորական ոչ մի բառ գրեթե չի պահպանվել, որովհետև նրա բազմաթիվ են արևմտյան բարբառներում և պետք է որ եղած լինեին նաև Արաշկերտի խաղվածքում, ինչպես. մազին, դայմազամ, միրալայ, դադի, էֆենդի, էսնաֆ, զապֆիա, մեմուր, հյուրիթեթ և այլն:

Չեն պահպանվել նաև արհեստ, արհեստավոր նշանակող բառերը. սեմեբջի, դաֆաջի, բամաջի, թաղաի, դույումչի, դամուրչի և այլն:

2. Բառային կազմի համարում նոր բառերով, բառ որում՝

ա) նորագույն փոխառություններ գրական հայերենից և աուսերենից, որոնց թիվը մի քանի անգամ ավելի է հին փոխառություններից: Նորագույն փոխառությունները կարևոր նշանակություն ունեն բառապաշարի մեջ, նրանք արտահայտում են այնպիսի հասկացություններ, երևույթներ, առարկաներ և այլն, որոնք հատուկ են հասարակական նոր հարաբերություններին, դիտության, տեխնիկայի, արվեստի զարգացմանը. գլուխուորարտ, գլուխօպչա, սրակտոր, ավտո, մէկէնա, մաշինա, շարկացան, թատրոն, կինո, համերկ և այլն, և այլն:

Ժամանակակից գրական հայերենի լավագույնումը սկսել են գործածվել դասական թվականներ. չորսոր բրբղազ, հինգերորտ օղազ, վեճերօրտ դասարան, յօտերօրտ խումպ և այլն:

բ) Փոխառյալ բառերի փոխարինում հայերեն բառերով. նաֆասաշունճ, փանջարա-լուսամուտ, շաքը-բարձրակի, թալվա-գ՛ում, քըլա-կիր, ջուար-պալախան, փէշէշ-նըվեր, սյան-հայդրին, նաֆաթ-անճ, սը-հատ-ժամացույճ, վատան-հայրէնիկ, մալլա-թազ, միտամ-իպըր և այլն: Այս երևույթը գնալով ավելի է տարածվում:

Քորերենն և այլ լեզուների որոշ բառերի փոխարեն սկսել են գործածվել ռուսերեն բառեր ևս:

գ) Նորակազմ բարբառային բառեր, որոնց ստեղծումը թելադրվում է նոր կյանքի ու կենցաղի, անտեսության զարգացման և այլ պահանջներից

կենկույ: Այսպիսի բառեր կարող են կազմվել հայերեն կամ փոխառյալ արմատներով. անէրէվուտկ սանտեսանէլի, լերեսցող, կըրիշել, մէտրանոճ, կապէկանոճ, աֆէրիստուտեն, թամբալուտեն, իսանուտէի, կրասկել, պոլել, վահսել, կաստումավոր, լըզրաշապ և այլն:

3. Բառերի իմաստափոխություն. բարձր փոխում է իր նախկին իմաստը և ստանում է նոր իմաստ, կամ նոր իմաստով գործածվելով հանգրճ՝ պահպանում է նաև նախկինը: Իմաստափոխված բառեր շատ կան: Հիշատակենք մի երկու օրինակ. օղաթ-օղ նշանակության հետ այժմ ունի նաև «աշխատավորների մի խումբ» (կոլանտեսության օղակ), «պիտեբրական կազմակերպության մի ստորաբաժանում» (պիտեբրական օղակ) նշանակությունները:

Պարբերի—օգործով զբաղվել, ավելի շատ՝ օգուսեր պատարաստել. նախկին՝ աշխատանքը վերացնել, անգործ լինել: Իմաստներով հազվագույն է գործածվում:

Խորտուր—սպետական իշխանության օրգան. նախկին նշանակությամբ գործածական չէ:

Բառային կազմում կատարված այս փոփոխություններից զերծ չի մնացել նաև բառային հիմնական ֆունդը, նրա մեջ էլ տեղի են ունեցել որոշ փոփոխություններ: Բառային կազմից զուրս ընկած բառերի մի մասը ժամանակին ունեցել է ամենօրյա գործածություն և մտել է բառային հիմնական ֆունդի մեջ (առանձնապես կրոնական բառեր և հին ղյուղաստեղծությունների վերաբերող բառերը): Նշանակում է՝ բառային հիմնական ֆունդը զրկվել է մի շարք բառերից: Մյուս կողմից, բառային հիմնական ֆունդի մեջ են մտել բազմաթիվ նոր բառեր, ինչպես. աշխօր, օղազավար, պրլան, լապշա, մազաթոն, հէախօս, հէախօս, Տօղատա, առղջօ, սերմ-ֆունդ, զրազարան, աղուպ, առտել, աֆաօրուզ, Բոնազ, վարկ և այլն, և այլն: Հիմնական բառաֆունդի առանձին բառեր ևս կարող են իմաստափոխվել:

Չնայած այսպիսի փոփոխություններին, բառային հիմնական ֆունդը պահպանել է իր ամբողջականությունը, ոչ թե ենթարկվել է արմատական վերափոխության, այլ՝ որոշ վերանորոգման, ավելի շատ բառեր է ընդունել իր մեջ, քան թե կորցրել է, որի շնորհիվ ավելի է հարստացել և համապատասխանել ժամանակակից կյանքի և հարողակցման պահանջներին:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

ՀՈԳՆԱԿԱՆՍՈՒՄ

Այաշկերտի խոսվածքում գոյականների հոգնակի թիվը կազմում է կզակի թվի վրա կ. դիկ. իկ. դան, վրդան, տան, բան, ան, վան, ներ, եր մասնիկների ավելացումով:

Միաժանկ բառերը հոգնակի են դառնում եր մասնիկն ստանալով. հող-հողեր, տուն-տուներ, պաղ-պաղօր, քար-քարեր, ծառ-ծառեր, հավ-հավեր, կալ-կալեր, կամ-կամեր, գ'անձ-գ'անձեր, Եր մասնիկն ստանում են նաև այն միաժանկ բառերը, որոնց զբարբարյան է հոգնակիակերտ մասնիկը շի գիտակցվում և ունի անանցի արժեք. անկ-անկեր, շարկ-շարկեր, միտկ-մրտկեր: Միաժանկ բառերից բշերը կարող են հոգնակի դառնալ այլ մասնիկներով: Այդ մասին ստորև:

Մեկ և կես վանկ ունեցող բառերը ևս հոգնակիանում են եր մասնիկով. վազըր-վազրեր, մեղրը-մեղրեր, սառըխ-ասախներ և այլն:

Բազմաձայն բառերի հոգնակին կազմվում է ներ մասնիկով. դ'բբրոձ-դ'բբրոձներ, աշագեղ-աշագեղներ, կոյխօղ-կոյխօղներ, գ'անագ-գ'անագրներ, պախս-պախսներ, աղուն-աղուններ:

Ներ մասնիկն են ստանում գինդ-գ'ընդրներ, գ'ունդ-գ'ընդրներ, լինդ-լինդներ, թումր-թըմրներ, լում-լրձներ միաձանկ բառերը: Առաջին երկու բառը հոգնակի թվում նույնանում են, որովհետև մեկի ի և մյուսի **ու** ձայնավորները հավասարապես հնչյունափոխվում են ը-ի:

Գրաբարում բառավերջում և ունեցող և այդ ե-ն խոսվածքում կորցրած միաձանկ բառերը հոգնակի թվում վերստանում են և ձայնորդը: Այդ բառերից են. ճեռ-ճեններ, զող-զողներ, հոտս-հոտսներ, գ'առ-գ'առներ, մուգ-մըգներ, ճուգ-ճըգներ, մայ-մաղներ և այլն:

Ա. ձայնավորով վերջացող բազմաձայնկ բառերը և ի ձայնավորով վերջացողների մի մասը հոգնակին կազմում են կ-ով, ազա-ազուկ,

արդա-արդուկ, աղա-աղուկ, ճամպա-ճամպուկ, գ'ատա-գ'ատուկ, դրան-դրանուկ, բանօկի-բանօկիկ, հօկի-հօկիկ, գ'արի-գ'արիկ:

Կ-ով են հոգնակի կազմում նաև որևէ տեղացի լինելը ցույց տվող բառերը. արարանծի-արարանծիկ, ալաշկէղծի-ալաշկէղծիկ, հէրէվընծի-հէրէվընծիկ, վանէծի-վանէծիկ, գ'եղածի-գ'եղածիկ և այլն:

Վերջին եղում միաձանկ արմատ ունեցող բարդ բառերի հոգնակիացումը կատարվում է արդի գրական հայերենի ձևով. եթե հիշյալ միաձանկ արմատը ինչ-որ շափով պահում է իր իմաստային անկախությունը, հոգնակին կազմվում է եր մասնիկով, իսկ եթե չի պահում՝ ներ մասնիկով. ճ'աղուն-ճ'աղուններ, խճճար-խճճարներ, կալառեղ-կալառեղներ, շրնմազ-շրնմաղներ, բայց՝ ջբբհար-ջբբհարներ, շոտան-շոտաններ:

Իկ մասնիկը ափխանում է միայն մի բառի վրա. մառս-մառտիկ: Գիկ (տիկ) մասնիկով հոգնակիանում են բարեկամություն, ազգակցություն ցույց տվող բառերը. քաղըր-քաղըրդի, սանըր-սանըրդի, սանա-սանաձըրդի, հօխպըր-հօխպըրդի և այլն: Այս կարգի բառերից մի բանիսը եր, ներ մասնիկներով են հոգնակիանում. հէր-հէրեր, մէր-մէրեր, պարէ-պարէներ, ջ'օձօ-ջ'օձօներ և այլն: Սրանցից բացի, Գիկ մասնիկն է ստանում նաև հ'ընդեր-հ'ընդըրդի բառը:

Սառն մասնիկով հոգնակիացող է գ'էրին-գ'էրըտան բառը:

Գան (տան) մասնիկով հոգնակիացող են. գ'ըրխ-գ'ըրխըան, գ'օ-մէշ-գ'օմէշտան: Երբ դան մասնիկը հաջորդում է խուլ բաղաձայնի, նրա դ-ն վերածվում է ա-ի և սաացվում է աան:

Վըլան մասնիկը գրվում է մի երկու բառի վրա. ծըր-ծիրվըղան, քուր-քուրվըղան (ունի նաև՝ քուրվըղիկ), տըր-տիրվըղան:

Ան մասնիկը ստանում են գ'էլ-գ'իլան, ճ'ի-ճ'իան բառերը:

Վան մասնիկը ստանում են էձ-իձան, էշ-իշան, գժժ-գիժձան, ճէղ-ճիղան բառերը:

Տան մասնիկով ևս քիչ թվով բառեր են հոգնակիանում. փէջ-փիջրան, գ'էղ-գ'իղրան, գ'եղ-գ'իղրան, կող-կողրան, ճուղ-ճըղրան (նաև՝ ճըղեր), տեղ-տեղան: Վերջին բառը հոգնակի թվում կորցնում է ղ բաղաձայնը: Սա բացառիկ երևույթ է:

Հոգնակի թիվ կազմող հիմնական մասնիկներն են եր, ներ, կ. մյուսները զրվում են միայն մի բանի, նույնիսկ մեկ բառի վրա:

Եր և ներ մասնիկները սխեչ են գույս մղել մյուսներին. սրանք կարող են զրվել բոլոր հոգնակիացնող մասնիկների փոխարեն, բացի կ-ից,

կեր վերջինս գրվում է ա ձայնավորով վերջացող բառերի վրա (մասա բառը եր կամ ներ չի ստանում. նրա հոգնակին ունի միայն մաստիկ ձևը): Այսպես՝ գ՛եղ-գ՛եղբրան, գ՛եղեր, կոզ-կոզրան, կոզեր, գ՛ըխ-գ՛ըխբրան, գ՛ըխներ, էձ-իձվան, էձեր, քախկըծի-քախկըծիկ, քախկըծիներ, քալոր-քալորիկ, քալորներ և այլն:

Հենց այս պատճառով է, որ բազմամիով գոյականներ հոգնակիանում են մեկից ավելի ձևերով:

Նորագույն փոխառություններ հիմնականում ստանում են եր, ներ հոգնակիակերտ մասնիկներով. պուլ-պուլեր, շտիկ-շտիկեր, բանգ-բանկեր, կոյխոզ-կոյխոզներ, սաղարտ-սաղարտներ և այլն:

Ա. ի ձայնավորներով վերջացող բառերը ստանում են կ. բանգաբանգիկ, կազարժա-կազարժիկ, կուխնի-կուխնիկ, միլիծի-միլիծիկ, շուկի-շուկիկ:

Կան բառեր, որոնք կարող են կրկնակի մասնիկ ստանալ. տղա-տղեկ-տղեկներ, ճամպա-ճամպեկ-ճամպեկներ, դեվա-դեվեկ-դեվեկներ, ճի-ճիան-ճիաններ և այլն: Մյուսը հատկապես այն բառերն են, որոնք վերջանում են ա, ի ձայնավորներով և հոգնակիանում են կ մասնիկով: Երևում է, որ այս կ-ի նշանակությունը, որպես հոգնակիացնող մասնիկի, սկսում է միազնի, որը և պատճառ է դառնում բառի վրա այլ մասնիկ գրվելու: Իսկ կ-ի հոգնակիացնող իմաստի միազնումը կարող է հեշտությամբ տեղի ունենալ նմանեցնելով արդեն ածանցի վերածված այն կ-ին, որ կա բազմամիով բառերի վերջում, ինչպես՝ անկ, ունկ, միտկ, գիրկ, գ՛իրկ և այլն:

Քեք հոլովներում բոլոր բառերի հոգնակի թվի վրա ավելանում է եր կամ ներ. իձվան-իձվաներու, իձվաներում, իձվաներով, գ՛ըխբրան-գ՛ըխբրաներու, գ՛ըխբրաներում, գ՛ըխբրաներով: Տատանումներ են ապրու կ և դիկ մասնիկներով հոգնակիացած բառերը: Ա-ն թեք հոլովներում կարող է փոխարինվել եր, ներ-ով. վանեձի, վանեձիներու, վանեձիներում, վանեձիներով, կարող է մնալ եր, ներ երկրորդ մասնիկն ապանալու. գ՛ատեկ, գ՛ատեկներու, գ՛ատեկներում, գ՛ատեկներով:

Վիկ մասնիկը կարող է պահպանվել իրենից հետո ավելացող եր, ներ մասնիկների հետ. կընզարիկ, կընզարիկներու, կընզարիկներում, կընզարիկներով, կարող է դուրս բնկնել. սանամբրդիկ, սանամբրդերու, սանամբրդերում, սանամբրդերով:

Երբեմն էլ կ և դիկ մասնիկներն ունեցողների վրա նոր հոգնակիա-

կերտը չի ավելանում, քալորդիկ, քալորդոծ, քալորդոծիծ, քալորդոծով. արևեձիկ, արևեձոծ, արևեձոծիծ, արևեձոծով:

Մի խումբ գոյականներ չեն գործածվում հոգնակի թվով: Գրանցից կարելի է նշել հետևյալները. կեր, քրդիկ, սեր, սէր, ժբմեխ, կորոն, բուրբ ճաշերի անունները՝ արուր, շուրվա, քրաճիգ, կոնջու, կըլորիգ և այլն:

Հավաքական իմաստ արտահայտելու համար գործածվում է ներ մասնիկը. Մուկէներ, երզոներ, Դիլբոներ, Գ՛օօներ և այլն:

Այս և նման կազմությունները հոգնակի թվի հետ չպիտի շփոթել: Մուկէներ, օրինակ, չի նշանակում երկու կամ ավելի Մուկէ անուն ունեցող անձնավորություն, այլ նշանակում է Մուկէի ազգությունը, այդ ազգությանը պատկանողները:

ՆԱ՛, ո՛Ն՛, ա՛Ն՛ մասնիկները, որոնք հատուկ են արդի գրական լեզվին և մի շարք բարբառների, չկան Ալաշկերտի խոսվածքում:

Հոգնակիացման մասնակ սեղի են ունենում ձայնավորների գանդան հնչյունափոխություններ, որոնց արդեն անդրադարձել ենք «Հընչյունաբանություն» բաժնում:

ՀՈՒՈՎՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՏ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ալաշկերտի խոսվածքն ունի շուր հոլով: Գրանք են՝ ուղղական, տրական, բացառական, գործիական ներգծական հոլովը, ինչպես «կը» ճյուղի բոլոր բարբառներում, այստեղ ևս կարծվում է նկարագրական ձևով ներգոյականի իմաստն արտահայտվում է անորոշ տրականով և ԱՆ «մեջ» կազով. տան մէձ, աղոք մէձ, ջը բի մէձ, հողի մէձ և այլն, ինչպես և ուղղականով այն դեպքում, երբ ներգոյականի իմաստը գրական հայերենում տրվում է տրականով. նստե սուն գ՛իրկ կը կատատանը նստած գիրք է կարգում: Բացակայում են սեական և հայցական հոլովները, որոնցից առաջինը նույնացել է տրականի հետ, իսկ երկրորդը՝ ուղղականի:

Ուղղական հոլովը գոյականի, նաև հոլովոլոր բոլոր բառերի ուղիղ, անփոփոխ ձևն է: Ուղղականը վերջավորություն չունի, կամ, ինչպես բնորոշված է սակ, ունի զրո վերջավորություն:

Տրական հոլովը կազմված է ուղղականից՝ հոլովիչների ավելացման ձևանպարհով: Վերջադրական հոլովման դեպքում հոլովիչները կարող են բնորոշվել որպես տրական վերջավորություններ, բայց այդ էլ տրականը կունենա ի, ու, ա, ա՛ն, վա, ո՛ն վերջավորությունները:

Քացառականը կազմվում է ուղղական հոլովից ի, ու, ան, ա հոլովումների և արականից՝ օ, վա, ոն հոլովումների զեպրում: Քացառականի վերջավորություններն են՝ է, էն, նէ, իծ, ուծ, ա, ած, ըստ որում իծ վերջավորությունը նորամտություն է, որի գործածությունը կազմում է այլ բարբառների և գրական հայերենի ազդեցության հետ և անբըհաստ բնորոշակվում է՝ եզակի թվում ցուցարեւելով մյուս վերջավորություններին փոխարինելու ակնհայտ բնորոշակություն:

Գործիականը կազմվում է ուղղական հոլովից: Միայն օ, մասամբ նաև աև հոլովման բառերի գործիական է կազմվում արականից, ինչպես. հէր-հօր, հօրով: Ան հոլովման բառեր գործիականում ունեն զուգահեռ ձևեր՝ կազմված ուղղականից և արականից. տէր-տիրով, տիրօժով: Գերակշռությունը ուղղականից կազմված ձևերին է պատկանում: Թեք հոլովները հոգնակի թվում կազմվում են հոգնակի ուղղականից հետևյալ կերպ. արականը՝ ու հոլովիչ-վերջավորությունով, բացառականը՝ էն, իծ, ուծ վերջավորություններով, գործիականը՝ օվ վերջավորությամբ:

Քացառություն են կազմում կ, դիկ մասնիկներով հոգնակի կազմող բառերը, որոնց արականը ունենում է ու վերջավորություն: Այս դեպքում բացառական և գործիական հոլովները կազմվում են հոգնակի արականից:

ՀՈՒՈՎՈՒՄՆԵՐ

Անշվերտի խոսվածքն ունի ութ հոլովում՝ ի, ու, ա, ան, վա, օ, ան, դարբարականը՝ եզակի թվի համար, ու, ու՝ հոգնակի թվի համար:

Հոլովումը, ըստ հոլովիչների տեղադրման, ունի երկու բնույթ՝ ներդրական և վերջադրական: Վերջադրական հոլովման ժամանակ հոլովիչն աղվանում է բառի վերջում: Վերջադրական հոլովումը դերիչ-խոսքն ու հիմնականն է խոսվածքում: ներդրական հոլովման դեպքում հոլովիչը ձայնավորը գրվում է բառի մեջ, որի հետևանքով տեղի են ունենում բառերի արմատական ձայնավորների փոփոխություններ:

Եթե հոլովումը եզակի թվում բազմազանություններ և բավականաչափ անկաշունտություններ ունի, որ կտեսնենք հետո, ապա հոգնակի թվում հասել է միօրինակության, դրեթև անբաժան տիրապետություն

տարով ու հոլովիչին: Տրական հոլովում ու հոլովիչը հանդես է գալիս սակավաթիվ բառերում, իսկ այդ բառերը կարող են հոլովվել նաև ու հոլովիչով:

Ի հոլովում

Ի հոլովման բառերը եզակի արականում ստանում են ի հոլովիչը, հոգնակի արականում՝ ու: Եզակի բացառականն ունի էն կամ իծ, հոգնակին՝ ուծ, էն վերջավորությունները, գործիականը՝ օվ: Ի հոլովումը միշտ վերջադրական բնույթի է:

Ի հոլովման ենթարկվում են՝

ա) ու ձայնավորով վերջացող գոյականների մի մասը. լու-լրվի, ճու-ճըվի, հատու-հատի, ճրբակու-ճրբակուի և այլն, որոնց բառավերջի ու ձայնավորը ի հոլովիչից առաջ դասնում է վ: ձեակու բառում նման փոփոխության չի ենթարկվում ու ձայնավորը:

բ) Բոլոր անձնանունները. Արուս-Արուսի, Շօղիգ-Շօղիգի, Պօղոս-Պօղոսի, Պէղրոս-Պէղրոսի, Զօվանէս-Զօվանէսի և այլն:

Անձնանունների ի հոլովիչը ձայնավորների մոտ դասնում է յ: Գէլօ-Գէլօյ, Կարօ-Կարօյ, Մարօ-Մարօյ, Ալօ-Ալօյ, Պօրօ-Պօրօյ, Պէղէ-Պէղէյ և այլն: Պատճառը հովանարար այն է, որ շեշտը մնում է արմատական ձայնավորի վրա, չի անցնում ի հոլովիչին և վերջինս թույլ է արտասանվում ու փոխարկվում է յ-ի: Որպես հասկացուցիչ գործածվող այս բառերի յ-ն ընկնում է. Վանօ տրակտօր վար կէնա, Լամօ աֆտօն սերմ կը կրաւ:

գ) Ուսնէ, իկ, ագ, անկ, ածու, արան, ին, ոտտ, վար, ու ձայնակներով վերջավորվող բառերը. պէղուսնէ-պէղուսէնի, հընգըրուտնէ-հընգըրուտէնի, լավուտնէ-լավուտէնի, մէձուտնէ-մէձուտէնի, դընուգ-դընուգի, սօղնա-սօղնգի, ուղէլի-ուղէլիկի, սրուպանկ-սրուպանկի, սէրմածու-սրմածուի, ճաշարան-ճաշարանի, ձէլիճ-ձէլիճի, գաղընոժ-գաղընոժի, ճամպոտ-ճամպոտի, քաղվոր-քաղվորի (բացառություն են կազմում մի քանի բառ):

դ) Ա ձայնավորով վերջացող բառերը. ազոս-ազոսի, թայլա-թայլի, գ'ատա-գատի, շուրվա-շուրվի, քէնա-քէնի: Այսպիսի բառերի հոլովման ժամանակ վերջահանգ ա ձայնավորը գուրս է ընկնում: Ա-ով վերջավորող բառերը բացառականում էն չեն կարող ստանալ, որովհետև դրանով կնուշանան որոշյալ ուղղականի հետ. գ'ատա-գ'ատէն, բացառա-

1 Անդրական և վերջադրական տերմինները պատկանում են պրոֆ. Ա. Ա. Աբրահամյանին:

կան՝ զ՛ առէն, ուստի ստանում են ի՞նչ վերջավորութիւն՝ զ՛ առիժ, ազոժ, շուրվիժ:

կ) Նորագույն փոխառութիւնները՝ կատարված ուսուցիչներից և արդի գրական հայերենից (բացի ի-ով և ում-ով վերջավորողների)։ մաշինա-մաշինի, կոլխոզ-կոլխոզի, տրակտոր-տրակտորի, զ՛ ասարան-զ՛ ասարանի, բրիգադիր-բրիգադիրի:

դ) Մարմնի մասերի անուններից հետևյալները. բիտ, բ՛լրան, մէճկ, անգաջ, մազ, ըզունգ, լինգ, սիդ, թոկ, սլոզիգ, աղիկ, դոշ, մաղ, վիկ, շօկ, բօզ, ազոս, լէզու:

է) Գոյականաբար գործածվող ածականները, թվականները, ենթակայական և հարակատար զերբայները. լազ-լազի, մէզ-մէզի, աշխաղօղ-աշխաղօղի, տեսուղ-տեսուղի:

ը) Ազգ, ժողովուրդ նշանակող բառերի մեծ մասը, թուրի-թուրիկի, պառիզ-պառիզի, արար-արարի, ազվան-ազվանի:

թ) Բազմաթիվ գոյականներ, որոնք ըստ վերջավորութիւնների, ածանցների և այլ հատկանիշների չեն խմբավորվում. քար, հող, սող, ջ՛ ուր, ամբ, ցան, տառտ, շրվալ, սլույզ, թև, թև, զրնշի, փոզ, հըրօր, աման, կարաս, թառ, կուժ, կուրբը, սինձ, ցօրեն, խոզ, ծառ, սէլ, կանանձ (տրակ. կանձի) և այլն:

Ի հոլովման օրինակներ

կզակի	հոգնակի	կզակի	հոգնակի
ուղզ. հող	հօգիբ	փէզ	փէզեր
տր. հողի	հօղէբու	փէզի	փէզերու
բաց. հօգեն,-իժ	հօղէբու,-ած	փէզէն,-իժ	փէզէբէն,-ած
գործ. հօղով	հօղէբով	փէզով	փէզէբով

Ա հոլովում

Ա հոլովման բառերի տրականք ստանում է ա հոլովիչ թե՛ կզակի, թե՛ հոգնակի թվում: Բացառականի վերջավորութիւններն են ու, ուժ, էն, գործիականիներ՝ օվ: Ա հոլովումը վերջադրական բնույթ ունի:

Ա հոլովման ենթարկվում են՝

ա) Ա ձայնավորով վերջացող բառերից մի երկուսը. կազու-կազուու, բ՛ ու-բ՛ ըվու:

բ) Ա ձայնավորով վերջացող մի բառ. ճամպա-ճամպուս:

գ) Ի ձայնավորով վերջացող բառերը, բացի ժամանակ ցույց տվող-

ներից, որոնք ենթարկվում են վա հոլովման: Օրինակներ՝ զ՛ արի-զ՛ արու, հօկի-հօկու, կաշի-կաշու, փօշի-փօշու, ջ՛ օրի-ջ՛ օրու: Այս և նման բառերի ի-ն թեր հոլովներում դուրս է քնկնում:

դ) Ճի, էժի, ամի, ծի ածանցներով վերջացող բառերը. սանկաճի-սանկաճու, զը՛օճի-զը՛օճու, զրտնաճի-զրտնաճու, կառպէճի-կառպէճու, Վ՛ լրէվընժի-Վ՛ լրէվընժու, գ՛ հաճի-գ՛ հաճու:

կ) Մարմնի մասերի անուններից երկուսը. զ՛ ըլօի-զ՛ ըլիու, փոբ-փօբու:

զ) Կենդանիների ու թռչունների անունները. զ՛ էլ-զ՛ լիու, աղվէս-աղվիսու, գ՛ առ-գ՛ առու, ուլ-ուլու, էճ-իճու, կօվ-կօվու, լոր-լօրու, ճընշուղ-ճընշրղու, սարէզ-սարգու և այլն:

Կան բացառութիւններ, ինչպես՝ յեզ, օճխար, վազբը, առլուճ, ցուրուր, շուս:

է) Չղառագավող մի խումբ բառեր. մառս, ժամ, լուս, ճիժ, զ՛ ում, սուրպ, աստված, ծառ, քուն, ճ՛ քր, հօր, ծօլ, պտալ, մուխ, ամօտ, համ, հօդ, յերգինկ, էտում, արեվ, բուսի և այլն: Ամիս, տարի, մուս, ջ՛ ուր, կարող բառերը թեև կարող են ստանալ ա հոլովիչ, բայց ափելի շուտ հօլովվում են այլ հոլովիչներով. տարի, ամիս՝ վա հոլովիչով, մուս՝ աճ հոլովիչով, կարօզ, ջ՛ ուր՝ ի հօլովիչով:

ը) Գոյականաբար գործածվող անորոշ դերբայը. զ՛ ալ-զ՛ ալու, տալ-տալու, աննիլ-աննիլու, էրտալ-էրտըլու, հասնիլ-հասնիլու և այլն:

թ) Բնական երևույթների անուններից հետևյալները. ցուռ-ցրողու, շոկ-շօկու, անձրեվ-անձրեվու, քամի-քամու:

ժ) Ի-ով վերջացող նորագույն փոխառութիւնները. դիվանի-դիվանու, միլիժի, մարօնի, սլոզրի, սուխարի, դիլիչ, կուխնի և այլն:

ժա) Տեղանունները ենթարկվում են ա հոլովման, բայց պատահում է նրանց գործածութիւնը նաև ա հոլովիչով: Աբարան-Աբարանու, Ալազ-Ալազազու, Լենինագան-Լենինագանու, Թիլիզ-Թիլիզու, Քամրէզ-Քամրէզու և այլն:

Ազգ, ժողովուրդ նշանակող բառերի մի մասը՝ հայ-հայու, բոսու-բոբուսու, վրբածի-վրբածու:

Ա հոլովման օրինակ

	կզակի	հոգնակի
Ուղզ. ճ՛ի		ճ՛իան
Տր. ճ՛իու		ճ՛իանէրու

Բաց. ձիւով
Գործ. ձիով

Ճիւղներով, — էն
Ճիւղներով

Հոգնակի թվում ու հոլովման շնն ենթարկվում այն բառերը, որոնք ունեն կ, դիկ հոգնակիակերտ մասնիկները: Մրանց հոլովիչը կիւնի ոճ:

Ուղղ. սանէրգիկ
Տր. սանէրգոծ
Բաց. սանէրգոծէն, — իծ
Գործ. սանէրգոծով

Բայց նման բառերը թեք հոլովներում ալիւի շատ գործածվում են եւ, նեւ մասնիկները կս ստանալուց հետո: Այս դեպքում արդեն ենթարկվում են ու հոլովման: Այսպես՝

	եզակի		
Ուղղ. սանէրգիկ	Ուղղ. սէր		
Տր. սանէրգիկներու	Տր. սիրու	հոգնակի	
Բաց. սանէրգիկներով	Բաց. սիրով	շունի	
Գործ. սանէրգիկներով	Գործ. սիրով		

Այս բառը պատկանում է ու- հոլովման և ունի կանոնավոր հոլովում:

Ա. հոլովում

Ա հոլովումն ունի ներգրական և վերջադրական բնույթ:

Ներգրական հոլովում

Ներգրական հոլովման դեպքում ա հոլովիչը զրգում է բառի ներսում, իսկ տվյալ բառի արմատական ձայնավորը զուրս է ընկնում: Այս ձևով ստանում ենք արական հոլովը: Բացառական հոլովը կազմվում է ուղղականից՝ էն կամ իծ վերջավորությունների կցուսով, գործիականը՝ դարձյալ ուղղականից և ունի օվ վերջավորություն:

Ա հոլովման օրինակ

	եզակի	հոգնակի
Ուղղ. տուն		տըներ
Տր. տան		տընէրու
Բաց. տընէն, — իծ		տընէրուծ, — էն
Գործ. տընով		տընէրով

Ա ներգրական հոլովման ենթարկվող բառերի թիվը մեծ չէ:
ա) Մի բանի միավանկ բառեր, որոնց արմատական ձայնավորն է ա. տուն-տան, ձուն-ձան, շուն-շան, սուն-սան և այլն:

բ) Բաղմավանկներից անուն-անվան բառը:
Ներգրական հոլովման հետքեր պահպանվել են. մեխի-մէղած, տէկըր-տէկեր բառերում: Վերջինը միակ բառն է խոսվածքում, որ ունի ե հոլովիչ:

Վերջադրական հոլովում

Ա վերջադրական հոլովման են պատկանում այն բառերը, որոնք տրականում ստանում են ա հոլովիչը:

Այս հոլովման բառերի հոգնակի բացառականը ունի ուծ, էն վերջավորությունները: Գործիականը կազմվում է ուղղականից օվ մասնիկով:

Այս հոլովման են ենթարկվում՝

ա) Որպես բնականվար հասկացվող տեղանունները՝ գյուղ, բաղաք, շրջան, բացի ի-ով վերջացողների: Օրինակներ՝ Այաշկեղ-Այաշկեղոս, Աբարան-Աբարանա, Հ՛աշտարազ-Հ՛աշտարազա, Քոճակ-Քոճակա, Խոտս-Խոտսա, Կիրովագան-Կիրովագանա:

բ) Լեռների, գետերի անունները. Մասիս-Մասիսա, Այազյազ-Այազյազա, Շողանկատ-Շողանկատա, Աբազ-Աբազա, Աուպաշյա-Աուպաշյա և այլն:

գ) Ամիսների անունները. հունվար-հունվարա, փեղրբար-փեղրբարա, մարտ-մարտա, արբել-արբելա և այլն: Մախ, հունիս, հուլիս ամսանունները ենթարկվում են նաև ի հոլովման. մախ-մախա և մախի, հունիս-հունիսա և հունիսի, հուլիս-հուլիսա և հուլիսի:

դ) Երկրների անունները, որոնք ունեն ստան ածանցը. Հայաստան-Հայաստանա, Արաստան-Արաստանա, Ըոռաստան-Ըոռաստանա, Հրեզգաստան-Հրեզգաստանա և այլն:

Վերոհիշյալ կետերում բերված գոյականների բացառականը ձևով նման է տրականին. Ուղղ. Աբարան, Տր. Աբարանա, Բաց. Աբարանա: Այսպես է տեղանունների բացառականը նաև Վանի բարբառում՝

ե) Մի շարք այլ գոյականներ. Քունդիք, արժիզ, կընիզ, իրիզ, սա-նիզ, ալագան (վերջինը ենթարկվում է նաև ի հոլովման):

2 Հր. Անտյան. Բնույթյան Վանի բարբառի, Երևան, 1953, էջ 116:

Հոլովման օրինակ

Եզակի

Տոգնակի

Ուղղ. թունդիր
Տր. թունդրա
Քաց. թունդրէն,—ած
Փործ. թունդրով

թունդրներ
թունդրներու
թունդրներուծ,—էն
թունդրներով

Աղբիկ բար աս վերջադրական կանոնավոր Հոլովման է պատկանում: Այսպիսով բարբառիս հատուկ չէ աղբիկ և սէր բառերի՝ ժամանակակից գրական հանրեանում այլևս համարված Հոլովումը: Ահա այդ բառի Հոլովման պատկերը.

Եզակի

Տոգնակի

Ուղղ. ասճիգ
Տր. ասճրգա
Քաց. ասճրգած
Փործ. ասճրգով

ասճրգներ
ասճրգներու
ասճրգներուծ
ասճրգներով

Հոգնակի թիվ շունեն օ, բ, դ, զ կանոնում թվարկված բառերը: Հավարական, ընդհանրական իմաստ ևն արտահայտում Աբարաններ և տեղանունների նման հնարավոր կազմությունները և շեն ըմբռնվում որպես Տոգնակի:

Ան Հոլովում

Ան Հոլովման են պատկանում այն բառերը, որոնք տրականում ստանում են ան Հոլովիչը. Ան Հոլովումը վերջադրական բնույթի է:

Հոգնակի տրականը կազմվում է հոգնակի ուղղականից՝ ավելացրած ու: Քացառականի եզակին ունի ևն, իծ, իսկ հոգնակին ուծ, էն վերջավորությունները, գործիականը և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվի համար՝ օվ: Մի խումբ բառերի բացառականն ու գործիականը կազմվում են տրականից, որիչներինք՝ ուղղականից:

Ան Հոլովման պատկանում են՝

ա) Տարվա եղանակների անուններից ամառ-ամռան, ձմեռ-ձմռան բառերը: Այս բառեր ենթարկվում են նաև վա Հոլովման՝ ամրովա, ձմրովա:

բ) Գրաբարում բառավերջում ն ունեցող և խոսվածքում այդ ն-ն կորցրած բառերի մեծ մասը. լիզ-լիզան, ասեղ-ասիան, դ՛ուռ-դ՛րան, մուզ-մըզան, ձ՛ուզ-ձ՛րզան, շոտա-շրոտան, անեղ-անզան, բ՛եռ-բ՛էռան, կամ-կաման և այլն.

Այս կարգի վաղ, ձ՛նո, դ՛առ, հասս, թոռ բառերը ան Հոլովման շեն ենթարկվում:

գ) Ուժ-ով վերջացող բառերը. հոտում-հոտման, հ՛լսում-հ՛լսման, սիլոսածում-սիլոսածման, սօծմբոնում-սօծմբոնման, խօստում-խօստման և այլն:

դ) Մի խումբ այլ բառեր. արուն-արեան, լուծ-լրծան, թումբ-թըմբան, մուտ-մրտան (իհնում է նաև մրտու), խուտ-խրտան, հ՛ապ-հ՛ապան (նան՝ հ՛ապի), խունզ-խընզան և այլն:

Ան Հոլովման օրինակ

Եզակի

Տոգնակի

Ուղղ. լուծ
Տր. լրծան
Քաց. լրծէն,—իծ
Փործ. լ՛րծօվ

լրծներ
լրծներու
լրծներուծ,—էն
լրծներով

Գրաբարում ն-ով վերջացող բառերը Այսչիկերու խոսվածքում ան Հոլովիչով Հոլովվելու կորցրած ն-ն վերստանում են եզակի թվի բացառական, գործիական և հոգնակի թվի բոլոր Հոլովներում.

Եզակի

Տոգնակի

Ուղղ. դ՛ուռ
Տր. դ՛րուան
Քաց. դ՛րունէն,—իծ
Փործ. դ՛րեօվ

դ՛րներ
դ՛րներու
դ՛րներուծ,—էն
դ՛րներով

Վա Հոլովում

Վա Հոլովման պատկանում են այն բառերը, որոնք տրականում ստանում են վա Հոլովիչը: Քացառական Հոլովը կազմվում է տրականից և ունենում է եզակիում ած, նէ, հոգնակիում՝ ուծ վերջավորությունները: Ա՛ վերջավորություն ունեն ոչ բոլոր բառերը, իսկ ած, ուծ կապակցություններից բուն վերջավորությունն է ձ-ն:

Տեղանունները բացատրականում կարող են ունենալ ան վերջավորութիւն, բայց ավելի շուտ՝ ա, որի զեպքում բացատրականը չի տարբերվում տրականից: Տեղանունների բացատրականը Լն վերջավորութիւն չի ունենում:

Գործիականը կազմվում է ուղղականից, վերջավորութիւնն է օվ:
 Վա հոլովման ենթարկվում են՝
 ա) Ի ձայնավորով վերջացող տեղանունները. Մուկի-Մուկըվա, Կառպի-Կառպըվա, Զանգի-Զանգըվա, Լոսի-Լոսվա, Փառպի-Փառպըվա և այլն:

բ) Փամանակ ցույց տվող բառերը. տարի-տարվա, շապատ-շապարվա, կէսօր-կէսօրվա (կէսավար), հերդուն-հերդըվա, լուսուն-լուսվա փաղար, ամիս-ամսըվա, էրգուշպտի-էրգուշպտըվա, ալսպես նախ շարաթվա մյուս օրերի անունները:

Սր բառը պատկանում է գրաբարակերպ հոլովման, բայց կարող է հոլովվել նաև վա հոլովիով՝ օրվա:

Տարի, շապատ, ամիս բառերը հոլովվում են նաև ու հոլովիչով:

զ) Գոյականաբար գործածվող ժամանակի մակրայնները. շուղ-շուղվա, հերու-հերվա, հառէն-հառէնվա:

դ) Վա հոլովման են ենթարկվում նաև մաշ-մաշվան և կէս բառերը՝ վերջինս միայն բարբոսիան մեջ. ամիսուկէս-ամիսուկիսովա, իսկ առանձին վերջրած ենթարկվում է ու հոլովման՝ կէս-կիսու:

Վա հոլովման օրինակներ

	եզակի	նոգնակի	եզակի
Ուղղ. տարի	տարիներ	լոսի	լոսի
Տր. տարվա	տարիներու	լոսվա	լոսվա
Բաց. տարվընէ (տարված)	տարիներում	լոսվա,-ծ	լոսվա
Գործ. տարով	տարիներով	լոսիով	լոսիով

Օ հոլովում

Օ հոլովման են ենթարկվում հէր, մէր, ախպէր և գրանցով բազարըրված բառերը, ինչպես՝ սանամէր-սանամօր, հօրօխպէր-հօրօխաօր, բավարհէր-բավարհօր և այլն:

Օ հոլովումը ներգրական ընտրի է:

Տրական հոլովը կազմվում է բառի և ձայնավորի փոխարեն օ ավելացնելու ձևնապարհով: Բացատրական և գործիական հոլովները կազմ-

վում են տրականից: Բացատրականը եզակիում ունի իծ, Լն վերջավորութիւնները և, ի տարբերութիւն մյուս հոլովումների, ավելի պործածականը իծ վերջավորութիւնն է: Հէր, մէր բառերի բացատրականը կարող է ունենալ նաև ուծ վերջավորութիւն. հօրում-մօրում ըրնենծ ու համարէլով էկավ. հօրում-մօրում շուրթընու:

Հոգնակի բացատրականը ունի ուծ վերջավորութիւն: Ախպէր բառը հոգնակի ուղղականում ախպըրներ ձևով հանդես գալու կամ տրականում երկրորդ հոգնակիակերտ մասնիկն ստանալու զեպքում հոլովվում է հէր և մէր բառերի հոգնակիի նման, իսկ ախպըրդի ձևով՝ հոլովվում է նրանցից աարբեր և բացատրականում ստանում է Լն կամ իծ, տրականում՝ ուծ վերջավորութիւնները: Գործիականը եզակի և հոգնակի թվերում ունի օվ վերջավորութիւն:

Տալիս ենք այդ երեք բառերի հոլովումը:

	Եզակի		Հոգնակի	
Ուղղ.	հէր	մէր	ախպէր	
Տր.	հօր	մօր	ախպօր	
Բաց.	հօրիծ,-էն	մօրիծ,-էն	ախպօրիծ,-էն	
Գործ.	հօրով	մօրով	ախպօրով	
	Հոգնակի			
Ուղղ.	հէրէր	մէրէր	ախպըրներ	ախպըրդիկ
Տր.	հէրէրու	մէրէրու	ախպըրներու	ախպըրդիկներու
Բաց.	հէրէրում	մէրէրում	ախպըրնէ-րում,-էն	ախպըրդիկնէ-րում,-էն
Գործ.	հէրէրով	մէրէրով	ախպըրներով	ախպըրդիկներով

Այսպես են հոլովվում նաև սանամէր, սանմէր, հօրօխպէր և նման կազմութիւն ունեցող մյուս բառերի հոգնակիները, ինչպես և կ, զիկ մասնիկներով հոգնակի կազմող բառերը, որոնց մասին արդեն սսվել է:

ՈՆ հոլովում

ՈՆ հոլովման պատկանում են այն բառերը, որոնք եզակի տրականում ստանում են ոՆ հոլովը: Բացատրական հոլովը կազմվում է տրականից, գործիականը՝ և՛ տրականից, և՛ ուղղականից: Բացատրականի

վերջավորություններն են էճ, իծ, ուծ (վերջինը միայն հոգնակի թվի համար), գործիականինը՝ օվ:

ՈՃ հոլովման պատկանող բառերը բոլորն էլ ցույց են տալիս բարեկամական կամ ազգակցական հարաբերություններ, դրանք են. քուր, կիսուր, տէկրը (տէկրոճ և տէկեր), անէր, սանէր, քալուր, տալվ և սրանցով կազմված բառերը: Տալվ բառի վ-ն զուրս է բնկնում թեք հոլովնեքում-տալոճ, տալոճիծ...: Այսպիսի հարաբերություններ արտահայտող, բայց այս հոլովման տակ շիվարկվող բառերը ենթարկվում են մյուս հոլովումներին:

ՈՆ հոլովման են ենթարկվում նաև հ'ընդեր, տէր բառերը, որոնք ցույց են տալիս փոխհարաբերություններ:

Հոլովման օրինակ

եզակի	հոգնակի
Ուղղ. քուր	քուրեր
Տր. քուրոճ	քուրէրու
Բաց. քուրօճիծ,-էն	քուրէրոժ
Գործ. քուրօճով, քուրով	քուրէրով

Գրաբարականից հոլովում

Բացի նրանից, որ Ալաշկերտի խոսվածքում պահպանվել են գրաբարյան բարոցած հոլովական ձևեր (այդպիսիք կան նաև մյուս բարբառներում և ժամանակակից գրական հայերենում), ունենք 6 բառ, որոնք հիմնականում պահպանում են գրաբարի հոլովման համակարգը: Գրանք են՝ օր, աճկ, ձ'ես, վող, դ'արուն, աշուն: Ահա դրանց հոլովման պատկերը.

եզակի

Ուղղ. օր	աճկ	ձ'ես	վող	դ'արուն	աշուն
Տր. ազուր	աճիճ	ձ'էսած	օղած	դ'արնան	աշնան
Բաց. օրէ (օրվընէ)	աճկէ	ձ'էոնէ	օղնէ	դ'արնանէ	աշնանէ
Գործ. օրով	աճկով	ձ'էսով	օղով	դ'արնանով	աշնանով
			(դ'արնանօժով)	(աշնանօժով)	

Ինչպես երևում է, աճկ բառի տրականը նույնն է գրաբարյան սեռական-տրական աշից ձևի հետ, որի չ-ն գարծել է է, իսկ ց-ն՝ ծ, որը աանբ-մանման օրենքով վերածվել է է-ի: Ա'եսած, օղած տրականները նույնն

են գրաբարյան սեռական-տրական ձևաց, առաց ձևերի հետ: Բացառականի ի ննաճէ, յոսաճէ, ի գարեճէ, յաշնաճէ հոլովաձևերից ընկել է նախդիր միայն: Գործիականում եղած տարբերությունը պետք է վերադրել այն բանին, որ Ալաշկերտի խոսվածքում օվ վերջավորությունը տարածվել է բոլոր բառերի վրա առանց բացառության՝ ստեղծելով միօրինակություն: Գրաբարյան հոլովման հետ նմանություններ ունի նաև ամառ, ձմեռ և խոսվածքում ա և աճ հոլովման ենթարկվող մյուս բառերի հոլովումը, որոնք կորցրել են գրաբարի եզակի թվի վերահանդ և ձայնորդը: Այս բառերի հոգնակիները ենթարկվում են ու հոլովման:

ՀԱՐԱԳԻՐ ԳՈՅԱՎԱՆՆԵՐԻ ՀՈՒՈՒՈՒՄԸ

Հարադիր գոյականները հոլովվում են այնպես, ինչպես ժամանակակից գրական հայերենում:

1) Հարադրության առաջին մասը մնում է անփոփոխ, իսկ երկրորդ հոլովվում է:

եզակի

Հոգնակի

Ուղղ. տուն ու տեղ	տուն ու տէրան
Տր. տուն ու տէղի	տուն ու տէրանէրու
Բաց. տուն ու տէղիծ,—էն	տուն ու տէրանէրոժ
Գործ. տուն ու տէղով	տուն ու տէրանէրով

2) Հարադրության երկրորդ մասը հոլովվում է, իսկ առաջինը բացառականում ու գործիականում հանդես է գալիս տրականի ձևով:

Ուղղ. հէր ու տրդա
Տր. հօր ու տրդի
Բաց. հօր ու տրդիծ
Գործ. հօր ու տրդով

Կարող է հոլովվել նաև հէր ու տրդա, հէր ու տրդի... ձևով, ինչպես որ արված առաջին օրինակը կլինի նաև տուն ու տեղ, տուն ու տէղի... և այլն:

Փոխարեքական իմաստ ունեցող հարադիրների առաջին բաղադրիչը կորցրել հոլովվում, մասնավորապես հնչյունային այս կամ այն փոփոխություն՝ կրածները. աման-չաման, աման-չամեղի, աման-չամեղիծ, աման-չամեղով կամ՝ տուն-տեղ, տուն-տէղի և այլն:

ՔՎԱԿԱՆԻ ՏԵՍԱԿԱՆԵՐԸ

բ) Գրական աստիճանի վրա զբովում է զըհա բառը. հաստ-զըհա հաստ, բ'արագ-զըհա բ'արագ, բ'անծըր-զըհա բ'անծըր, մօղիգ-զըհա մօղիգ, պաղ-զըհա պաղ և այլն:

գ) Գրական աստիճանի վրա զբովում է ջըլիզ բառը. մուտ-ջըլիզ մուտ, լուս-ջըլիզ լուս, գ'էշ-ջըլիզ գ'էշ, խօրօգ-ջըլիզ խօրօգ, լավ-ջըլիզ լավ և այլն:

Գրեւս և ջրիից բառերով բաղդատական աստիճան կարելի է կազմել զրական աստիճանի բոլոր ածականներից, իսկ ճ'էվիլի բառով՝ ոչ բոլորից: Բաղդատական աստիճան կազմող հիշյալ երեք բառերն էլ նախադաս են զործածելու:

Բաղդատական աստիճանի իմաստը կարելի է արտահայտել նաև բաղդատական հոլովով. երբ խոսքի մեջ այն հակադրվում է ուղղական հոլովով զբովում բառին. Էզա տըղէն էն տըղիծ մեծ ա-ալս տղան այն տղայից մեծ է:

Գերազարկան աստիճանը կազմվում է զարձայլ զրական աստիճանից՝ ճ'ամնում բառն ավելացնելով. շաղ-հ'ամնում շաղ, քիծ-հ'ամնում քիծ, սեվ-հ'ամնում սեվ, կարմիր-հ'ամնում կարմիր և այլն:

Հարաբերական ածականի կազմությունը

Այն հարաբերական ածականները, որոնք ցույց են տալիս մի նյութից պատրաստված, կազմված, կառուցված լինելը, կազմվում են էլ ածանցով. քարե, հօգէ, փէղէ, բքմբբլէ, կավէ և այլն:

Վերաբերելուց ցույց տվող հարաբերական ածականները կազմվում են գաւն վերջածանցով, որը բառին է միանում ա հօղակապով. հօրադան, մօրադան, տընադան, գ'եղադան և այլն:

Ածականի հոլովումը

Գոյականաբար զործածվող որակական ածականները հոլովվում են ի հոլովիչով: Հարաբերական ածականները չեն հոլովվում:

Օրինակ.

ևզակի	հոգնակի
Ուղղ. լավիք	լավերըն
Տր. լավի(ն)	լավերու(ն)
Բաց. լավիծ,—էն	լավէրուծ,—էն
Գործ. լավով	լավէրով

Այլազերտի խոսվածքն ունի բանական կամ բացարձակ, շափական և բաղմուտպատկան թվականները

Բանական թվականներն ունեն հետևյալ տեսքը. մէկ, էրդու, իրեկ, շուս, հինգ, վեծ, յօտ (օխտ), ուտ, ին (ինք), տաս (տասը), քսան, լեւն-տուն (լեւտուն), քառասուն (քասուն), հ'իծուն, վածուն, յօտանասուն (ոխտանասուն), ուսանասուն, ինքսուն, հարուր, հազար: Ճանաչողների հետ միավորները միանում են վերջից. տասնավորների վրա ավելանում է թ ձայնավորը, բացի այն դեպքերից, երբ միացողները Էզու և իրեկ թվականներն են (տասէրգու, քսանիրեկ). տասներմէկ, տասնըշտուս, տասներհինգ, տասնըվեծ, հ'իծանբուտ, վածունքին և այլն:

Բաղդարյալ թվականների հարյուրավորի կամ հազարավորի և միավորի ու տասնավորի միջև կարող է ու շաղկապը և՛ զրվիլ, և՛ չզրվիլ. հարուր մէկ, էրդու հարուր հինգ, հազար իրեկ, հազար հ'իծուն, բայց՝ հարուր ու մէկ, հազար ու մէկ, հարուր ու հինգ, հազար ու հ'իծուն և այլն: Հարուր և հազար բառերը թ չեն ստանում:

Չափական թվականները կազմվում են բանական թվականներից՝ նոծ ածանցով. էրդու-էրքրանոծ, իրեկ-իրէկնոծ, շուս-շօտնոծ, հինգ-հրեկնոծ, վեծ-վեծնոծ և այլն: Մէկ բանական թվականից շափական չի կազմվում. զրա փոխարեն կա րրիկնոծ, որ նշանակում է մեկնոց:

Բազմապատկական թվականները ևս կազմվում են բանականներից: Բազմապատկական թվական կազմելու համար բանականի հետ զործածվում է տաղ բառը. մէկ տաղ, հինգ տաղ, քսան տաղ, հարուր տաղ, հազար տաղ: Այս ձևով կարելի է բաղմուտպատկան կազմել բոլոր բանականներից:

Խառ և պաղից բառերով ևս կազմվում են բաղմուտպատկականներ, բայց այդպիսիները քիչ զործածական են:

Գասական թվականներ չունի Այլազերտի խոսվածքը: Գասականի իմաստը կարելի է արտահայտել վերա բառով. վերա իրէկին, վերա շուսին, վերա յօտին և այլն, որոնք նշանակում են՝ երրորդ անգամ, չորրորդ անգամ, յօթերորդ անգամ:

Յ Էզու բառը Էզուս ձևով հանդես է գալիս միայն լավական թվականների կազմության մեջ:

Քաշիականութիւնը արտահայտում է քանակականների կրկնութիւնը, մէկ-մէկ, էրգու-էրգու, ուտ-ուտ, ին-ին և այլն: Ամէզուն մէկ-մէկ գ'իթի հասամ, ամէզուն էրգու-էրգու խրնծոր տվին (յուրաքանչյուրին մեկական զիրք հասամ, յուրաքանչյուրին երկուական խնծոր տվեցին):

Քվականի նա զոյականը միշտ գործածվում է եզակի թվով. մեկ մատ, հազար մատ, հարուր էրէիս, հ'իծուն տարի, վածուն խուծ և այլն:

Քվականների ելովումը

Պոյականաբար գործածվող Քվականները հոյովում են: Ածականի նման սրանք էլ ենթարկվում են ի հոյովման (խոսքը եզակի թվի մասին է. հոգնակիում ենթարկվում են ու հոյովման):

Եզակի

Հոգնակի

Ուղղ.	մէկըն	յտնծորն	մէկերըն	յտնծոներըն
Տր.	մէկի(ն)	յտնծի(ն)	մէկերու(ն)	յտնծոնէրու(ն)
Բաց.	մէկիծ, էն	յտնծոիծ, էն	մէկերուծ, էն	յտնծոնէրուծ, էն
Պործ.	մէկոս	յտնծոս	մէկերոս	յտնծոնէրոս

Մէկ բառի բացառական հոյովը արտահայտում է նաև մակրայի իմաստ. մէկէն ըստ պրոծի-միանգամից աստ վերջացրու, մէկէն կըզրեծ-միանգամից կորեց և այլն:

Պ Ե Բ Ա Ն Ո Ւ Ն

Այաշիբարի խոսվածքում զերանուններն ունեն հետաջւ տեսակները. անձնական, ստացական, ցուցական, փոխադարծ, հարցական, որոշյալ, անորոշ, միտական:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՊԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Անձնական զերանուններն են. յես, դ'ու, էնի, հ'ինկ, մենկ', դ'ուկ, ընդոկ, ուրանկ: Անձնական զերանունները հոյովվում են այսպես (յես, դ'ու, մենկ, դ'ուկ, հ'ինկ զերանուններն ունեն սեռական հոյով, որը ձեռվ տարբեր է տրականից):

4 Մինչև 40-ական Քվականները ձերանուններից ումանք գործածում էին մեկ:

Եզակի

Ուղղ.	յես	դ'ու	էնի	հ'ինկ
Սեռ.	իմ	քու	—	ուր
Տր.	ընծի	քեզի, քըզի, քն	ընդուր	ուրին
Բաց.	ընծնէ	քեզնէ, քըզնէ	ընդըրնէ	ուրնէ
Պործ.	ընծոս	քեզոս, քըզոս	ընդըրնոս	ուրնոս

Հոգնակի

Ուղղ.	մենկ	դ'ուկ	ընդոկ, ընդոնկ	ուրանկ
Սեռ.	մեր	ձ'եր	—	—
Տր.	մէզի, մըզի	ձէզի, ձ'ըզի	ընդոծ, ընդոնծ	ուրանծ
Բաց.	մէզնէ, մըզնէ	ձէզնէ, ձ'ըզնէ	ընդընծնէ, ընդընծոնէ	ուրընծնէ
Պործ.	մէզոս, մըզոս	ձէզոս, ձ'ըզոս	ընդընծոս, ընդընծոնոս	ուրընծոնոս

Անձնական զերանունների բացառական հոյովը ունի նև վերջավորութիւնը, բայց երբեմն ստանում է իծ. ընծինծ, քեզինծ, մէզինծ և այլն, որը պետք է բացատրել զրական լեզվի աղիցցութիւնով:

Պործիական հոյովը ստանում է զոյականների հասուկ օվ վերջավորութիւնը:

ՍՏՏՅԱԿԱՆ ՊԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ստացական զերանուններն են՝ իմ, քու(մ), ընդուր, ուր, մեր, ձ'եր, ընդոծ, իմեր, քումեր, մերնի, ձ'երնի, ուրնի, ընդուրնի, ընդոնի, ընդուրնի և ընդոն ստացականները չեն հոյովվում, իսկ մյուսները հոյովվում են զոյականների նման:

Ուղղ.	իմ(ն)	քում(ն)	իմեր(ն)	քումեր(ն)	մեր(ն)	ձ'եր(ն)
Տր.	իմի(ն)	քումի(ն)	իմերու(ն)	քումերու(ն)	մերնի(ն)	ձ'երնի(ն)
Բաց.	իմիծ, ոս	քումիծ, ոս	իմերուծ, էն	քումերուծ, էն	մերնիծ, ոս	ձ'երնիծ, ոս
Պործ.	իմոս	քումոս	իմերոս	քումերոս	մերնոս	ձ'երնոս

ՅՈՒՅԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Յուցական զերանուններով հարուստ է Ալաշկերտի խոսվածքը: Դրանք են. էրա «այս», էղ «այդ», «էն» «այն», էրա «աս», էղի «դա», էնի «նա», էրանկ «սրանք», էրոնկ «դրանք», ընդրանկ «երանք», մէ-զնկ «մյուս», էղմյա «այսպես», էնմյա «այնպես», հօղա «այստեղ», հօղի «այդտեղ», հօնի «այնտեղ», էրատեղ «այստեղ», էղտեղ «այդտեղ», էնտեղ «այնտեղ», էրաքան «այսքան», էղքան «այդքան», էնքան «այնքան» և այլն:

էրա, էղ, էն զերանունները ունեն միայն ուղղական հոլով, մյուս հոլովների համար զործածվում են էրա, էղի, էնի զերանունների համապատասխան հոլովածները: Այս բոլոր վեց զերանունների համար հոգնակի թվում կա երեք բառակ՝ էրանկ, էրոնկ, ընդրանկ (ընդրոնկ):

Մէզնի, էրատեղ, էղտեղ, էնտեղ, էղաքան, էղքան, էնքան ցուցականները հոլովվում են գոյականների նման:

Չին հոլովվում հօղա, հօղի, հօնի ցուցականները. զործածական են միայն սրանց բացառական հոլովները. հօծկա, հօծկի, հօնծկի (այստեղից, այդտեղից, այնտեղից):

Հոգնակի թիվ չունեն էղբմյա, էնբմյա, հօղա, հօղի, հօնի ցուցականները:

Որոշիլ հոգ ստանում են մէզէլ, էրատեղ, էնտեղ, էղաքան, էղքան, էնքան ցուցականները և էրա, էղի, էնի, էրրանկ, էրոնկ, ընդրանկ ցուցականների տրական հոլովները:

Յուցական զերանունների հոլովման պատկերը հետևյալն է.

		Եզակի				
Ուղղ.	էրա	էղ	էն	էրա	էղի	էնի
Տր.	էրան	էղար	ընդար	էրա	էղար	ընդար
Բաց.	էղբմնէ	էղբմնէ	ընդբմնէ	էղբմնէ	էղբմնէ	ընդբմնէ
Գործ.	էղբմնով	էղբմնով	ընդբմնով	էղբմնով	էղբմնով	ընդբմնով
	էղբով	էղբով		էղբով	էղբով	

		Հոգնակի		
Ուղղ.	էրրանկ	էրոնկ	ընդրանկ	ընդրոնկ
Տր.	էրրան	էրոն	ընդրան	ընդրոն
Բաց.	էրրաննէ	էրոննէ	ընդրաննիծ	ընդրոննէ
		էղբմնէ		ընդբմնէ
Գործ.	էրրաննով	էրոննով	ընդրաննով	ընդրոննով
		էղբմնով		ընդբմնով

Եզակի

Ուղղ.	մէզէլ(ըն)	էրատեղ(ըն)	էրաքան(ըն)
Տր.	մէզէլի(ն)	էրատէղի(ն)	էրաքանի(ն)
Բաց.	մէզէլիծ, -էն	էրատէղիծ, -իծ	էրաքանիծ, էն
Գործ.	մէզէլով	էրատէղով	էրաքանով

Հոգնակի

Ուղղ.	մէզէլներ(ըն)	էրատէրան(ըն)	էրաքաններ(ըն)
Տր.	մէզէլներ(ն)	էրատէրան(ն)	էրաքաններ(ն)
Բաց.	մէզէլներած, -էն	էրատէրանած, -էն	էրաքաններած, -էն
Գործ.	մէզէլներով	էրատէրանով	էրաքաններով

ՓՈՆԱԳԱՐՁ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ալաշկերտի խոսվածքում փոխադարձ զերանունները ներկայանում են ընդամենը երեք բառով՝ հիրաւ, մկզմէկի, մկզմկու, որոնք չունեն եզակի թիվ: Մէզմէկու և մէզմէկի փոխադարձ զերանունները որոշող հոգ ստանում են, իսկ հիրաւը՝ ոչ:

Փոխադարձ զերանունները պատկանում են ու հոլովման և հոլովվում են գոյականների նման:

Ուղղ.	—	—
Տր.	հիրար	մէզմէկի
Բաց.	հիրարած	մէզմէկած
Գործ.	հիրարով	մէզմէկով

ՀԱՐՏԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հարցական զերանուններն են. զո՞ր «ո՞վ», ի՞ն՞ճ, քա՞նի, քա՞նիս, ին՞ճքա՞ն «ինչքան», զո՞ր մէզ սո՞ր մեկը», զո՞րքի «դեպի ո՞ւր», զո՞ր սու՞ր, լն՞պ սե՞րք», հօ՞րի, հր՞ճի «ինչու», հօ՞ւստ «սորտեղից», իմա՞լ «ինչպե՞ս», զո՞րտեղ և այլն: Հոգնակի թիվ ունեն ի՞ն՞ճ և զո՞րտեղ հարցականները, մյուսները զործածվում են միայն եզակի: Հարցական զերանուններից որոշող հոգ ստանում են. ի՞ն՞ճ-ի՞ն՞ճըն, քանի՞ս-քանի՞ս-սըն, ին՞ճքա՞ն, ին՞ճքա՞նըն, զո՞րտեղ-զո՞րտեղըն:

Հարցական զերանունները հոլովվում են: Չհոլովվող են իմա՞լ, հր՞ճի, հօ՞րի, զո՞ր, զո՞րքի հարցականները:

Եզակի

Ուղղ.	վո՞ր	ի՞նճ	քա՞նիս	վո՞րտեղ
Տր.	վի՞ր	ինճի՞	քանիսի՞	վո՞րտեղի
Բաց.	վիրե՞ն, -իծ	ինճե՞ն, -իծ	քանիսե՞ն, -իծ	վո՞րտեղէն, իծ
Փորձ.	վիրեօ՞վ	ինճօ՞վ	քանիսօ՞վ	վո՞րտեղով

Հոգնակի

Ուղղ.	ինճե՞ր	քանիսե՞ր	վո՞րտերան
Տր.	ինճերո՞	քանիսներո՞	վո՞րտերանու վո՞րտերաներու
Բաց.	ինճէրո՞ծ	քանիսներո՞ծ	վո՞րտերանուծ վո՞րտերաններուծ
Փորձ.	ինճերօ՞վ	քանիսներօ՞վ	վո՞րտերանով վո՞րտերաներով

Հարցական զերանունները գործածվում են նաև առանց հարցական իմաստի. այս դեպքում նրանք ստանում են հարաբերական նշանակություն. վոր հասած՝ զարգեծ-ով հասած՝ խոփց, լեպ հոգա՞ զի՞ գա—երր ուզի՞ կգա, զոր հոգա՞ կէրտա—ուր ուզի՞ կգան:

ՈՐՈՇՅԱԼ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Որոշյալ զերանուններն են. հրմէն, ամէղ սամեն, սաղ թրորբ, սամրող, հրմէն ինճ սամեն ինչ, որոնք ունեն հոգնակի կամ հավաքական իմաստ: Փորձածվում են կ' որոշիչ հոդով, կ' առանց հոգի: Որոշյալ զերանունները հոլովվում են:

Ուղղ.	հրմէն	սաղ	հրմէն	ինճ
Տր.	հրմնու	սաղի	հրմէն	ինճի
Բաց.	հրմնուծ	սաղիծ	հրմէն	ինճիծ, -էն
Փորձ.	հրմնով	սաղով	հրմէն	ինճով

ԱՆՈՐՈՇ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Անորոշ զերանուններն են. մէղ, մէ, մի, ֆըլան սայինչ, բէֆան «այիինչ», ֆըլանբյաս սայիինչ, բէֆանբյաս սայիինչ, որիշ: Մէ անորոշը մէլ բարի կրճատ ձևն է և միշտ նախադաս է գործածվում, իսկ մի անորոշը՝ միայն ետադաս. մէ սուն, տուն մի, մէ փէղ, փէղ մի և այլն: Մի անորոշի ի ձայնավորը կրճատվում է, եթե հաջորդ բառն սկսվում է ձայնավորով և արտասանական դադար չի տրվում մի-ից հետո. կընիդ

մ'ըսեծ—մի կին սասց: Երբ նախորդ բար զերջանում է ա ձայնավորով, այլ ա-ն անորոշից առաջ վերածվում է է-ի. էրէլեմ բէլեծ—մի երեխա թալից: նախորդ բարը բաղաձայնով զերջանալու դեպքում մի-ն կարող է դասնալ րմ. տուն բմ քանդրվալ-մի տուն քանդրից:

Մէլ-ը գործածվում է թե՛ նախադաս, թե՛ ետադաս. մէլց անտէր, անտէրի մէլց:

Անորոշ զերանունները որոշիչ հոգ չեն կարող ստանալ:

Մէլց, մէ, մի անորոշները հոգնակի թիվ չունեն: Մէ, մի զերանունները չեն հոլովվում, մէլ-ը հոլովվում է համանուն թվականի նման: Ֆըլան, բէֆան, ֆըլանբյաս, բէֆանբյաս անորոշները ենթարկվում են ի հոլովման, հոգնակիում՝ աւ հոլովման:

Եզակի

Ուղղ.	ֆըլան	բէֆան	ֆըլաններ	բէֆաններ
Տր.	ֆըլանի	բէֆանի	ֆըլաններու	բէֆաններու
Բաց.	ֆըլանիծ, -էն	բէֆանիծ, -էն	ֆըլաններուծ	բէֆաններուծ
Փորձ.	ֆըլանով	բէֆանով	ֆըլաններով	բէֆաններով

Հոգնակի

ՓԻՏԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Փիտական զերանուններն են. հէճ «սշինչ», հէճ մէլց, հէճ ր'ան «սշինչ», սալինչ բան»: Սրանք հոգնակի թիվ չունեն, որոշիչ հոգ չեն ստանում: Հոլովվում են ի հոլովելով.

Ուղղ.	հէճ	հէճ մէլց	հէճ ր'ան
Տր.	հէճի	հէճ մէլցի	հէճ ր'անի
Բաց.	հէճիծ	հէճ մէլցիծ, -էն	հէճ ր'անիծ, -էն
Փորձ.	հէճով	հէճ մէլցով	հէճ ր'անով

Հ Ո Պ

Այլազերտի խոսվածքն ունի սաացական, դիմորոշ, սրոշիչ և անորոշ հոգի: Յուցական հոգեր չունի:

Սաացական հոգերն են՝ ա, ս, ն: Ս հոգը գրվում է անձնական զերանվան առաջին դեմքի սեռական հոլովի փոխարեն, ա հոգը՝ երկրորդ դեմքի, ն հոգը՝ երրորդ դեմքի: Սաացական հոգերը գործածվում են զերանունների եզակի թվի փոխարեն, հոգնակի թվում սրտականություն իմաստն արտահայտվում է զերանուններով. ճ'նոնբրս, ճ'նոնբրս, ճ'նո-

ներն = իմ ձեռքերը, քո ձեռքերը, նրա ձեռքերը, իսկ երկուսի կամ շատերի ձեռքերը նշելու համար ասվում է. մեր ձեռքեր, ձեր ձեռքեր, քեզանձ ձեռքեր: Եւտադաս գործածութեան ժամանակ մեր, ձեր դերանունները կենթարկվում են կրճատման. ձէկներ մե, ձեռներ ձե: Մըզի (մեզի), ձ'ըզի (ձ'էզի) դերանունները ետադաս գործածվելիս չեն հասարկվում. գ'ըջօխ մըզի, գ'ըջօխ ձ'ըզի:

Որպէս դիմորշ Հոգ գործածվում էն նույն ւ, ա, և հոգերը, բայց շատ սահմանափակ շարքով, այն էլ՝ գրական լեզվի ակնհայտ աղբնջությամբ. աշագէտդները, աշագէտդներտ, աշագէտդներն = աշակերտներս, աշակերտներդ, աշակերտներդ: Գիմորշ Հոգ աննցող բայը կարող է գործածվել անձնական դերանվան ուղղական հարցի հետ, որի դեպքում ստանում ենք լրացուցիչ շեշտովածութիւն և համաձայնութիւն դեմքով. գ'ուի՝ աշագէտդներտ, մենի՝ աշագէտդներս օկնէծիկնի հիվերդին = մենք՝ աշակերտներս, օկնեցինք չիվալեցինք:

Այլաշկերտի խոսովածքում որպէս որոշիչ Հոգ գործածվում է միայն ն-ն:

Որոշիչ Հոգ ստանալ կարող էն ուղղական և տրական հոլովներով դրված բաները: Ենթական որոշիչ Հոգ է ստանում.

ա) Նրբ տրամաբանական շեշտ է կրում. Առաջ գրն գ'ընած, էգալ Գուրգէ'նըն:

բ) Նրբ ենթակային հարցրում է օժանդակ բայը: Այս դեպքում ենթական կարող է տրամաբանական շեշտ կրել և չկրել. Առաջն ա գ'ածե, Գուրգէ'նն ա կէն:

գ) Նրբ ենթական գոյականաբար գործածված բառ է. էրգուսըն շոտից պղզից ա:

դ) Նրբ ենթական ստորոցայի համեմատությամբ ետադաս է. գ'ասըն կատած Արամըն, խողըն քաղեծ Վաստանըն:

ե) Նրբ ենթակա դարձած բայը վերջավորվում է ձայնավորով. Գէվօն խօսած, խօսած Գէվօնն Մյուս բոլոր դեպքերում ենթական գործածվում է անհոգ՝ Առաջ գ'ընած գ'կող և այլն: Բաղադրյալ ստորոցայի գոյական վերջոյից գործածվում է որոշիչ հոգով, էքն անձնանուն է. աշխատողն Առողն ա:

Հանրման և մատուցման անուղղակի խնդիրները միշտ դրվում են որոշչալ տրականով և օժանդակ են որոշիչ Հոգ. աղբրակըն աղբի Սուրիդին, գ'օժակիներ բաժնէծին գ'կողմիներուն, ճամպոտներն հասան կարմրնչին:

Հանցման և մատուցման անուղղակի խնդիրները Հոգ չեն ստանում

այն դեպքում, երբ բայը հոգնակի իվում օժ հոլովման է պատկանում. գ'սրծիկներ բ'ամնէծին գ'կղածօծ, ճամպոտներն մողէծան քախիքծօծ:

Ուղիղ խնդիրը որոշիչ Հոգ ստանում է.

ա) Նրբ տրամաբանական շեշտ է կրում. Ուստա Քօժօն տախտա'գրն առչեց:

բ) Նրբ ունի որոշիչ կամ հատկացուցիչ, պայմանով, որ տրամաբանական շեշտը խնդրի լրացման վրա չիւնի. Գէվօն ուր աղըն քաղեծ, Գէվօն քաղեծ պղզից առըն:

Յնն տրամաբանական շեշտը դրվում է լրացման վրա, խնդիրը գործածվում է առանց հոգի. Գէվօն ո'ւր առը քաղեծ:

գ) Նրբ ուղիղ խնդիրը բաղաձայնով վերջացող անձնանուն է. Սամվել գ'ըրգեծ Առողն, դարգեծ Գարուշին, ծեձեծ Գարուտին: Չայնավորով վերջացող անձնանուն ուղիղ խնդիրը գործածվում է առանց հոգի. Սամվել գ'ըրգեծ Վանօլ, դարգեծ Կարօլ, ծեձեծ Սարօլ: Այլ դեպքերում ուղիղ խնդիրը, լինի իր, թն անն ջույց ավող բառ, դրվում է առանց որոշիչ հոգի. Մարօն հած թրեւեծ, չ'ուր բ'էրեծ, օճխար կըտեծ. էրէխն մօր շաղ գուգա:

Գոյականով արտահայտված պարագաներից որոշիչ Հոգ միշտ ստանում է տրական հոլովով դրված այն տեղի պարագան, որը ջույց է առնալ առարկայի մականութիւնը, գազաթը, ծայրը, սկիզբը, վերջը որպէս գործողութեան կատարման տեղ. Կայն գ'էրնի ծիրին, ձ'եղըն գ'ըրն գ'ըլլումն, քարըն գ'ըրեծ պաղին:

Առանց հոգի են գործածվում տրականով դրված նպատակի պարագան (Սասան վազավ ջըրու), ուղղական և տրական հոլովներով տեղի պարագաները, որոնք ներդոյական հոլովի իմաստ անեն. Քօժօ արէստանօժ գ'օժիկն շաղ կա, գ'աղընծ թաղա փուկա ա գ'ըրած:

Ն որոշիչ հոգից առաջ, երբ բայը վերջանում է բաղաձայնով, ավելանում է ք ձայնավոր՝ քարըն, տունըն և այլն:

Ենն հարցրող բանն սկսվում է ձայնավորով, ն հոգը արտասանվում է աղ ձայնավորի շաղ կա, գ'աղընծ թաղա փուկա ա գ'ըրած:

Ն որոշիչ հոգից առաջ, երբ բայը վերջանում է բաղաձայնով, ավելանում է ք ձայնավոր՝ քարըն, տունըն և այլն:

Ենն հարցրող բանն սկսվում է ձայնավորով, ն հոգը արտասանվում է աղ ձայնավորի շաղ կա, գ'աղընծ թաղա փուկա ա գ'ըրած:

Նույնպէս կրում է ավանաներից, Այլաշկերտի խոսովածքում որոշիչ հոգը հաստատուն կիրառութեան շուրջ, շատ դեպքում որոշչալ բայը գործածվում է առանց հոգի: Այս տեսակետից Այլաշկերտի խոսովածքը միջին դիրք է գրավում Վանի և Մշո բարբառների համեմատութեամբ:

Անորոշ հոգն է մի կամ մէջ: Հողի արժեք ունի նաև մէկ բարձր՝ անորոշ կիրառութիւնով: Անորոշ հոգնի գործածութեան մասին պետք է սակ նույնը, ինչ սակն ենք արդեն դրանց վերաբերյալ որպէս անորոշ գերանուններ:

Անորոշ հոգի հետ կարող է գործածվել նազ բարձր, ինչպէս՝ մէ հող տուն, շուն և այլն:

Նման գործածութիւնը Հր. Անառապեք համարում է «անորոշի գաղափարի գորացում»⁵:

Բ Ա Յ

ԲԱՅՆ ԿԱԶՄԱՌԹՅՈՒՆԸ

Հօտ բառակազմական հատկանիշների բայական բառույթներն իրենց կազմութեամբ լինում են երկու տեսակ՝ համադրական և վերլուծական⁶:

Համադրական բայերի բաղադրիչները միանում են մեկ ամբողջական բառի մէջ և տվյալ բառածնից անջատելի չեն: Համադրական բայերը կազմվում են.

ա) բայարմատից կամ այլ խոսքի մասերից և գերբայական մասնիկից. գ՛րբ+ել, խաղ+ալ, բաղ+ան, շար+ել, ժեշտ+ել, գ՛րլխ+ել և

բ) Բայարմատից, բայածանցից և գերբայական մասնիկից. հոս+ն+ել, հեռ+են+ալ, ջ՛ռատ+ող+ել, փախ+ն+ել:

դ) Երկու արմատից և գերբայական վերջավորութիւնից (արանք կարող են ունենալ կամ չունենալ բայածանցներ), բաշ+բըշ+ել, բօռ+բռռ+ալ, զքծ+զքծ+ալ, բ՛գգ+բ՛րդ+վ+ել:

Կազմութեան առաջին եղանակն ունեցող բայերը պարզ են, երկրորդները՝ ածանցավոր, երրորդները՝ կրկնավոր համադրական:

Բացի այն բայերից, որոնք բարբառին են անցել ընդհանուր հայերենից, կան մի խումբ համադրական բայեր, որ բարբառային կազմութիւններ են՝ սեփական և փոխառյալ բոտերի հիման վրա ստեղծված. ամբա-գ՛ունել, բողբոջալ, կատնաճ՛ունել, բէղբնալ, բարիշել, բէշարել, թայնել, խուրսել, խուրդել, խիմիշել, հաղթել, մուղղրել, նրիշել, կարմրողողալ, թուլալ, թախրբել, թամբընալ, զայնջում, գ՛իփօղել, շըշել, քարմըրել:

⁵ Հր. Անառապեք, Քննաթշուճ Կանի բարբառի, Երեւան, 1953, էջ 142:

⁶ Բայն կազմութեան մասին մտերմաբան տե՛ս Ա. Ա. Աբրահամյան, Բայը մասնակազմից հայերենում, Երեւան, 1962, էջ 29—285:

ճարմըրել, օգնել, շանգրել, գրնշել, պէճաղել, գ՛րլխըրել, զրբմըրել, արգելնշվել, գուշուջորել, օսպէվէրնալ, էսմնալ, բրնձորողալ, ցէմէնգել, վրակել, շարգել, հ՛րնակ, շինկել, արւել, զրուել, կրիշել, դամասիկել, կրասիկել, քառարվնալ, քըսարբել, թամբնել, նայել, թարմել, հալըրել, Ֆայմել, բէպլալ, թագանալ, սքիտել, թարգել, խըրթել, բըշկըրել, քուրբուջնալ, հեասօղել, թիմարել, խըրել, դօռն, շքմն, արզգել, խապխըպել, ճիբըրմել, դարմընել, բաղրանել, թագանալ, զըրել, խօթօղնալ (խօթօղընալ), զ՛իղի, սըվաղել և այլն:

Ալաշկերտի խոսվածքում նա բայեր են կազմվել և կազմվում են այլնայլ խոսքի մասերից, հատկապէս գոյականներից ու անականներից: Նորանոր բայեր կազմելու հիմք կարող են հանդիսանալ և՛ հայերեն, և՛ փոխառյալ բառերը:

Ալաշկերտի խոսվածքում, ինչպէս որ հասուկ է հայերենին ընդհանրապէս, փոխառյալ բայեր՝ որպէս պատարաստի բայական բառույթներ, չկան, այլ կան փոխառյալ անվանական բառերից հայերենի բայական մասնիկներով կազմված բայեր:

Իերենք տարբեր խոսքի մասերից կազմված բայերի օրինակներ.

ա) Պոյականներից կազմված. աշնել, յօրխել, զընջըրել, էրնել, օ՛ւռանել, ճ՛րնել, աղընձել, մատարգել, անգընալ, ամասխել, գօմպել, դօրել, մըրխել, նայել, թինգընել, խառղել, շօֆալել, բըշկըրել, լանգել, զըռնել, բըշմըրել, շապրեստել, բըրսել, շըրել, թոխել, բ՛ախել, թիագել, սիւրել, շապախել և այլն:

բ) Անականներից. մուղղրել, ջ՛րջ՛րջօղել, քօսօղել, յարօղել, գիծրծօմձել, բ՛օրօղել, թամբընալ, գ՛օտէնալ, ջըրխել, թըրխալ, խալիխնալ, խօթօղնալ, կխառել, լալընալ, կխնալ, քօռնալ, հեոսօղել, դօստընալ, բոտտնալ, շըհէլնալ, թէպօղել, պըզըզընալ, ջ՛օճընալ, խըրաղնալ, զըմէնալ և այլն:

գ) Թվականներից, որոնց միանում է սառչ բառը. մէզաղղղել, էրգուարգել, հինգարգել, իրէկարգել, յօտարգել և այլն: Այս ձևով կարելի է բայեր կազմել գրեթէ բոլոր բանական թվականներից:

դ) Մակբայներից. վրաղնալ, բըճընալ, յիզընալ և այլն:

ե) Կապերից. միհել, վէրէվնալ, մօղէնալ և այլն:

Վէրէվնալ, նէրիէվնալ կարելի է համարել նաև մակբայակազմ, նկատի ունենալով, որ վէրևվ, ենէրիէվ բառերը ունեն ոչ միայն կապական, այլև մակբայական գործածութիւն:

Նշված բայերից շատերը, որոնք հասուկ են Ալաշկերտի խոսված-

քին, կարող են հանդիպել նաև ուրիշ բարբառներում, նույնիսկ արդի գրական լեզվում, նույն կամ մի փոքր տարբեր տեսքով:

Բազմաթիվ ու բազմազան են համադրական կրկնավոր բայերը, որոնց մի մասը գալիս է ընդհանուր հայերենից, մյուս մասն էլ կազմվել է բարբառի բայակազմական միջոցներով:

Ինչպես արդեն ասել ենք, այս կարգի բայերի երկրորդ արմատի ձայնավորը միշտ վերածվում է ր-ի. քերթերն, քաշքշել, պոզպրզել, տապտրզել, ֆաղթրզել և այլն:

Նրկրորդ արմատի բաղաձայնը ենթարկվում է փոփոխության (բայց ոչ բուն բառերում) Այդպիսի օրինակներին են. կրոձմրոձել, զրզժրզել, շահժրժնել, բրզժրջել, ճրջժրջել և այլն:

Այաշկերտի խոսվածքին հատուկ կրկնավորներից են նաև քաշքշել, բ՛ղբ՛րզել, ցակցքել, բ՛ըն՛րնալ, զրզրզել, քանգրքնզել, քանդժնզել, շրնշրնոզել, սեղաչել, սրտպռել, սրտառալ, ճօճըրզել, ճրզճրզել, դ՛էմ-դ՛իմել, լրնզրնզալ, ձ՛էնձ՛րնել, քամճրնել, ճհրճրնել և այլն:

Առավել շատ են րնաձայնական կրկնավորները, ինչպես. զը՛ոտ-զը՛ոտալ, վրնզվրնզալ, բօրբրտալ, վրտվրտալ, ճրտճրտալ, վրտճրտալ, լրրլրրալ, խրճխրճալ, խրոչխրոչալ, զրժզրժալ, ճրժզրժալ, ֆրտֆրտալ և այլն:

Մրանց հետ միասին խոսվածքում գործածվում են բազմաթիվ բնաձայն կրկնավոր բայեր, որոնք տարածված են այլ բարբառներում և զրական լեզվում:

Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, համադրական բայակազմության մեջ ավելի ակտիվ դեր ունի էլ մասնիկը: Տարբեր խոսքի մասերից կազմվածներից և համադրական կրկնավոր բայերից քիչ են ունենալ մասնիկը: Այլ մասնիկ ունեցողները չկարող են, էլ մասնիկով կազմվածները՝ ներգործական: Ինաձայնական կրկնավոր բայեր կազմվում են բացառապես այլ մասնիկով, որոնք բոլորն էլ չեղար են:

Հարադրական կամ վերլուծական բայերը կազմվում են երկու, երեք մեջ էլ ավելի մասերից, որոնք ձևական տեսակետից անցառ են, բայց իմաստային տեսակետից միանում ու կազմում են մեկ բառույթ: Այսպիսի կազմություններում բայի մասնակցությունը պարտադիր է: Բայը զրվում է վերջադաս, իսկ հարադրված բառը՝ նախդաս:

Բառական իմաստի տեսակետից նայելով՝ հարադրական բայերը լինում են՝

1. Փոխաբերական իմաստ արտահայտող հարադրություններ, նրբ հարադրության բազադրիչները կորցրել են իրենց ուղղակի իմաստը և

միասին արտահայտում են փոխաբերական մի իմաստ. դ՛րջօխ հանել, արվել շօթոձել, հ՛երթծ հ՛րնզնել, ֆասերուն հ՛րնզնել, շուս գ՛ալ (փնտրել), վոդ դարզել (վնասել, զավիկ): վոդ կօխել (մտնել), աճկալուս տալ և այլն:

2. Կետով չափ փոխաբերական իմաստ ունեցող հարադրություններ: Նույնպես գործածությունը՝ սրանք կարող են արտահայտել ուղղակի նշանակություն. ձ՛եռ տալ, մէճ հ՛րնզնել, յեղ գ՛առնալ, ձ՛եռօվ էնել, բունջ մրջնել, այճնել հ՛էնել, դ՛րջօխ դ՛րնել, ֆատիկ էնել, աճկ գ՛առնոձել, գ՛ոս տալ, մէճ քաշել և այլն:

3. Ուղղակի նշանակություն ունեցողներ. ձ՛էն հանել, միակ էնել, գ՛ոձ էնել, գ՛ոս գ՛ալ, խրսա էնել, ֆապ տալ, հանակ էնել, արնազ էնել և այլն:

Ըստ հարադրության կազմելու մեջ խոսքի մասերի ունեցած մասնակցություն, հարադրությունները լինում են՝

1. Գոյականով հարադրվածներ, որոնց մեջ գոյականը լինում է տարբեր հոլովներով.

ա) Ուղղական հոլովով. ուժ տալ, աժօտանկ տալ, մրճանա բ՛րոնել, իսակ ֆալել, սեղաչ կախել, աճկ ճօտել, շուսք տալ, քիտ տրնզել, գ՛րջօխ բ՛րոնել, բ՛ածք՛էրնտառն էնել, մաստ գ՛առնալ, հօկի հանել, վրթել սրնել և այլն:

բ) Տրական հոլովով. խապու տալ, ջանի գ՛ալ, հածի նրտակ, վրբեն առնել, հօկու հասնել, բ՛անի դ՛րնել, գ՛օձի էձիկ, գ՛րխուն տալ:

գ) Բացառական հոլովով. բ՛անիժ հ՛րնզնել, բ՛անիժ հ՛էրնել, հալիժ հ՛րնզնել, կարիժ հ՛րնզնել, արկվոժ հ՛րնզնել, ճամպոժ հ՛էրնել, ձ՛եռիժ էրտալ, բ՛անիժ հանել, շրճօրկիժ հ՛րնզնել:

դ) Գործիական հոլովով. գ՛օձօձօվ հ՛րնզնել, արգօվ էնել, կարօվ հ՛րնզնել, ձ՛եռօվ էնել, աճկօվ էնել, գ՛րխօվ էնել և այլն: Գործիական հոլովով առանվելապես հանդես են գալիս մարտիկ մասերի տեսակները:

2. Աձայնանով հարադրվածներ. գ՛րխահան էնել, պրջգահան էնել, սեվ՛հրես նզնել, սեվ՛հրես գ՛առնուլ, ֆվճաթապ էնել, լեղապարտ էնել, ջրթխիտ եղնել, խաղաապ էնել, անբախտ գ՛առնալ:

3. Դերանուններով հարադրիներ սակավաթիվ են. հ՛իրար տալ, հ՛իրար առնել, հ՛իրար ֆալել, հ՛իրար հ՛րնզնել, հ՛իրար գ՛ալ, հ՛իրար էձկնել, ուրնօվ էնել:

4. Քվականներով. մէլ էնել, էրգու էնել, իրեկ էնել և այլն, ինչպես և՛ էրգու տազ էնել, իրեկ տազ էնել, շուս տազ էնել, լօտ տազ էնել և այլն:

5. Մակբրայով և տարածական իմաստ արտահայտող բառերով՝ մէ-
ծէմէն էնել, փոխէփոխ եղնել, տազն ու վըրա էնել, հարէհաս եղնել,
հատէն հընծընել, յեղ մընալ, մօղ դ'ալ, ցած հընգնել, դէմ առնել,
չեղ տալ, դէն տանել, դէս բէրել, վըրա դ'ալ, ցած առնել, դէն էնել և
այլն:

6. Չայնարկութիւնով կամ բնածայնական բառով. հէյ էնել, հայ
էնել, վայ էնել, հօզ էնել, ցան էնել, հաքան էնել, հօ էնել, բըշ էնել,
դըխ էնել, լըխ էնել և այլն:

7. Բայական հարադրութիւններ. առնել-փոխել, առնել-թըռնել,
առնել-հընգնել, հընգնել-հէլնել, փոխել-պըռօքնել, էծկել-կողղել,
քաշել-հանել, թ'ըռնել-առնել, ջ'առնել-թապել, մեռնել-պըռօքնել, քան-
ել-թապել, հընալ-վըծալ, կայնել-մընալ, ուղիւ-պըռօքնել, հընծընել-
կըտալ, հէլնել-թապել:

Բայարմատով և բայով հարադրութիւն. քաշ տալ, վազ տալ, ժամ
դ'ալ, թարալ տալ:

Քիչ չեն նաև աշուխիս վերածական բայերը, որոնց մէջ բային
հարադրում է ոչ թե մեկ բառ, այլ մի հարադիր կազմութիւն, ըստ
որում այդ հարադրութիւնը կարող է կազմված լինել այլ և այլ խօսքի
մասերից. անկօզ-ունկօզ էնել, դ'ըրօխ-դ'ըլխու տալ, ձ'եռ-ձ'եռի տալ,
թեզ-թէվի տալ, հ'երես-րէրես էնել, ջ'ոճ-ջ'ոճ բ'ըտնել, մէզ-մէզ էնել,
թեզ ու թեզունկ եղնել, վոզ ու ձ'եռ հընգնել, ծանդր ու թէտիզ էնել,
հ'էտտում-կըրազ ուղիւ, հայ-հայ էնել, ախ ու վախ քաշել, ջ'առտ ու
խառտ էնել, դէմ ու դ'առծ էնել, շէմ ու շում էնել, տակ ու հօզ էնել,
ձ'էն-ձ'ինի տալ, ուղող-ուղողի եղնել, ասնող-ասնօղի եղնել և այլն:

Բայական բառային կազմը հարստացվում է նաև փոխառույթ բառե-
րով կազմված հարադրական բայերով, որոնց մէջ բայը անպայման հա-
չըրեն է կամ հայերենի մասնիկավորմամբ բայացված փոխառույթ բառ,
ազդիցածայ էնել, պաժառ հընգնել, դյուլխօթօզ էղնել, յախա ճըղել, թը-
մախ էնել, թըմախ հընգնել, մայլի մընալ, փարալամիշ էնել, փօզմիշ
էնել, բուֆըր էնել, շիլպար դաղել, յան բ'ըռնել, ըտաստ դ'ալ, բըրբալ
տալ, դազմա քաշել, փաշու եղնել, գօրըրգօտ եղնել, դաժմառ էնել, բէ-
խաբար եղնել, թալան տալ, դամ բ'ըռնել, բաղառ էնել, դալի էնել, թարզ
տալ, խաբար եղնել, մափաբար էնել, նաֆաս քաշել, նաֆաս առնել,
չուսք տալ, թլելիամ էնել, շառ էնել, մուստա էնել, խաբբան եղնել,
խառըր առնել, խըսա էնել, զիան տալ, մաղանդա դ'ընել և այլն:

Այլաշկերտի խոսվածքում, զբարբարի և ժամանակակից հայերենի
նման, բայատիպարները լինում են պարզ և ածանցավոր:

Պարզ կամ ածանցազուրկ են այն բայերը, որոնք կազմված են բա-
յարմատից և դերբայական մասնիկից, այլ կիրպ տասած՝ չունեն բայական
ածանց. բէրել, քանդել, կախել, լըսել, ցանել, ուղել, խըմել, հանել և
այլն:

Պարզ են նաև այն բայերը, որոնք կազմվել են տարբեր խօսքի մա-
սերից: Այս դեպքում նկատի չի առնվում բայահիմք դարձող խօսքի մասի
արմատական, ածանցավոր կամ բարդ լինելը: Հովաստարուկես պարզ են
այն բուրբ բայերը ևս, որոնք կազմվել են ածանցավոր և բարդ բառերից՝
գերբայական մասնիկների կցումով. ճիրբըմել, սէվավօրել, հընգնալօ-
րել, փրօխբօզել, կարմբբել, սէվնալ, փէղըրալ, հօրել, գաշել, դ'արմը-
նել, ալլել ցախալլել, բ'ախել և այլն:

Ածանցավոր բայերը բայարմատից կամ հիմքից հետո ունենում են
ածանցներ: Այդ ածանցները կամ քերականական իմաստներ են արտա-
հայտում կամ «մասնակցում են բայական բառույթի բազադրմունքը»,
միաժամանակ արտահայտելով քերականական որոշ իմաստներ: Ածանց-
ների զերբ բազմակողմանիորեն վեր հանելով և բնութագրելով պրոֆ.
և. Ա. Արրահամյանը միանգամայն իրավացիորեն դրանք բաժանում է
երկու խմբի և անվանում բազադրութիւն-քերականական ածանցներ և
որև քերականական ածանցներ՝ միեթելով «ստակածանց» անվանումը,
բայ չի համապատասխանում այդ ածանցների բնույթին ու նշանակու-
թյանը:

Բազադրութիւն-քերականական ածանցները Այլաշկերտի խոսվածքում
ևս մասնակցում են բայի՝ որպես բառույթի, կազմութիւնը և հանդես են
գալիս իբրև ներկայի հիմքի բազադրների մի խումբ բալերի համար:
Այդ ածանցներն են՝ Ե, Էճ: Չ ածանցը չունենք, այն կամ ընկել է կամ
փոխարինվել ց ածանցով, ուղել>ուռել, կորել>կորել, փախել>
փախնել, թռչել>թըռնել, կպչել>կըրնել, դիպչել>դիրնել և այլն: Ը-
ածանց>ճանճընալ և ամաչել>ամճընալ բայերում շ ածանցը պահպան-
վել է և ազիլացել է ց:

Ան ածանցի ա-ն դուրս է ընկել, իսկ և-ն մնացել է, որով աՆ ածանց
ունեցող բայերը վերածվել են և ածանց ունեցող բայերի. հիվանդանալ>
հիլընդանալ, ուժովանալ>ուժօվանալ, շըրանալ>շըրնալ, բարեկամա-

7 Ա. Ա. Արրահամյան, Թալը մասնակակից հայերենում, գիրք 1-ին, Երևան, 1962,
էջ 213:

նալ > ք' արեգրմնալ, լուսանալ > լուսնալ, հայարտանալ > հրարողնալ, մեռանել > մեռնել և այլն:

Մի խումբ բալերից ան ածանցը դուրս է ընկել ամրողչութիւնս: Այս դեպքում գրաբարի անանցաձոր բաշխի դիմաց ստացվել են պարզ բաշխի. պահանել > պակել, դարկանել > զարգել և այլն:

Ան անանցը պահանակել է հատկապես այնպիսի բաշխում, որոնք խոսքածրին են անցել դրական լեզվից կամ գործածվում են կրօնական արտահայտութիւններում: Նկատված օրինակներն են. ցանդանալ, ուրանալ, գայրանալ, դիմանալ, կարկանալ, պարմանալ, բ'ազմանալ, աղղէ-գանալ, փրջանալ, մէրջանալ, լրսպանալ, վէճանալ, խօստանալ, ժէրանալ, հ'նդէրանալ:

Ն, ևն անանցները մտնում են ներկայի հիմքի մեջ. մօղէնալ-կրմօղէնամ, կրմօղէնէնկ, թրունկ-կրթրունիմ, կրթրունէնկ:

Ն անանցը անցյալի հիմքում դուրս է ընկնում. թրա, թրահ', թրահր իմ և այլն: Այն ն. ն, որ ստացվել է ան անանցի կրճատումով, անցյալի հիմքում փոխարինվում է ձ-ով. հիվընդալ-հիվընդօմ, հիվընդօի, հիվընդօր իմ և այլն:

Էն անանցի ն. ն անցյալի հիմքում դուրս է ընկնում, նրա փոխարեն ևս դրվում է ձ: Ածանցի է ձայնավորը մտնում է անփոփոխ. մօղէնալ-մօղէնամ, մօղէնի', մօղէնի իմ և այլն:

Նոր բաշխը կաղծելուն էն անանցը լի մասնակցում: Ն անանցի բաղադրութիւնը նոր բաշխը պատահում են. բողզընալ, թաղանալ, ջրհէնալ, էտմընալ և այլն:

Բուն ընդհանական անանցների մեջ մտնում են կրավորական, պատմաական և բազմապատկական անանցները:

Կրավորական անանցն է վ. ն: Պատճառական անանցն է' ում, մասամբ' ծում, որ գալիս է զբարբայան համապատասխան ոյց անանցից: Պատճառական անանցը դրվում է անցյալի հիմքի վրա և այլ հիմքից կազմված ձևերում անփոփոխ է. վախճումձել-վախճումօի, վախճումձի իմ և այլն, բայց հրամայականի եզակիցից, որ անանցի ծ. ն ընկնում է. վախճօմ':

Ներկայի հիմքից կազմված ձևերում ծ. ն ընկնում է. կրվախճում, կրվախճօմ, կրվախճում:

Բազմապատկական են դ, ող, կ, կող, կղ, շտ անանցները:

Կող, զղ (կղ) անանցների մեջ, բաղաձայնների կուտակումը ցրելու համար, ավելանում է ր ձայնավորը: Կ, կող, զղ, շտ անանցներից կազմված հատուկներ բաշխը կան միայն, ինչպիս.

կ-ծէծկել:

կող-ծեծկողել, կօխկըողել:

զղ (կղ)-թալզըղել, կէձզըղալ, բ'օծկըղալ:

շտ-խանըշտել:

Էան ընդգրկում ունեն դ և ող անանցները. թալըղալ, թկըղալ, թալըղալ, ճանըղալ, շանըղալ, զընըղալ, լընըղալ, զընըղալ, ճնընըղալ, թբալըղալ և այլն:

Բազմապատկական անանցները զերբայական ու եղանակային բոլոր ձևերում պահպանվում են և որեւէ փոփոխութիւն չեն կրում:

Բ Ա Յ Ի Ս Ե Ռ Ը

Այլազերի խոսվածքում ևս բային հատուկ է սեռի ընդհանրական կարգը: Հստ առարկայի գործողութիւնը մի այլ առարկայի անմիջականորեն անցնելու կամ շանցնելու, այդ առարկայի վրա, նկատմամբ կատարվելու կամ չկատարվելու, առարկայի կողմից գործողութիւնն իր վրա կրելու կամ չկրելու, գործողութիւն հետևանքով փոփոխվելու, աղղվելու կամ չփոփոխվելու, բաշխը բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ անցողական և անանցողական սեռադասերի: Անցողական և անանցողական սեռադասերը իրենց հերթին, ինչպես ժամանակակից հայերենում է, ստորաբաժանվում են սեռերի և սեռային առումների: Անցողական սեռադասի մեջ մտնում են ներգործական սեռը և պատճառական սեռային առումը: Անանցողական սեռադասին ևս պատկանում չեզոր ու կրավորական սեռերը և միջին-անցողադարձ սեռային առումը:

Ներգործական սեռը չունի ձևաբանական ցուցիչ, այն որոշվում է իմաստով, ըստ գործողութիւնը մի այլ առարկայի վրա անցնելու հասկանիքի. վառել (ի'նձ-փէղ), սօղիկ (ի'նձ-ղ'աս), վարել (ի'նձ-աղղ), ուղի (ի'նձ-համ), խրմէլ (ի'նձ-ջ'որ), կառտալ (ի'նձ-դ'իրկ) և այլն:

Պատճառական սեռային առումը Այլազերի խոսվածքում, ինչպես արդեն ասվել է անանցաձոր բաշխի կապակցութիւնս, կազմվում է ավ անանցով. հասնել-հաստնել, բ'րիւլ-բ'րտնել, վախճնալ-վախճնումի, ուժովնալ-ուժովծումի, տակնալ-տակնումի, վրտաղնալ-վրտաղնումի, բ'անծըրնալ-բ'անծըրծումի և այլն: Մի բանի բաշխի պատճառականը կազմվում է ծում անանցով. խրմէլ-խրմծումի, նրստել-նրստըրծումի, կայնիւ-կայնիւրծումի, բ'անել-բ'անծումի, բ'րունել-բ'րունըրծումի և այլն:

Ց Բայի սեռի մասին խոսում ենք՝ հետևելով դոքտ. Ա. Ա. Արթուրյանի սեռագրանքի, սեռերի և սեռային առումների մասին ստույգութե:

Բոլոր բայերից ամանցումով պատճառական կազմել հնարավոր չէ: ներգործական բայերից քչերը կարող են ուժ ամանցն ստանալ և պատճառական դառնալ: Այս թիրիխ լրացվում է մի այլ եղանակով, այն է՝ անորոշ դերբայի վրա գրվում է ապ բայը: Այս եղանակով կարելի է պատճառական կազմել բոլոր բայերից. գ՛րելի տալ, կատարել տալ, աշխարհել տալ, քանդել տալ, շինել տալ, բ՛րանել տալ և այլն: Բայց պետք է նկատել, որ շեղբ բայերից այս ձևով կազմված պատճառականներ քիչ են գործածվում:

Տալ բայը գործածվում է նաև ամանցով պատճառական դարձած բայերի հետ. քրքրծուծել տալ, շարքծուծել տալ, մօղեծուծել տալ, մէճըծուծել տալ, պրզգրկեծուծել տալ և այլն:

Չկոք սեռը ևս ներգործականի նման չունի ձևաբանական տարբերակում: Բայի շեղբ սեռանությունը բնութագրվում է նրանով, որ առարկայի պոծոպությունը չի անցնում և չի ուղղված մի այլ առարկայի, այլ մնում է գործող, երող առարկայի սահմաններում՝ որպես նրա ինքնին գործողություն, եղելություն, գրելություն, միճակ և այլն: Չկոք սեռի բայերը չեն կարող ուղիղ խնդիր ունենալ: Չկոք սեռի բայերի օրինակներ. կայնել, նրատել, վազնել, ռաննել, պարզել, էրտալ, դ՛ալ, մընալ, դ՛հզնել, սիվզրզել, սէվնալ, կարմրրել, կարողնալ, հիվընդնալ, սաղնալ, մեռնել, հընզնել, հէլնել, քիչել, հեռնալ, մօղէնալ, քուտրալ և այլն:

Կրավորական սեռի ցուցիչը՝ Վ ամանցն է: Կրավորական կարող են դառնալ ներգործական բայերը, իսկ շեղբները՝ երբեք: Կրավորական չեն դառնում նաև շեղբներից կազմված պատճառական բայերը:

Այաչկերտի խոսվածքում կրավորական բայը ցույց է տալիս, որ առարկան իր վրա է կրում գործողությունը՝ առանց ավյալ գործողությունն արտահայտող բայի ինդիքի դառնալու. մըրվել, չըրվել, քանդըվել, ավիրվել, չ՛առարկվել, կօղըրվել, գ՛րբվել, կատարծվել, վառվել, ուլըվել, խըմվել, նըզարվել, ցանկել, քաղվել և այլն. քարն բնիտը շակուջօվ չ՛առարկավ, էդոր տուն քու ձեռօվ ավիրվավ = քարը նրա մտրճով շարզվեց, նրա տունը քո ձեռքով քանկվեց:

Թեև կրավորական սեռի իմաստը Վ ամանցով է արտահայտվում, բայց հարակատար դերբայը կարող է առանց ամանցման էլ կրավորական նշանակություն ունենալ⁹. էդ պաղ քանդուղ պ, բնիտը առղ քաղուղ ա,

⁹ Այս երևույթը հատուկ է նաև այլ բարբառների, միջին Հայերենի և արևմտահայ գրական լեզվին: Տե՛ս Ս. Բաղդասարյան-Փայաջյան, Մշո բարբառը, Երևան, 1958, էջ 116 և Ա. Ա. Աբրահամյան, Հայերենի գերբայերը և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953, էջ 201—203:

քու մաղ չ՛առառուղ ա = այդ պատը քանդված է, նրա արտը հնձված է, քո մտքը շարդված է: Առացվում է, որ միևնույն բայածեր առանց ամանցման արտահայտում է կ՛ ներգործական, կ՛ կրավորական իմաստ. քանցուղ պաղ = քանդած պատ և քանդված պատ. արծուղ աղ = աղացած աղ և աղացված աղ և այլն: Սակայն պետք է նշել, որ այսպիսի գործածություններն այժմ վերացման աննզնեց ունեն. դրանք գալիս են հնից:

Հայանի է, որ դրաբարում կան բայեր, որոնք միևնույն ձևով արտահայտում են կ՛ ներգործական, կ՛ կրավորական իմաստ: Դրանք կոչվում են հասարակ բայեր: Հասարակ բայի այդ հատկությունը որոշ չափով իրեն զգալ է տալիս բարբառներում, այն էլ ո՛չ միայն հարակատար դերբայում:

Նույնիսկ պատահում է, որ բայը նույն ձևով արտահայտում է ներգործական, կրավորական և շեղբ իմաստներ, այսպես. տաշտի կատ քապե-տաշտի կաթը թափվել է (շեղբ), տաշտի կաթ քու մեխկով ա թապե-տաշտի կաթը քո մեղքով է թափվել (կրավորական), տաշտի կատ կաղուն ա թապե-տաշտի կաթը կատուն է թափել (ներգործական): Այսպիսի գործածություն ունեն է խոնարհման ներգործական բայերի մի մասը, թևպե կրավորական իմաստի արտահայտման համար գործածվում են սրանց Վ ամանցով ձևերը ևս. որոնք կատ քու մեխկով ա թապվել:

Կրավորակերպ շեղբ բայերը այնքան էլ շատ չեն: Հիշատակելի են հետևյալները. հառձաղվել, հարմարվել, վառքվել և սրանց նման մի քանիսը, որոնք նորարար փոխառություններ են, ինչպես նաև զինվել, զըզվել, վոխախվել, փըռկվել, սըղալվել:

Ինչպես մասնակազմից հայերենում, այնպես էլ Այաչկերտի խոսվածքում կան բայեր, որոնք Վ ամանցն ստանալով՝ հանգերձ չեն արտահայտում կրավորական իմաստ: Դրանք միջին-անդրադարձ սեռային ստում ունեցող բայերն են: Այս բայերի գործողությունը իր վրա է կրում, իր նկատմամբ է կատարում ինքը՝ գործող առարկան, որով ստացվում է անդրադարձ նշանակություն՝ իր յուրահատկությամբ տարբեր թե՛ շեղբից, թե՛ կրավորականից. սանզըրվել, թըրաշվել, լըվածվել, կախվել, խէխարվել, պօզվել և այլն. Ավօն սանզըրվավ, Աղօն լըվածվավ, պաղի լուլեն կախվել պաղից:

Միջին-անդրադարձ սեռային ստումն արտահայտում է նաև երկուսի կամ շատերի միջև կատարվող փոխադարձ կամ համատեղ գործողություն. պըլուլվել, փաաըսվել, գ՛րբզբվել, խըմսըրվել, շարվել, քումվել,

բօլուկվել, բույզրվել և այլն, քամված հիւրք ցըլիտ, պարաբ-սարաբ շարված պաղի սաղ, Հագոն ու Վանոն փատված հիւրք:

Այս բայերից մի քանիսը, նալած գործածութիւնք, կարող են անդ-բարդարծ իմաստ արտահայտել: Այդ լինում է հասակապես եղակի թիմով գործածվելու դեպքում: Այսպէս, պըլուլվով կարբէղի մեծ (անդրա-դարձ), պըլուլվան հիւրք (փոխադարձ):

Յողվել ցողողելս բայը թէև ունի Վ ամանց, բայց ներգործական սեռի է. շոր ցողվել, աման ցողվել և այլն: Սա միակ օրինակն է:

Կրկնասեռ բայեր են. սովրել, փընել, իշկել, խաղալ, լընալ, թըկու-ծել, խընճել, փըխել, խանճել, խօսալ, ցըրվել, օխալ, ցալալ և այլն: Սովրել-խոսում կարել շուտուծ ա սովրել (ներգործական), ճան ու ցըրուծ սովրելա (չեզոք):

Փընել-հակին անջախ փընճ (ներգործական), քամին կրփընա (չե-զոք):

Իշկել-Քըթիշկն իշկճ հիվանդ էրէխն (ներգործական), անճն կիշ-կա (չեզոք):

Խաղալ-Ազադն ու Համոն տամա կըխաղան (ներգործական), էրէխէկ ուրանճ համալ կըխաղան (չեզոք):

Յըրվել բայը եռասեռ է, համարում է ներգործական, կըսվորա-կան, չեզոք սեռերի իմաստները. քամին ամբը ցըրվճ, քու մեխիօվ ընդուր ունեծուց ցըրվով, սնարբն ցըրվով սարի դօշի հեղ:

Կան բայեր, որոնց կրկնասեռութիւնը դըստովում է դիմալին տար-բեր վերջավորութիւններ ստանալու միջոցով, որը, սակայն, երևան է գալիս անցյալ կատարյալ ժամանակում. զուլըլել-զուլլու (չեզոք), զուլլըլէծի (ներգործական), մըրօղել-մըրօղա (չեզոք), մըրօղէծի (ներ-գործական), զալըլել-զալըլա (չեզոք), զալըլէծի (ներգործական), մա-սամբ ներկա ժամանակի եզակի երրորդ դեմքում. կը զալըլ (չեզոք), կը զալըլա (ներգործ.) և ըղճական ու հարկադրական եզանակների պատանի եզակի երրորդ դեմքում:

Գ Ե Բ Բ Ա Յ Ն Ե Բ

Այաշկերտի խոսվածքում բայն ունի վեց դերբայ. անործ, անցյալ, հարակառ, ենթակայական, ժխտական, ընթացակցական:

Անործ դերբայն ունի ել, ալ վերջավորութիւններ. խըմել, ուղել, աղալ, խաղալ: Անործ դերբայը ժամանակների կազմութիւնը չի մաս-

նակցում: Կարող է գործածվել դոյականաբար, որոշիչ հոգ ստանալ և հօլովվել: Հոգնակի թիվ շունի:

Անործ դերբայի հօլովման օրինակներ

Ուղղ.	ուղել	աղալ
Տր.	ուղէլու	աղալու
Բաց.	ուղէլում, -էն	աղալում, -էն
Գործ.	ուղէլով	աղալով

Անործ դերբայը խօսքի մեջ գործածվում է որպէս.

ա) ենթակա. աշխաղըլն լավ բան ա, պարաբ մընալըն՝ վագ:

բ) Ստորոգիչիական վերագիր. էղի աշխաղել չէ, խաղ էնել ա:

գ) Որոշիչ. վարկու առդ, խըմելու չուր, հակնելու շոր:

դ) հնչիւր. էնի խոսք ա տըլն լավ գըրբի:

ե) Պարագա. վաղնէլով էղավ, մըտնելուծ փէղըմով, գընամ քաղակ սովըլու:

Անցյալ դերբայն ունի եր, ած վերջավորութիւնները. խըմեր, քա-ղեր, ախճեր, խախճեր, խըմաճ, քաղաճ, ախճաճ, խախճաճ:

Ած վերջավորութիւնք դերբայը հայերենում հարակատար է, ցույց է տալիս այնպիսի գործողութիւն, որը կատարվել է անցյալում՝ տալով մնայուն, տեխական կամ ժամանակավոր, անցողիկ հետեանք: Այս դեր-բայը խօսքի մեջ ունի ինքնուրույն գործածութիւն, կարող է գործածվել դոյականաբար, հոգ ստանալ, հոգնակիտնալ և հօլովվել: Սակայն այդ-պես չէ Այաշկերտի խոսվածքում, որ ած (= ած) վերջավորութիւն ունեցող դերբայը ցույց է տալիս դարձալ անցյալում կատարված գոր-ծողութիւն, բայց առանց հետեանքայնութիւն, շունի ինքնուրույն գոր-ծածութիւն, մասնակցում է վաղակատար և անց. վաղակատար ժամա-նակների կազմութիւնը միայն: Օրինակ՝ տեսաճ ա, տէսաճ էն նընա-կում են տեսել են, տեսել էին (վաղակատար և անցյալի վաղակատար) և ոչ թէ՛ տեսաճ են, տեսաճ էին:

Հայերենի հարակատար դերբային հատուկ իմաստ՝ գործողութիւն հետեանքային վիճակով, արտահայտում է ուզ վերջավորութիւնք դեր-բայը, որը և հարակատար էլ ժամանակակից հայերենի հարակատար դերբայով կազմված ընամ երեխա, հոգնած մարդ, կոտրված փայտ կա-պակցութիւնները Այաշկերտի խոսվածքով կլինեն՝ քընուց էրէխա, նե-ղէծուց մառտ, կօզուրց փեղ, բայց ոչ երբեք՝ քընած էրէխա և այլն: Այս օրինակներն էլ ցույց են տալիս, որ հայերենի հարակատար դերբային

Այլազերտի խոսվածքում համապատասխանում է ուղ վերջավորութ-
վանը գերբայը:

Բնաստային ու կիրառական հասկանիչները հաշվի առնելով՝ առ
վերջավորութուն ունեցող դերբայը միացնում ենք եր վերջավորութվածք
վաղակատարի հետ և երկուսը միասին անվանում անցյալ դերբայ:

Ե խոնարհման պարզ բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է ներկայի
հիմքին եր, առ մասնիկներն ավելացնելով. գ՛րբ+եր, խըմ+եր, գ՛րբ+
առ, խըմ+առ:

Ա խոնարհման բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է նույն մաս-
նիկներով, որոնք գրվում են անցյալի հիմքի վրա. խազած+եր=խախ-
ծեր, աղած+եր=ախծեր, խաղած+առ=խախտած, աղած+առ=ախ-
տած: Անցյալի հիմքի և ձայնավորը անցյալ, հարակատար, ենթակայա-
կան գերբայներում, ինչպես և եղանակային ձևերի առաջին ու երկրորդ
ղեմքերում սղվում է:

Ն ածանց ունեցող բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է անցյալի
հիմքից. ածանցը դուրս է բնկնում. վաղ+եր, առ=վաղըր, վաղած,
հաս+եր, առ=հասեր, հասած:

Էն ածանց ունեցող բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է անցյալի
հիմքից: Էն ածանցի ն-ն չի պահպանվում անցյալի հիմքում, հետևա-
բար չի կարող լինել անցյալ դերբայի անցյալի հիմքից կազմվող մյուս
ձևերում. մողէծ+եր, առ=մողէծեր, մողէծած, վախէծ+եր, առ=վա-
խէծեր, վախէծած:

Պատճառական բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է անցյալի հիմ-
քից. խըմծած+եր, առ=խըմծածեր, խըմծածած, խաղծծ+եր, առ=
խաղծծածեր, խաղծծած:

Կրտավորական բայերի անցյալ դերբայը կազմվում է Ա խոնարհման
բայերի ներկայի հիմքից, ա խոնարհման բայերի անցյալի հիմքից. խըմ-
վեր, խըմված, խախծվեր, խախծված:

Բազմապատկական բայերի ներկայի հիմքից. կըզըզեր, կոըզը-
զեր, գ՛րզգ՛րզեր:

Եղանակային ձևերի վրա առ վերջավորութուն ունեցող անցյալ դեր-
բայը գրվում է առանց փոփոխության. էլած կրսովին, նրստած կրխո-
սան, վաղած կերտան: Այսպիսի գործածություններում անցյալ դերբայն
ունի հարադիր արժեք, այսպես. վաղած կերտան նշանակում է վաղում
գնում են: Իսկ երբ գրվում է վաղակատար և անց. վաղակատար ժամա-
նակների վրա, ստանում է նաև սաստկացնող հավելադրության արժեք.
ավիրած սըռածած ա, սաղգած վեռածած ա, գ՛ածած հասած էն:

Եր վերջավորութուն ունեցող դերբայը նման գործածության դեպ-
քում կրցնում է Ե-ն. նրստե կրսովին, նրստե կրխոսա Այս ձևերը ան-
որդ դերբայից կրճատված լինել չեն կարող: Համոզվելու համար կատար-
ենք հետևյալ կարգի փոփոխություններ. ա) եթե այդ կապակցություն-
ների երկու անդամներն էլ գործածենք եղանակային ձևով, կստանանք.
նրստեր ա կրսովին, նրստեր ա կրխոսա, բայց ոչ կրքեք՝ նրստել կրսովին,
կրստել կրխոսա, որպիսի գործածություններ ընդհանրապես չկան. բ) և
խոնարհման բայը փոխարինենք ա խոնարհման բայով, որի ղեկքում
անորոշ և անցյալ գերբայների շփոթությունը, Է-ն դուրս գցելու պատճա-
ռով, չի կարող լինել. գ՛ածե կրսովին, էզե կրխոսա=գնացել ստվորում
է, եկել խոսում է:

Անցյալ դերբայը, օժանդակ բայի հետ հարադրվելով, կազմում է
վաղակատար և անց. վաղակատար ժամանակներ:

Հարակատար դերբայն ունի ուղ վերջավորութուն բուրբ բայերի
համար. խըմուլ, ախուլ, խախուլ:

Ա խոնարհման պարզ բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է
ներկայի հիմքից, որի վրա գրվում է ուղ մասնիկը. գ՛րբ+ուլ, քաղ+ուլ,
խըմ+ուլ:

Ա խոնարհման պարզ բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է
անցյալի հիմքից, աղած+ուլ=ախծուլ, խաղած+ուլ=խախտուլ:

Ն ածանց ունեցող բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է անց-
յալի հիմքից. ախ+ուլ=ախուլ, հաս+ուլ=հասուլ: Այստեղ էլ ն
ածանցը դուրս է բնկնում:

Էն ածանց ունեցող բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է
անցյալի հիմքից. մողէծ+ուլ=մողէծուլ, վախէծ+ուլ=վախէծուլ:

Կրտավորական բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է և խո-
նարհման բայերի ներկայի հիմքից, ա խոնարհման բայերի անցյալի
հիմքից. գ՛րբուլ, մըբուլ, քաղուլ, ախըբուլ, կառըբուլ:

Պատճառական բայերից, ածանցման միջոցով, հարակատար դեր-
բայ կազմել չի կարելի:

Բազմապատկական բայերի հարակատար դերբայը կազմվում է ներ-
կայի հիմքից. կըզըզուլ, կոըզըուլ, գ՛րզգ՛րզուլ:

Հարակատար դերբայը ժամանակների կազմությանը չի մասնակ-
ցում: Հարակատար դերբայի գործածությունը որպես որոշել լայն տա-
րածում ունի. ախուլ ալ, չ՛առուլ փեղ, վառուլ թուխ:

Հարակատար դերբայը կարող է գործածվել գոյականաբար, հոդ
ստանալ և հյուղվել:

Հարակատար գերբայի հոլովման օրինակ

եզակի

հոգնակի

Ուղղ. շարույ	շարույներ
Տբ. շարույի	շարույներու
Բաց. շարույէն, իծ	շարույներէն, ուծ
Գործ. շարույով	շարույներով

Հարակատար գերբայը դոյականաբար հանդես գալու զեպքում նախադասութեան մեջ լինում է.

- ա) ենթակա. շարույն բ'ըլավ:
- բ) Հատկացուցիւ. շարույի կէտն քանդէծին:
- գ) Ենդիր. Պէղրոս զըզեծ Պօղօսի ծուռ շարույքն:
- դ) Պարագա. շարույի վրէն էի քար զ'ըրին:
- ե) Ստորգնչիական վերադիր. պաղըն շարույ ա:
- զ) Բացահայտիչ կարող է լինել այն ղեպքում, երբ դրա գործածութեանը հնարավոր է անձ կամ որեւէ շնագիր ցույց տվող բացահայտյալի հետ. կրօն' Լզ մեռուքն, աշխատանքի շրջան:
- է) ենթակայական գերբայն ունի օղ վերջավորութեան թե՛ ն խոնարհման, թե՛ ա խոնարհման բայերի համար. խրմօղ, քաղօղ, ախծօղ, խախծօղ:

Ն խոնարհման պարզ բայերի ենթակայական գերբայը կազմվում է ներկայի հիմքից. գ'ըր+օղ, քաղ+օղ, խրմ+օղ:

Ա խոնարհման պարզ բայերի ենթակայական գերբայը կազմվում է անցյալի հիմքից. ազած+օղ=ախծօղ, խաղած+օղ=խախծօղ, կառտած+օղ=կառտածօղ:

Ն անանց ունեցող բայերի ենթակայական գերբայը կազմվում է ներկայի հիմքից. վազեօղ, տէսնօղ, հասնօղ:

Էն անանց ունեցողների ենթակայական գերբայը՝ անցյալի հիմքից. մօղէծօղ, վախէծօղ:

Պատճառական բայերի ենթակայական գերբայը՝ անցյալի հիմքից. խախծուծօղ, մօղէծուծօղ, հասուծօղ:

Կրավորական բայերի ենթակայական գերբայը կազմվում է ներկայի հիմքից և խոնարհման բայերի համար. գ'ըրվօղ, քաղվօղ, և անցյալի հիմքից՝ ա խոնարհման բայերի համար, կառտրծվօղ, ախծրվօղ:

Բազմապատկական բայերի ենթակայական գերբայը՝ ներկայի հիմքից. կըզըռօղ, կօզըռօղ, գ'ըզզ'ըզօղ:

Գերբայնեք	գերբայ. վերջով.	Պարզ և անանցավոր բայերի գերբայական ձևերը				
		պարզ	սուկածանցավոր	պատճառական	բազմապատկական	կրավորական
Անօրոջ	ել, ալ	կօզրել, խաղալ	վազնել, մօղէնալ	կօզրել տալ, խախծուծել, վազըռուծել, մօղէծուծել	կօզըռօղ. վազվըզել	կօզըրվել խախծըվել
Անցյալ	եր, ած	կօզրեր, խախծեր կօզրած, խախծած	վազեր, մօղէծեր վաղած, մօղէծած	կօզրել տվեր, խախծուծեր, վազըռուծեր, մօղէծուծեր, կօզրել աքված, խախծուծած վազըռուծած, մօղէծուծած	կօզըռօղեր. վազվըզեր կօզըռօղած, վազվըզած	կօզըրվեր կօզըրված
Հարակատար	ուչ	կօզրուչ, խախծուչ	վազուչ, մօղէծուչ	կօզրել աքվուչ, խաղալ աքվուչ, վազնել աքվուչ, մօղէնալ աքվուչ	կօզըռօղուչ. վազվըզուչ	կօզըրվուչ
ենթակայական	օղ	կօզրօղ, խախծօղ	վազնօղ, մօղէծօղ	կօզրել աքվօղ, խախծուծօղ, վազըռուծօղ, մօղէծուծօղ	կօզըռօղօղ. վազվըզօղ	կօզըրվօղ խախծըվօղ
Էնթացակցական	օվ, էն	կօզրէլէն, խաղալէն կօզրելով, խաղալով	վազնէլէն, մօղէնալէն վազնելով, մօղէնալով	կօզրել տալէն, խախծուծելէն, վազըռուծելէն, մօղէծուծելէն, կօզրել աքվով, խախծուծելով, մօղէծուծելով, վազըռուծելով	կօզըռօղէլէն, վազվըզէլէն	կօզըրվէլէն
Ժխտական	ի, է, ա	կօզրի (է), խաղա	վազնի (է), մօղէնա	կօզրել տա, խախծու, վազըռու, մօղէծու	կօզըռօղի (է), վազվըզի	կօզըրվի (է) խախծըվի (է)

Ծանօթութիւն. — Ետղալ կրկնասեռ բայը կրավորական շունի ընցնանքապես: Ներքոր՝ ծական իմ առաջ գործածվելիս նորաբայը նաև անօրոջ, ենթակայական և ժբխտական գերբայների ձևերը. խախծըվել, խախծըվօղ, խախծըվի:

Ենթակայական դերբայը ժամանակների կազմութեանը չի մասնակցում: Նախադասութեան մեջ լինում է սրտչիչ. կառքածող մասու, խօսող էրէխա, լրձօղ ճի:

Ենթակայական դերբայը կարող է գործածվել գոյականաբար, հոգ ստանալ և հոլովվել:

Հոլովման օրինակ

	Եզակի	Հոգնակի
Ուղղ.	գ'ըրօղ	գ'ըրօղներ
Տբ.	գ'ըրօղի	գ'ըրօղներու
Բաց.	գ'ըրօղիծ, էն	գ'ըրօղներուծ, էն
Գործ.	գ'ըրօղօղ	գ'ըրօղներօղ

Գոյականաբար գործածվելիս ենթակայական դերբայը նախադասութեան մեջ լինում է.

- ա) Ենթակա. լավ աշխատող շաղ պաղիվ կունենա:
- բ) Ստորոգելիական վերադիր. գ'ու գ'ըրօղ իս, էնի կառքածող ա:
- գ) Խնդիր. սօվրօղներուն գ'իրկ տըվին:
- դ) Պարագա. Թամբըլծօղի մօղ շընորկ շըկա:
- ե) Հատկացուցիչ. խաղ բօղի ճ'են բ'անծըր կեղնի:

Փխտական դերբայն ունի ի, է. ա վերջավորութունները:

Ե խոնարհման բայերի վերջավորութուններն են ի, է. գ'ըրի, բ'էրի, քաղի, գ'ըրէ, բ'էրէ, քաղէ:

Ա խոնարհմանը՝ ա. խաղա, աղա, կառուա:

Ե խոնարհման բայերի ներկա ժամանակի ժխտական ձևերում հանդես է գալիս ի վերջավորութեամբ ժխտական գերբայը, իսկ անցյալի անկատարի ձևերում՝ է վերջավորութեամբ գերբայը:

Ներկա

Անցյալի անկատար

ըմ գ'ըրի	ընկ գ'ըրի	ընկ գ'ըրէ	ընկ ք'ըրէ
ըս գ'ըրի	ըսի գ'ըրի	ըսր գ'ըրէ	ըսի գ'ըրէ
ըբ գ'ըրա	ընն գ'ըրի	ըսր գ'ըրէ	ընն գ'ըրէ

Ինչպես երևում է օրինակից, Ե խոնարհման ներգործական բայերի ներկա ժամանակի եզակի թվի երբորդ գեմբում կա ա վերջավորութուն: Բոլոր գեպերում ի վերջավորութուն ունեն շեղօք բայերը. ըմ վազնի, ըս վազնի, ըբ վազնի և այլն: Այս երևույթը խոսում է այն մասին,

որ ե խոնարհման բայերի ժխտական դերբայի ձևավորումը գեռես լրիվ շահիով չի ավարտվել:

Ժխտական դերբայը, ինչպես հայտնի է, առաջացել է անորոշից, որի լ-ն ընկել է, իսկ ե խոնարհման բայերի ե-ն վերածվել է ի-ի¹⁰: Այս իմաստով էլ է, ի, և ձայնավորները վերջավորություն պիտի համարել պայմանականորեն:

Բոլոր պարզ և ե, ևն անաց ունեցող բայերի ժխտական դերբայը կազմվում է ներկայի հիմքից, քաղի, աղա, աէսնի, մօղէնա:

Ի խոնարհման կրավորական բայերի ժխտական դերբայը կազմվում է ներկայի հիմքից, քաղվի, գըրվի, իսկ և խոնարհմանը՝ անցյալի հիմքից, կառործվի, աղծրվի:

Պատճառական բայերի ժխտական դերբայը ներկայացնում է անցյալի հիմքը՝ առանց ում անանցի ց-ի, կառարծու, վազզծու, նքարծու, կանքծու: Ժխտական դերբայի աշտիտի կազմություն այլ բարբառներում դիտված չէ:

Ժխտական դերբայը միշտ գործածվում է օժանդակ բայի ժխտական ձևերի հետ և մասնակցում է ժամանակների կազմությանը: Ինքնուրույն գործածություն չունի:

Ընթացակցական դերբայն առաջացել է անորոշի բացառական և գործիական հոլովներից և ունի այդ հոլովների էն, օվ վերջավորությունները. բաշէլէն, քաշէլօվ, վաղնէլէն, վաղնէլօվ, քէլէլէն, քէլէլօվ, խօսալէն, խօսալօվ և այլն:

Ընթացակցական դերբայ կարող է կազմվել նաև ման, մանծ մասնիկներով, բայց ոչ բոլոր բայերից. կանքման (կանքմանծ), վազման, լեռման, երօտրմանծ: Ման, մանծ մասնիկները գրվում են ներկայի հիմքի վրա:

Ընթացակցական դերբայը ժամանակների կազմությանը չի մասնակցում, նախադասության մեջ գործածվում է որպես ձևի պարագա. քէլէլօվ գընած, վազման էգալ, խօսալէն կրկարա:

Ամփոփելով դերբայների մասին ասվածը, անհնում ենք, որ անորոշ դերբայի ել, ալ մասնիկները համապատասխանում են գրաբարի անորոշ դերբայի նույն մասնիկներին:

Անցյալ դերբայի եր վերջավորությունը գրաբարյան եալ-ի հետագա ձևափոխությունն է: Ան վերջավորությամբ դերբայն ունի անցյալի

(վաղակատար) իմաստ, որ հատուկ է միայն Ալաշկերտի խոսվածքին.

Ընթացակցական դերբայի օվ վերջավորությունը պահպանվել է նույնությամբ: Հարակատար, ընթացակցական, ժխտական դերբայները հետագա գոյացություններ են և անմիջականորեն չեն կազմում գրաբարի հետ:

Հետ իրենց կիրառությունների, դերբայները բաժանվում են երկու խմբի.

ա) Դերբայներ, որոնք ունեն միայն ձևաբանական արժեք, հանգես են դալիս դիմավոր ձևերում (կազմում են ժամանակներ) և չունեն ինքնուրույն գործածություն: Դրանք են՝ անցյալ և ժխտական դերբայները:

բ) Միայն շարահյուսական արժեք ունեցող դերբայներ՝ անորոշ, հարակատար, ենթակայական, ընթացակցական, որոնք նախադասության զանազան անդամների պաշտոններ են կատարում, գործածվում են գոյականաբար (բացի ընթացակցականից): Չեն մասնակցում բայական ժամանակների կազմելուն:

Դերբայները ներկայացնում ենք մի տախտակով՝ տալով վերջավորություններն ու դերբայական ձևերը բոտ պարզ և անանցավոր բայերի:

Ե Ո Ն Ա Ր Հ Ո Ւ Մ

ԲԱՅԵՐԻ ԿՈՆՍՏԱՆՍՏԱՆԻ ԶՄԵՐԵՐԸ

Բայի դերբայական և նշանակալին ձևերը կազմվում են երկու հիմքից՝ ներկայի և անցյալի:

Ներկայի հիմքն ստանալու համար անորոշ դերբայից հանում ենք ել, ալ վերջավորությունները: Պարզ բայերի ներկայի հիմքը համընկնում է բայարմատին: Օրինակ՝ քէլէլ-քէլ, կարել-կար, խաղալ-խաղ, խօսալ-խօս և այլն:

Անանցավոր բայերի ներկայի հիմքում բայարմատին միանում են անանցները. հասնել-հասն, մօղէնալ-մօղէն, թըռնել-թրոն, զարմանալ-զարման, խամընալ-խամըն, կօղըրվել-կօղըրվ, չարտողել-չատողել և այլն:

Բարդ կամ անանցավոր բառերից կազմված բայերի ներկայի հիմքը զարծյալ ստացվում է դերբայական մասնիկները հետացնելու միջոցով. սկվափօրել-սկվափօր, լուսօլիալ-լուսօլի, համօվնալ-համօվն, անաէր-անաէրն, ձէլն՝ ընե-ձէլն՝ ըն, որլորել-որլորել և այլն:

Անցյալի հիմքը լինում է պարզ և բաղադրյալ-ցույցական: Պարզ հիմ-

¹⁰ ՏՃՍ Ա. Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953, էջ 237 և հետո:

քը նույնն է բայարմատի հետ: Բազադրյալ հիմքում բայարմատին ափ-
լանում են եձ, աձ բազադրիչները: Անշեշտ վանկում եձ բազադրիչի և-ն
հնչյունափոխվում է է-ի, իսկ աձ-ի ա-ն սղվում է կամ վերածվում ք-ի:

Ն խոնարհման բոլոր բայերը պարզ հիմք ունեն. վազնել-վազ, մըզ-
նել-մըզ, հասնել-հաս, կայնել-կայն, նքստել-նքստ և այլն:

Ն խոնարհման պարզ բայերի ներկայի և անցյալի հիմքերի միջև ոչ
մի տարբերություն չկա, իսկ և ածանց ունեցողների տարբերությունն
այն է, որ ածանցը անցյալի հիմքում չի պահպանվում: Անցյալ կատար-
յալ մասնակում և խոնարհման պարզ ներգործական բայերը հանդես
են գալիս և՛ պարզ, և՛ բազադրյալ-ցոյական հիմքով. գ՛րբել-գ՛րբ, գ՛րբեժ, գ՛րբեժ,
քաշել-քաշ, քաշեժ, հանել-հան, հանեժ, բ՛լբել-բ՛լբ, բ՛լբեժ, կոզնել-
կոզր, կոզրեժ, փրչրել-փրչր, փրչրեժ և այլն:

Ա խոնարհման պարզ բայերի անցյալի հիմքը բազադրյալ է. կառ-
տալ-կառտած, խաղալ-խաղած, աղալ-աղած և այլն:

Ա խոնարհման և և կն ածանց ունեցող բայերի անցյալի հիմքում
ածանցի և-ն վերածվում է ձ-ի, ունէնալ-ունէժ, մօզէնալ-մօզէժ, վախէ-
նալ-վախէժ, հէլէնալ-հէլէժ, բ՛տնալ-բ՛տնեժ, գ՛տնալ-գ՛տնեժ, բ՛անձըր-
նալ-բ՛անձըրեժ և այլն:

Կրավորական բայերը, եթե կազմվում են Ն խոնարհման բայերից,
ներկայի հիմքի հետ ունեն նաև Վ ածանցը. գ՛րվել-գ՛րվ, տարվել-
տարվ, թափվել-թափվ, առվել-առվ, կրղրվել-կրղրվ և այլն, իսկ
եթե կազմվում են ա խոնարհման բայերից, Վ ածանցը դնում են անց-
յալի հիմքի վրա. կառարվել-կառարժ, խախձրվել-խախձրժ, ախձրվել-
ախձրժ և այլն: Ա խոնարհման բայերը կրավորական դառնալիս վերած-
վում են Ն խոնարհման:

Ա խոնարհման և՛ պարզ, և՛ ածանցավոր բայերից կազմված պատ-
ճառականներն ունեն բազադրյալ-ցոյական հիմք. կատալ-կատարժում, խաղալ-
խախձում, բլրլրալ-բլրլրժում, ցավալ-ցավժում և՛ քարքնալ-
քարքժում, ամճընալ-ամճըժում, փկընալ-փկըժում և այլն:

Ն խոնարհման շեղոք սեռի պարզ և ածանցավոր բայերից կազմված
պատճառականներն ունեն ոչ ցոյական հիմք (կազմված բայարմատից և
պատճառական ածանցից), հասնել-հասում, բ՛լբել-բ՛լբում, հակնել-հա-
կում, թրննել-թրում, կրբնել-կրբում, մթոնել-մթոնում և այլն:

Ն խոնարհման ներգործական բայերից ածանցումով պատճառական
չի կազմվում: Բացառություն են կազմում խրմել-խրժումեի, ուղիլ-
կերծումեի, հակնել-հակումեի բայերը:

Բազմապատկական բայերի անցյալի հիմքը ունի նույն կազմություն-
ներ, ինչ և խոնարհման բայերինք:

Ե Ո Ն Ա Ր Շ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Ակաշկերտի խոսվածքն ունի երկու լծորդություն՝ էլ, ալ: էլ լծորդու-
թյան (կամ Ն խոնարհման) պատկանում են այն բայերը, որոնք անորոշ
գրբբաում ունեն էլ վերջավորություն (և խոնարհիչ). գ՛րբել, տանել,
բ՛րբել, հասնել, վէրծել, բ՛րունել, ուղիլ, խրմել, ջ՛տտել, փրչրել, կոզ-
րել, մըզնել, հ՛իճնել, հ՛լէնել, վազնել, նքստել, կայնել, վախել, ցանել,
քաղել, աշխաղել, սովբել, կրղրել և այլն:

Ալ լծորդության (ա խոնարհման) բայերը նրանք են, որոնք անոր-
ոշ գրբբայն ունի ալ վերջավորություն (ա խոնարհիչ). կատալ, խաղալ,
տեսնալ, աղալ, դարմանալ, մօզէնալ, հեռնալ, բ՛տնձրնալ, ցածրնալ,
գ՛իմանալ, բ՛տնալ, դ՛տնալ, գ՛ալ, էրտալ, էրկվալ, րօտալ, բրտալ,
բ՛տնալ, լրվալ և այլն: Գրաբարյան իլ լծորդության բայերն անցել են
էլ լծորդության, միայն մի քանիսը՝ ալ լծորդության, ինչպես՝ զղոխիլ>
զրզվալ, խօլորիլ>խօլրոնալ, ծարափիլ>ծարափնալ, ժիժաղիլ>ժիճաղալ,
կաթիլ>կատալ, ցավիլ>ցատալ:

Ալ լծորդության բայերը անցել են էլ, մի մասն էլ՝ ալ լծորդու-
թյաններին. ստնուլ>ստնել, թորուլ>թորել, կրղնուլ>հրղնուլ,
լնուլ>լրնալ, ցածնուլ>ցածրնալ, պշնուլ>պշրալ և այլն, շատերն էլ
գործածական չեն. գիլուլ, բրիկեռուլ, զենուլ, շրտուլ, կիզուլ, խնուլ և
այլն:

Կան բայեր էլ, որ ալ լծորդության են անցել էլ-ից. արածել>ար-
ձալ, տեսանել>տէտնալ, ճանաչել>ճանճրնալ, ամաչել>ամճրնալ,
ածել>ածալ, հաչել>հաճալ և այլն:

ՕՑԱՆՈՒԿ ՐԱՅ

Օժանդակ բայն ունի ներկայի և անցյալի ձևեր:

Ներկայի ձևեր		Անցյալի ձևեր	
իժ	ինկ	էնկ	էնկ
իտ	իկ	էր	էկ
տ	տ	էր	էն

Ներկայի եզակի և հոգնակի երբորդ դեմքում որպես օժանդակ բայ հանդես է գալիս ա ձայնավորը: Մյուս դեմքերը ներկայացնում են եւ բայի ձևափոխությունները՝ Ե-ն վերածվել է ի ձայնավորի, իսկ հոգնակի թվի Բ-ն, համաձայն բաղաձայնական համակարգում տեղի ունեցած փոփոխությունների, դարձել է կ: Հոգնակի թվի առաջին դեմքում մ-ի դիմաց կա և. եմք > էնկ:

Անցյալի ձևերի եզակի թվի երկրորդ և երրորդ դեմքերի համար գործածվում է երրորդ դեմքի Ե՛ր ձևը, իսկ եզակի թվի առաջին դեմքի համար գործածվում է հոգնակի թվի Է՛նկ ձևը: Յժանդակ բայի ներկայի Լ՛մք, է՛ք, Ե՛ն ձևերը անդել են անցյալի Կ՛աք, է՛իք, է՛ին ձևերի տեղը:

Օժանդակ բայի ժխտականը հետևելու տեսքն ունի.

Ներկա		անցյալ	
չլւմ	չընկ	չընկ	չընկ
չլս	չըկ	չըր	չըկ
չը	չըն	չըր	չըն

Չ ժխտականի հավելումով օժանդակ բայի ի, է, ա ձայնավորները հնչյունափոխվում են ր-ի, որա հետևանքով հոգնակի թվում ներկայի և անցյալի ձևերը նույնանում են:

Օժանդակ բայը դերբայի հետ կազմում է բաղադրյալ ժամանակներ:

Օժանդակ բայի դրական ձևերը սովորաբար գրվում են դերբայից հետո, իսկ ժխտականները՝ դերբայից առաջ: Տրամաբանական շեշտի դիրքից կախված՝ օժանդակ բայի դրական ձևերը կարող են գրվել նաև դերբայից առաջ. ճ՛օւնն ա հալի, հողն ա շորժե, կանանճն ա հ՛էլե և այլն:

Եմ բայի ձևերը գործածվում են նաև որպես էական բայ. էնի էր, դ՛ու իս, մառտ ա Այս դեպքում ներկայի երրորդ դեմքը լինում է ոչ թև ա, այլ ին՛՝ մառտ ին (— մարդ են):

ԲԱՅԻ ԵՂԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՓԵՄԱՆԱԿԱՆԵՐԸ

Այսպիսի խոսվածքում բայն ունի շորս եղանակ՝ սահմանական, հրամայական, ըզձական, հարկադրական:

Սահմանական եղանակ

Սահմանական եղանակի ժամանակներն են՝ ներկա, անցյալի անկատար, անցյալ կատարյալ, վաղակատար, անց. վաղակատար:

Ներկա ժամանակը կազմվում է կը եղանակիչի մասնակցությամբ հետևելու կերպ՝

ա) Ե խոնարհման պարզ ներգործական բայերի ներկայի հիմքին ա՛վելանում են իմ, իս, ա, ինկ, իկ, ին դիմալին վերջավորությունները.

եզակի	հոգնակի
կըբաղիմ	կըբաղինկ
կըբաղիս	կըբաղիկ
կըբաղա	կըբաղին

Ներգործականների նման է խոնարհվում էլվել շեղոք սեփ բայը: Բ) Չեղոք բայերի ներկա ժամանակը կազմվում է նույն ձևով. միայն եզակի թվի երրորդ դեմքի վերջավորությունը ա-ի փոխարեն լինում է ի.

եզակի	հոգնակի
կընքստիմ	կընքստինկ
կընքստիս	կընքստիկ
կընքստի	կընքստին

գ) Ա խոնարհման բոլոր բայերը, անկախ սեռային տարբերություններից և կազմությունից, ներկա ժամանակում ստանում են ամ, աս, ա, անկ, ակ, աճ վերջավորությունները:

Ներգործական	Չեղոք		
եզակի	հոգնակի	եզակի	հոգնակի
կաղամ	կաղանկ	կէրէվամ	կէրէվանկ ¹¹
կաղաս	կաղակ	կէրէվաս	կէրէվակ
կաղա	կաղան	կէրէվա	կէրէվան

Անցյալի անկատար ժամանակը ևս կազմվում է կը եղանակիչով, ներկայի հիմքով և դիմալին վերջավորություններով: Անցյալի անկատար

¹¹ Տարբեր առաջ ձևերները հոգնակի առաջին դեմքը գործածում էին նաև առաջ Ե-ի՝ մեկ դիակ, կուգիկ, կըբաղ:

րի վերջավորութուններն են. ԼԵԿ, ԷՐ, ԷՐ, ԼԵԿ, ԼԿ, ԼԵ, որոնք ընդհանուր են ԲԵ՛ և, ԲԵ՛ ա խոնարհումների բայերի համար:

Ե խոնարհում

Ա խոնարհում

Եզակի	Հոգնակի
կըքաղէնկ	կըքաղէնկ
կըքաղէր	կըքաղէի
կըքաղէր	կըքաղէն

Եզակի	Հոգնակի
կաղէնկ	կաղէնկ
կաղէր	կաղէի
կաղէր	կաղէն

Կը եղանակիչը ձայնավորով սկսվող բայից առաջ կորցնում է իր Բ բաղադրիչը. կազամ, կուրխընամ, կուղիմ, կըսիմ, կենիմ և այլն:
 Հ՛-ով և մի խումբ ձայնավորով սկսվող բայերից առաջ կը եզանակիչը վերածվում է զ-ի, իսկ Ե՛-ն զուրս է ընկնում:

Ներկա

Անցյալի անկատար

գուզիմ	գուզինկ
գուզիս	գուզիկ
գուզա	գուզին

գուզէնկ	գուզէնկ
գուզէր	գուզէի
գուզէր	գուզէն

Գայ, լայ բայերի հետ ևս զործածվում է զ եղանակիչը, բայց ի ձայնավորի հավելումով. Գիգ՛ամ, գիգ՛աս... գիլամ, գիլաս և այլն (նան՛ գիլամ, գիկաս):

Տայ բայի մոտ եղանակիչը հանդես է գալիս կի՛ ձևով. կիզամ, կիզաս, կիզա... կիզինկ, կիզէր և այլն:

Սահմանական եղանակի ներկա և անցյալի անկատար ժամանակները, բացի իրենց հիմնական իմաստից, արտահայտում են նաև սահմանական ապանի և անցյալի ապանի ժամանակների իմաստ, ինչպես և զործածվում են որպես պարմանական (ենթադրական) ապանի և անցյալի ապանի. Այպպես.

Սարոն կէրտա օար = Սարոն գնում է սար (օահմանական ներկա), Սարոն պալուռ է սար (սահմանական ապանի), Սարոն կգնա օար (պայմանական ապանի):

Սարոն կէրտէր օար = Սարոն գնում էր սար (սահմանական անցյալի անկատար), Սարոն պալուռ էր օար (սահմանական անցյալի ապանի), Սարոն կգնար օար (պայմանական անցյալի ապանի):

Անցյալ կատարյալ ժամանակը կազմվում է անցյալի հիմքից, որին ավելանում են դիմային հետևյալ վերջավորությունները.

ա) Յ խոնարհման ներդրմական բայերին՝ ի, իր, ինկ, իկ, ին: Այս բայերը անցյալ կատարյալում, բացի եզակի թվի երրորդ դեմքից, կրկնաձև են՝ կազմված պարզ և բաղադրյալ հիմքով.

Եզակի

Հոգնակի

քաղի	քաղէժի	քաղինկ	քաղէժինկ
քաղիր	քաղէժիր	քաղիկ	քաղէժիկ
քաղեժ		քաղին	քաղէժին

բ) Ն խոնարհման շեղք բայերին ավելանում են ա, առ, ավ, անկ, ակ, ան վերջավորությունները.

Եզակի

Հոգնակի

նըստա	նըստանկ
նըստար	նըստակ
նըստավ	նըստան

Չեզոքների նման է խոնարհվում սովորել կրկնաձև բայը:

զ) Ն խոնարհման մի խումբ բայեր անցյալ կատարյալ ժամանակում ստանում են և՛ ներդրմական, և՛ շեղք բայերին հատուկ վերջավորություններ: Այդ բայերն են՝ դալըլել-դալըլէժի, դալըլա, ավիրել, ավիրէժի, ավիրա, բըղզօրել-բըղզօրէժի, բըղզօրա, դաղիլ-դաղիլէժի, դաղա, կըլորել-կըլորէժի, կըլորա, թապիլ-թապիլէժի, թապա, կօղբել-կօղբէժի, կօղբա, ջ՛ստալել-ջ՛ստալէժի, ջ՛ստաա, մուղըլել-մուղըլէժի, մուղըլա, կուլըլել-կուլըլէժի, կուլըլա, գ՛րջօրել-գ՛րջօրէժի, գ՛րջօրա, թանակօղել-թանակօղէժի, թանակօղա, հալիլ-հալիլէժի, հալա, մըրօղել-մըրօղէժի, մըրօղա, մըլիօղել-մըլիօղէժի, մըլիօղա, ճէնջօղել-ճէնջօղէժի, ճէնջօղա, թօօղել-թօօղէժի, թօօղա և սրանց նման՝ օլ անցնց ունեցող ամականներից կազմված բայերը՝ թիշ բացառությամբ, ինչպես նաև այն բազմապատկական բայերը, որոնք ամանցումով կազմվում են նշված բայերից. թալըրղիլ, կօղըրղիլ, ջ՛ստաբղղիլ և այլն:

Մոնարհման օրինակ

Եզակի	Հոգնակի
հալէժի	հալա
հալէժիր	հալար
հալէժ	հալամ
	հալանկ
	հալէժինկ
	հալիկ
	հալէժիկ
	հալին
	հալէժին
	հալան

Ներգործական բաշերի վերջավորութուններ ստանալու ղեկարմ արտահայտում են ներգործական, իսկ չեզոք վերջավորութուններ ստանալիս՝ չեզոք կամ անդրադարձ սեռի իմաստ. գ՛լբօրէժի=գլորեցի, գ՛լբօրա=գլորվեցի: Սակօս մէզ հաղ մեծ քար գ՛լբօրէժ=Սարոն մի մեծ քար գլորեց. քարըն գ՛լբօրազ=քարը գլորվեց:

Այս բայերը ներկա ժամանակի եզակի երրորդ զեմքում են կարող են ստանալ երկու տեսակ վերջավորութուն՝ ա, ի: Ա վերջավորութուն ստանալիս ներգործական իմաստ են արտահայտում, իսկ ի ստանալիս՝ չեզոք. կը գ՛լբօրա=գլորում է, կըգ՛լբօրի=գլորվում է: Այսպես է նաև բղձական եզանակի ապստի երրորդ զեմքում՝ գ՛լբօրա=գլորի, գլորի=գլորվի, և հարկադրական ապստի երրորդ զեմքում՝ բղձի գ՛լբօրա=պիտի գլորի, բղձի գ՛լբօրի=պիտի գլորվի:

դ) Ա խոնարհման ներգործական բաշերը ստանում են ա, աբ, ալ, անկ, ախ, ան վերջավորութունները: Եզակի երրորդ զեմքը գործածվում է նաև առանց վերջավորութան. այս դեպքում 3-րդ զեմքը համընկնում է անցյալի հիմքին.

եզակի	հոգնակի
ախձա	ախձանկ
ախձաբ	ախձախ
ախձալ (աղած)	ախձան

ե) Ա խոնարհման չեզոք սեռի պարզ բայերը, որոնք գերազանցապես բնածայնական կամ նժանապայանական բառեր են, ստանում են և խոնարհման ներգործական բաշերին հատուկ վերջավորութուններ, առանց գոտարելու չեզոք լինելուց: Այսպես են նաև մի քանի ոչ բնածայնական բաշեր. էրէվալ, հապալ, մբխալ, լօղալ, լրժալ, նընջալ, թօտլալ, փիլալ, սըլալ, սօղալ:

եզակի	Հոգնակի
հրվճրվածի	հրվճրվածինկ
հրվճրվածիբ	հրվճրվածիխ
հրվճրված	հրվճրվածին

Ներգործական սեռի բաշերից մի քանիսը են այսպես են խոնարհվում, դրանք են. լրվալ-լրվածի, խըղջալ-խըղջածի, օգօրմալ-օգօրմածի: Ինչպես և՛ կրկնատես խօսալ, լրնալ, օխալալ, ցավալ բաշերը: Լրնալ «լընել» բայը և խոնարհման ներգործական բաշերի նման

եզակի երրորդ զեմքում ունենում է և՛ զերջավորութուն (լրծեծ), իսկ մյուս բոլոր գեղաներում՝ կրկնակի ձևեր. լրծի-լրծէժի, լրծիբ-լրծէժիբ և այլն:

Վաղակատար ժամանակը կազմվում է անցյալ դերբայով և ժանգակ բաշի ներկայի ձևերով: Հոգնակի թվի երրորդ զեմքում հանդես է գալիս դերբայի ան վերջավորությամբ տարբերակը, իսկ եզակի թվում է հոգնակի թվի առաջին ու երկրորդ զեմքերում՝ եր վերջավորությամբ տարբերակը: Կազմության այս եղանակը ընդհանուր է և, ա խոնարհումների բոլոր բաշերի համար.

եզակի	հոգնակի		
քաղեր իմ	ախձեր իմ	քաղեր ինկ	ախձեր ինկ
քաղեր իս	ախձեր իս	քաղեր իխ	ախձեր իխ
քաղեր ա	ախձեր ա	քաղած ա	ախձած ա

եզակի երրորդ զեմքը խոսքի մեջ կարող է գործածվել նաև առանց ժանգակ բաշի՝ Կարևո ցօրեն քաղև, ախձե պըռձև:

Անց. վաղակատար ժամանակը կազմվում է անցյալ դերբայով և ժանգակ բաշի անցյալի ձևերով: Այստեղ ևս հոգնակի թվի երրորդ զեմքը կազմվում է անցյալ դերբայի ան վերջավորությամբ տարբերակով:

Այս նույն ձևով է կազմվում բոլոր բաշերի անց. վաղակատար ժամանակը.

եզակի	հոգնակի		
քաղեր էնկ	ախձեր էնկ	քաղեր էնկ	ախձեր էնկ
քաղեր էբ	ախձեր էբ	քաղեր էխ	ախձեր էխ
քաղեր էբ	ախձեր էբ	քաղած էն	ախձած էն

Երբ խոսքի մեջ գործածվելիս վաղակատար և անց. վաղակատար ժամանակների ժանգակ բաշը դերբայից առաջ է դրվում, դերբայի վերջավորության ր ձայնորդը ընկնում է, զու լավ իս գրբև, էնի շուգ, ա վարև, Սըրկէն վարիձ շուգ էբ պըռձև: Այսպես է նաև Երեանի, Կարբո, Մշո, Արղվիենի բարբառներում:

Հրամայական եղանակ

Ունի միայն երկրորդ զեմք, եզակի և հոգնակի թվի: Ե խոնարհման ներգործական սեռի բաշերի հրամայական եզակի

թվում ունի օ, հոգնակի թվում՝ Էկ վերջավորությունները՝ քաղա՛, քաղէ՛կ: Չեզոք բայերը եզակիում ունեն ի, հոգնակիում՝ Էկ վերջավորությունները՝ նրսա՛ի, նրսա՛է՛կ, կայնի՛, կայնէ՛կ:

Անկանոն է բ՛էրեւ բայի հրամայականի եզակին՝ բ՛եր:

Ա խոնարհման բայերը նույն վերջավորություններն ունեն, ինչ է խոնարհման բայերը, բայց բոտ սեռի հակառակ դասավորությամբ:

Ներգործական բայերի եզակին ունի ի վերջավորություն, իսկ շեզոք բայերի եզակին՝ օ: Հոգնակի թվում Էկ վերջավորությունը բնդհանուր է.

ախծի՛, ախծէ՛կ, էրվա՛, էրվա՛է՛կ

Ս խոնարհման պարզ բայերի հրամայականը (թե՛ եզակին, թե՛ հոգնակին) կազմվում է ներկայի հիմքից, օ խոնարհման բայերինը՝ անցյալի հիմքից (Ա խոնարհման շեզոք բայերի եզակին՝ ներկայի հիմքից՝ էրվա՛, փիւլ՛, նընջա՛):

Նյութի թվում գործածական են նաև օ խոնարհման բայերի ներկայի հիմքից կազմված ձևերը՝ ախծի-ազա, խախծի-խազա, կառածի-կառա և այլն:

Նրկորոզ ձևերի գործածությունը սահմանափակ է և արդյունք՝ գրական լեզվի ազդեցությամբ:

Ըղձական եզանակ

Ըղձական եզանակն ունի երկու ժամանակ՝ ապառնի և անցյալի ապառնի, որոնք կազմվում են վերջավորություններով համապատասխանաբար նման են սահմանական եզանակի ներկա և անցյալի անկատար ժամանակներին: Տարբերությունը կայանում է նրանում, որ ըղձական եզանակի ժամանակները կը եզանակել չունեն: Ս խոնարհման շեզոք բայերը խոնարհվում են ներգործականների նման, միայն եղակի երրորդ դեմքում ա-ի փոխարեն ունեն ի վերջավորություն (ներգործ. քաղա, շեզոք՝ նրսաի), իսկ օ խոնարհման ներգործական և շեզոք բայերի խոնարհման մեջ ոչ մի տարբերություն չկա:

Ե խոնարհում

Ապառնի

քաղիմ	քաղինկ
քաղիս	քաղիկ
քաղա	քաղին

Անց. ապառնի

քաղէնկ	քաղէնկ
քաղէր	քաղէկ
քաղէր	քաղէն

Ա խոնարհում

աղամ	աղանկ	աղէնկ	աղէնկ
աղաս	աղակ	աղէր	աղէկ
աղա	աղան	աղէր	աղէն

Հարկադրական եզանակ

Հարկադրական եզանակը կազմվում է ըղձական եզանակից՝ բայից առաջ գրվող բըղի եզանակիչի օգնությամբ: Ունի երկու ժամանակ՝ ապառնի և անցյալի ապառնի:

Ապառնի

Ե խոնարհում

եզակի	հոգնակի
բըղի քաղիմ	բըղի քաղինկ
բըղի քաղիս	բըղի քաղիկ
բըղի քաղա	բըղի քաղին

Ա խոնարհում

եզակի	հոգնակի
բըղի աղամ	բըղի աղանկ
բըղի աղաս	բըղի աղակ
բըղի աղա	բըղի աղան

Անցյալի ապառնի

բըղի քաղէնկ	բըղի քաղէնկ	բըղի աղէնկ	բըղի աղէնկ
բըղի քաղէր	բըղի քաղէկ	բըղի աղէր	բըղի աղէկ
բըղի քաղէր	բըղի քաղէն	բըղի աղէր	բըղի աղէն

Պարզ բայերի խոնարհման հարազույց

Ե խոնարհում

Ներգործական բայի՝ քաղել (= հնձել), շեզոք բայի՝ նրստել:

Ներկա

եզակի	հոգնակի	եզակի	հոգնակի
կըքաղիմ	կըքաղինկ	կըքաղէնկ	կըքաղէնկ
կըքաղիս	կըքաղիկ	կըքաղէր	կըքաղէկ
կըքաղա	կըքաղին	կըքաղէր	կըքաղէն

Չեզոք. եզ. 3-րդ. ի՛ կը նըստի¹²:

¹² Տայն ենք շեզոք բայերի միայն այն ձևերը, որոնք տարբերվում են ներգործականներից:

Անցյալ կատարյալ

քաղի,	քաղէծի	քաղինկ,	քաղէծինկ	նրստա	նրստանկ
քաղիբ,	քաղէծիբ	քաղիկ,	քաղէծիկ	նրստար	նրստակ
քաղեծ	քաղինե,	քաղիծինե	նրստալ	նրստան	

չեզոք

Վաղակատար

Անց. վաղակատար

քաղեր իմ	քաղեր ինկ	քաղեր էնկ	քաղեր էնկ
քաղեր իս	քաղեր իկ	քաղեր էբ	քաղեր էկ
քաղեր ա	քաղած ա	քաղեր էբ	քաղած էն

Հրամայական եղանակ

քաղան	քաղէկ	նրստի	նրստէկ
-------	-------	-------	--------

Բղձական եղանակ

Ապտոնի

Անցյալի ապտոնի

քաղիմ	քաղինկ	քաղէնկ	քաղէնկ
քաղիս	քաղիկ	քաղէբ	քաղէկ
քաղա	քաղին	քաղէբ	քաղէն

Չեզոք. եզ. 3-րդ. ի՛ նրստի:

Հարկադրական եղանակ

Ապտոնի

Անցյալի ապտոնի

բըղի քաղիմ	բըղի քաղինկ	բըղի քաղէնկ	բըղի քաղէնկ
բըղի քաղիս	բըղի քաղիկ	բըղի քաղէբ	բըղի քաղէկ
բըղի քաղա	բըղի քաղին	բըղի քաղէբ	բըղի քաղէն

Չեզոք. եզ. 3-րդ դ. ի՛ բըղի նրստի:

Ա խոնարհում

Ներդրածական բայ՝ ազալ, չեզոք բայ՝ էրէվալ:

Ներկա

Անցյալի անկատար

կաղամ	կաղանկ	կաղէնկ	կաղէնկ
կաղաս	կաղակ	կաղէբ	կաղէկ
կաղա	կաղան	կաղէբ	կաղէն

Անցյալ կատարյալ

ախծա	ախծանկ	էրէվածի	էրէվածինկ
ախծար	ախծակ	էրէվածիբ	էրէվածիկ
ախծալ(աղած)	ախծան	էրէված	էրէվածին

Վաղակատար

Անցյալի վաղակատար

ախծեր իմ	ախծեր ինկ	ախծեր էնկ	ախծեր էնկ
ախծեր իս	ախծեր իկ	ախծեր էբ	ախծեր էկ
ախծեր ա	ախծած ա	ախծեր էբ	ախծած էն

Հրամայական եղանակ

ախծի	ախծէկ	էրէվան	էրէվածէկ
------	-------	--------	----------

Բղձական եղանակ

Ապտոնի

Անցյալի ապտոնի

աղամ	աղանկ	աղէնկ	աղէնկ
աղաս	աղակ	աղէբ	աղէկ
աղա	աղան	աղէբ	աղէն

Հարկադրական եղանակ

Ապտոնի

Անցյալի ապտոնի

բըղի աղամ	բըղի աղանկ	բըղի աղէնկ	բըղի աղէնկ
բըղի աղաս	բըղի աղակ	բըղի աղէբ	բըղի աղէկ
բըղի աղա	բըղի աղան	բըղի աղէբ	բըղի աղէն

ԱՅԱՆՏԱՎՈՐ ԲԱՅՆԵՐԻ ԽՈՆԱՐԿՈՒՄԸ

Ն հիմնածանց ունեցող և խոնարհման բայերը խոնարհվում են և խոնարհման շեղք բաշխի ձևան: Մահմանական եղանակի ներկա, անցյալի անկատար ժամանակներում և բղձական ու հարկադրական եղանակներում և ածանցը պահպանվում է, իսկ մյուս ժամանակներում և հրամայական եղանակում դուրս է բնկնում:

Ն ածանց ունեցող և խոնարհման բայերը անցյալի հիմքում և ածանցը փոխաբերվում են ծ-ով և խոնարհվում են ալնպես, ինչպես ա խոնարհման ներդրածական սեռի պարզ բայերը: Ածանցավոր բայերը խոնարհվում են ստորև տրված ձևով:

Մասնաճարհան եղանակ

Ներքա

եղակի	հոգնակի	եղակի	հոգնակի
կը հասնիժ	կը հասնինկ	կուժօյնամ	կուժօյնանկ
կը հասնիս	կը հասնիկ	կուժօյնաս	կուժօյնակ
կը հասնի	կը հասնին	կուժօյնա	կուժօյնան

Անցյալի անկատար

կը հասնէնկ	կը հասնէնկ	կուժօյնէնկ	կուժօյնէնկ
կը հասնէր	կը հասնէկ	կուժօյնէր	կուժօյնէկ
կը հասնէր	կը հասնէն	կուժօյնէր	կուժօյնէն

Անցյալ կատարյալ

հասա	հասանկ	ուժօյնամ	ուժօյնանկ
հասար	հասակ	ուժօյնար	ուժօյնակ
հասաժ	հասան	ուժօյնամ	ուժօյնան

Վաղակատար

հասեր իմ	հասեր ինկ	ուժօյնար իմ	ուժօյնար ինկ
հասեր իս	հասեր իկ	ուժօյնար իս	ուժօյնար իկ
հասեր ա	հասած ա	ուժօյնար ա	ուժօյնած ա

Անցյալի վաղակատար

հասեր էնկ	հասեր էնկ	ուժօյնար էնկ	ուժօյնար էնկ
հասեր էր	հասեր էկ	ուժօյնար էր	ուժօյնար էկ
հասեր էր	հասած էն	ուժօյնար էր	ուժօյնած էն

Հրամայական եղանակ

հասի	հասէկ	ուժօյնի	ուժօյնէկ
------	-------	---------	----------

Բղնական եղանակ

Ապառնի

հասնիժ	հասնինկ	ուժօյնամ	ուժօյնանկ
հասնիս	հասնիկ	ուժօյնաս	ուժօյնակ
հասնի	հասնին	ուժօյնա	ուժօյնան

Անցյալի ապառնի

հասնէնկ	հասնէնկ	ուժօյնէնկ	ուժօյնէնկ
հասնէր	հասնէկ	ուժօյնէր	ուժօյնէկ
հասնէր	հասնէն	ուժօյնէր	ուժօյնէն

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

բըլի հասնիժ	բըլի հասնինկ	բըլի ուժօյնամ	բըլի ուժօյնանկ
բըլի հասնիս	բըլի հասնիկ	բըլի ուժօյնաս	բըլի ուժօյնակ
բըլի հասնի	բըլի հասնին	բըլի ուժօյնա	բըլի ուժօյնան

Անցյալի ապառնի

բըլի հասնէնկ	բըլի հասնէնկ	բըլի ուժօյնէնկ	բըլի ուժօյնէնկ
բըլի հասնէր	բըլի հասնէկ	բըլի ուժօյնէր	բըլի ուժօյնէկ
բըլի հասնէր	բըլի հասնէն	բըլի ուժօյնէր	բըլի ուժօյնէն

Ա խոնարհման Ան ամանց ունեցող բայերը խոնարհվում են և ամանց ունեցողների նման: Ածանցի է ձայնավորը պահպանվում է ամենուրեք, իսկ ն ձայնորդը անցյալի հիմքում և նրանից կազմված ժամանակներում ժխտարկվում է ծ-ով:

Ե խոնարհման այն բայերը, որոնք կորցրել են շ ածանցը և վերածվել են պարզ բայերի, խոնարհվում են ամանցավոր բայերի նման. ներկա՝ հուռիմ, վաղակատար՝ ուռի իմ, հրամայական՝ ուռի՛ և այլն:

Պատճառական բայերը ներկա ժամանակում կորցնում են ամանցի ծ-ն և տառնում մ, ս,—նկ, կ, և վերջավորությունները: Ըղձական եղանակի պատճառից կազմվում է ներկայի նման: Հրամայական եղանակի եղակին բայի հիմքն է՝ առանց ծ-ի: Մյուս բոլոր եղանակներում ու ժամանակներում պատճառական բայերը խոնարհվում են և խոնարհման պարզ ներգործական բայերի նման:

Պատճառական բայերի նման են խոնարհվում խրատիկ, թրկուծիկ, հատածիկ բայերը, որոնք ունեն պատճառական ամանց, բայց չունեն իրենց ամանցազուրկ սկզբնատիպերը և այդ պատճառով գիտակցվում են որպես պարզ: Պատճառական իմաստ չունի բ՛րանըծուծիկ բայը, քիպետ կա նրա ամանցազուրկ բ՛րանի սկզբնատիպը: Այսպես է նաև գրական Շայրիկում գործածվող բնանցիկ բայը: Տայ բայով կազմված

պատճառականները խոնարհելիս թեքվում է միայն սալ-ը՝ բ'էրև կի-
դամ, բ'էրև կիդաս, բ'էրև կիդա և այլն:

Պատճառական բայերը խոնարհվում են ներքոհիշյալ ձևով:

Հասածել (հասցնել), հասկրծածել (հասկացնել):

Սահմանական երանակ

Ն ե ր կ ա

կզակի	հոգնակի	կզակի	հոգնակի
կըհասում	կըհասունկ	կըհասկրծում	կըհասկրծունկ
կըհասաս	կըհասակ	կըհասկրծաս	կըհասկրծակ
կըհասա	կըհասան	կըհասկրծա	կըհասկրծան

Անցյալի անկատար

կըհասածէնկ	կըհասածէնկ	կըհասկրծածէնկ	կըհասկրծածէնկ
կըհասածէր	կըհասածէկ	կըհասկրծածէր	կըհասկրծածէկ
կըհասածէր	կըհասածէն	կըհասկրծածէր	կըհասկրծածէն

Անցյալ կատարյալ

հասածի	հասածինկ	հասկրծածի	հասկրծածինկ
հասածիբ	հասածիկ	հասկրծածիբ	հասկրծածիկ
հասած	հասածին	հասկրծած	հասկրծածին

Վաղակատար

հասածիբ իմ	հասածիբ ինկ	հասկրծածիբ իմ	հասկրծածիբ ինկ
հասածիբ իս	հասածիբ իկ	հասկրծածիբ իս	հասկրծածիբ իկ
հասածիբ ա	հասածած ա	հասկրծածիբ ա	հասկրծածած ա

Անց. վաղակատար

հասածիբ էնկ	հասածիբ էնկ	հասկրծածիբ էնկ	հասկրծածիբ էնկ
հասածիբ էր	հասածիբ էկ	հասկրծածիբ էր	հասկրծածիբ էկ
հասածիբ էր	հասածած էն	հասկրծածիբ էր	հասկրծածած էն

Հրամայական

հաստ'	հաստձէ'կ	հասկրծո'	հասկրծոձէ'կ
-------	----------	----------	-------------

Ըղծական եղանակ

Ապաստի

հասում	հասունկ	հասկրծում	հասկրծունկ
հաստս	հասակ	հասկրծտս	հասկրծտկ
հասա	հասան	հասկրծա	հասկրծան

հասն'	հասածում	հասածունկ
հասծուս	հասծուկ	հասծուն
հասա	հասան	

Անցյալի պատանի

հաստ.ձէնկ	հաստ.ձէնկ	հասկրծածէնկ	հասկրծածէնկ
հաստ.ձէր	հաստ.ձէկ	հասկրծածէր	հասկրծածէկ
հաստ.ձէր	հաստ.ձէն	հասկրծածէր	հասկրծածէն

Հարկադրական երանակ

Ապաստի

բըզի հասում	բըզի հասունկ	բըզի հասկրծում	բըզի հասկրծունկ
բըզի հաստս	բըզի հասակ	բըզի հասկրծտս	բըզի հասկրծտկ
բըզի հասա	բըզի հասան	բըզի հասկրծա	բըզի հասկրծան

հասն'	բըզի հասածում
	բըզի հասծուս
	բըզի հասծուս և ալն

Անցյալի պատանի

բըզի հաստ.ձէնկ	բըզի հաստ.ձէնկ	բըզի հասկրծածէնկ
բըզի հաստ.ձէր	բըզի հաստ.ձէկ	բըզի հասկրծածէր
բըզի հաստ.ձէր	բըզի հաստ.ձէն	բըզի հասկրծածէր

բըզի հասկրծածէնկ
բըզի հասկրծածէկ
բըզի հասկրծածէն

Թաղմապատկական բայերի խոնարհումը համապատասխանաբար նույն է և նա խոնարհումների պարզ բայերի հետ: Ներգործականները

խոնարհվում են ներգործական բայերի նման, շեղոքները՝ շեղոքների, Աձանցավոր և արմատի կրկնությունը կազմված բազմապատկականները խոնարհվում են միևնույն ձևով:

Ե խոնարհման ներգործական բայերը անցյալ կատարչալուծ խոնարհվում են ն՝ պարզ, և՛ բազադրյալ հիմքով, իսկ շեղոքները՝ միայն պարզ հիմքով: Ներգործական՝ քաշքշի-քաշքշէի, քաշքշիր-քաշքշէ-ծիր և այլն, շեղոք՝ վազվզա, վազվզաբ, վազվզազ...:

Բազմապատկական բայերի խոնարհման ընդհանուր պատկերը հետևյալն է:

Սահմանական եղանակ			
Ներկա		Անցյալի անկատար	
եղակի	հոգնակի	եղակի	հոգնակի
կը վազվզեիմ	կը վազվզեինկ	կը վազվզեցէնկ	կը վազվզեցէնկ
կը վազվզեիս	կը վազվզեիկ	կը վազվզեէր	կը վազվզեցէկ
կը վազվզեիք	կը վազվզեիքն	կը վազվզեէք	կը վազվզեցէք

Անցյալ կատարչալ			
վազվզա	վազվզանկ	վազվզաի	վազվզանի
վազվզաբ	վազվզանբ	վազվզազ	վազվզանզ

Վաղակատար		Անցյալի վաղակատար	
վազվզեի իմ	վազվզեիր ինկ	վազվզեիր ենկ	վազվզեիր էնկ
վազվզեիր իս	վազվզեիր իկ	վազվզեիր էր	վազվզեիր էկ
վազվզեիր աս	վազվզեաձ աս	վազվզեէք էր	վազվզեաձ էն

Հրամայական	
վազվզի	վազվզէկ

Ըզձական եղանակ

Ապաստի			
Անցյալի ասպաստի		Անցյալի ասպաստի	
վազվզեիմ	վազվզեինկ	վազվզեցէնկ	վազվզեցէնկ
վազվզեիս	վազվզեիկ	վազվզեէր	վազվզեցէկ
վազվզեիք	վազվզեիքն	վազվզեէք	վազվզեցէք

Հարկադրական եղանակ

Ապաստի		Անցյալի ասպաստի	
բըզի վազվզեիմ	բըզի վազվզեինկ	բըզի վազվզեցէնկ	բըզի վազվզեցէնկ
բըզի վազվզեիս	բըզի վազվզեիկ	բըզի վազվզեէր	բըզի վազվզեցէկ
բըզի վազվզեիք	բըզի վազվզեիքն	բըզի վազվզեէք	բըզի վազվզեցէք

Կրավորական բայերը խոնարհվում են և խոնարհման շեղոք բաղերի նման՝ առանց որևէ տարրերություն, ստանալով դրանց բնորոշ վերջափոխությունները:

Սահմանական եղանակ			
Ներկա		Անցյալի անկատար	
եղակի	հոգնակի	եղակի	հոգնակի
կըզ՛ բըզիմ	կըզ՛ բըզինկ	կըզ՛ բըզէնկ	կըզ՛ բըզէնկ
կըզ՛ բըզիս	կըզ՛ բըզիկ	կըզ՛ բըզէր	կըզ՛ բըզէկ
կըզ՛ բըզիք	կըզ՛ բըզիքն	կըզ՛ բըզէք	կըզ՛ բըզէք

Անցյալ կատարչալ			
զ՛ բըզիս	զ՛ բըզանկ	զ՛ բըզիս	զ՛ բըզանկ
զ՛ բըզիս	զ՛ բըզիս	զ՛ բըզիս	զ՛ բըզիս

Վաղակատար		Անց. վաղակատար	
զ՛ բըզիր իմ	զ՛ բըզիր ինկ	զ՛ բըզիր էնկ	զ՛ բըզիր էնկ
զ՛ բըզիր իս	զ՛ բըզիր իկ	զ՛ բըզիր էր	զ՛ բըզիր էկ
զ՛ բըզիր աս	զ՛ բըզիաձ աս	զ՛ բըզէր էր	զ՛ բըզիաձ էն

Հրամայական եղանակ	
զ՛ բըզի՛	զ՛ բըզէ՛կ

Ըզձական եղանակ

Ապաստի			
Անցյալի ասպաստի		Անցյալի ասպաստի	
զ՛ բըզիմ	զ՛ բըզինկ	զ՛ բըզեցէնկ	զ՛ բըզեցէնկ
զ՛ բըզիս	զ՛ բըզիկ	զ՛ բըզէր	զ՛ բըզէկ
զ՛ բըզիք	զ՛ բըզիքն	զ՛ բըզէք	զ՛ բըզէք

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

Անցյալի ապառնի

բըդի գ'ըրվիմ	բըդի գ'ըրվինկ	բըդի գ'ըրվէնկ	բըդի գ'ըրվէնկ
բըդի գ'ըրվիս	բըդի գ'ըրվիկ	բըդի գ'ըրվէր	բըդի գ'ըրվէկ
բըդի գ'ըրվի	բըդի գ'ըրվին	բըդի գ'ըրվէր	բըդի գ'ըրվէն

ԱՆՆԱՆԻ ՔԱՅԵՐ

Աւաշկերտի խոսվածքի անկանոն բայերն են. տալ, գ'ալ, լալ, էրտալ, ուղէլ, էնկ, գ'ընկ, տանկ, որոնց անկանոնութունը հիմնականում հանդես է գալիս անցյալի հիմքից կազմված ձևերում, մի քանիսինք՝ նաև ներկայի հիմքից կազմված որոշ ժամանակներում:

Ստորև առյիտ ենք այդ բայերի անկանոն ձևերը:

1. Տալ

Սահմանական եղանակի ներկա. կիցամ, կիցաս, կիցա, կիցանկ, կիցակ, կիցան:

Անցյալի անկատար. կիցէնկ, կիցէր, կիցէր, կիցէնկ, կիցէկ, կիցէն:

Վաղակատար. տըվեր իմ, տըվեր իս, տըվեր ա, տըվեր ինկ, տըվեր իկ, տըված ա:

Անց. վաղակատար. տըվեր էնկ, տըվեր էր, տըվեր էր, տըվեր էնկ, տըվեր էկ, տըված են:

Անցյալ կատարյալ. տըվի, տըվիր, տըվեծ, տըվինկ, տըվիկ, տըվին:

Նաև՝ տըվէծի, տըվէծիր, տըվեծ, տըվէծինկ, տըվէծիկ, տըվէծին:

Հրամայական եղանակ. տո՛ւ (տո՛ւր), տըվէ՛կ:

Ըղծական եղանակի անցյալի ապառնի. տէնկ, տէր, տէր, տէնկ, տկի, տէն:

Հարկադրական եղանակի անցյալի ապառնի. բըդի տէնկ, բըդի տէր, բըդի տէր, բըդի տէնկ, բըդի տէկ, բըդի տէն:

Անկանոն են անցյալ (տըվեր, տըված), հարակատար (տըվուց), ենթակայական (տըվուց) դերբայները:

2. Գ'ալ

Սահմանական ներկա. գ'իկամ, գ'իկաս, գ'իկա, գ'իկանկ, գ'իկակ, գ'իկան (նաև՝ գ'իգ'ամ...):

Անցյալի անկատար. գ'իկէնկ, գ'իկէր, գ'իկէնկ, գ'իկէկ, գ'իկէն:

Վաղակատար. էգեր իմ, էգեր իս, էգեր ա, էգեր ինկ, էգեր իկ, էգած ա:

Անց. վաղակատար. էգեր էնկ, էգեր էր, էգեր էր, էգեր էնկ, էգեր էկ, էգած էն:

Անցյալ կատարյալ. էգա, էգար, էգավ, էգանկ, էգակ, էգան:

Հրամայական եղանակ. արի՛, արէ՛կ:

Ըղծական եղանակի անցյալի ապառնի. գ'էնկ, գ'էր, գ'էր, գ'էնկ, գ'էկ, գ'էն: Գործածական են նաև հիկէնկ, հիկէր, հիկէր, հիկէնկ, հիկէկ, հիկէն ձևերը:

Ըղծական ապառնի կանոնավոր ձևերի կողքին ունի նաև հիկամ, հիկաս, հիկա, հիկանկ, հիկակ, հիկան (նաև՝ հիկգ'ամ...):

Հարկադրական եղանակի անցյալի ապառնի. բըդի գ'էնկ, բըդի գ'էր, բըդի գ'էր, բըդի գ'էնկ, բըդի գ'էկ, բըդի գ'էն, նաև՝ բըդի հիկէնկ, բըդի հիկէկ, բըդի հիկէն և այլն:

Դերբայներից. անցյալ՝ էգեր, էգած, հարակատար՝ էգուց (նաև՝ գ'ալուց), ենթակայական՝ էգուց (նաև՝ գ'ալուց):

3. Լալ

Սահմանական ներկա. գիլամ, գիլաս, գիլա, գիլանկ, գիլակ, գիլան:

Անցյալի անկատար. գիլէնկ, գիլէր, գիլէր, գիլէնկ, գիլէկ, գիլէն:

Հրամայական. լա՛ծ:

Լալ բայը միաժամանակ պակասավոր է, չունի ըղծական և հարակատարական եղանակների անցյալի ապառնի ժամանակները:

4. Էրտալ

Վաղակատար. գ'ածեր իմ, գ'ածեր իս, գ'ածեր ա, գ'ածեր ինկ, գ'ածեր իկ, գ'ածած ա:

Անց. վաղակատար. գ'ածեր էնկ, գ'ածեր էր, գ'ածեր էր, գ'ածեր էնկ, գ'ածեր էկ, գ'ածած էն:

Անցյալ կատարյալ. գ'ածի, գ'ածիր, գ'ընած, գ'ածինկ, գ'ածիկ, գ'ածին:

Հրամայական. գ'ընա՛, գ'ածէ՛կ:

Դերբայներից. անցյալ՝ գ'ածեր, գ'ածած, հարակատար՝ գ'ածուց (էրտուց):

5. Ուղիլ

Վաղակատար. կէրեր իմ, կէրեր իս, կէրեր ա, կէրեր ինկ, կէրեր իկ, կէրած ա:

Անց. վաղակատար. կէրեր էնկ, կէրեր էր, կէրեր էր, կէրեր էնկ, կէրեր էկ, կէրած էն:

Անցյալ կատարյալ. կէրա, կէրար, կէրավ, կէրանկ, կէրակ, կէրան: Հրամայական. կե՛ (կե՛ր), կէրէ՛կ:

Գերբայներից. անցյալ՝ կերեր, կերած, հարակատար՝ կէրուզ:

6. Էնել

Վաղակատար. կերի իմ, կերի իս, կերն ա, կերի ինկ, կերի իկ, կրած ա:

Անց. վաղակատար. կերի էնկ, էրեր. էր, էրեր էր, կերի էնկ, կերի էկ, էրած էն:

Անցյալ կատարյալ. կրի, կրի (կրէծի, կրէծիր), էրէծ, էրիէկ, էրիկ, էրի:

Հրամայական. էրա՛, էրէ՛կ:

Գերբայներ. անցյալ՝ կերեր, էրած, հարակատար՝ էրուզ, ենթակայական՝ էրոզ (նաև՝ էնոզ):

7. Գ՛րեկ

Վաղակատար. գ՛րեր իմ, գ՛րեր իս, գ՛րեր ա, գ՛րեր ինկ, գ՛րեր իկ, գ՛րած ա:

Անց. վաղակատար. գ՛րեր էնկ, գ՛րեր էր, գ՛րեր էր, գ՛րեր էնկ, գ՛րեր էկ, գ՛րած են:

Անցյալ կատարյալ. գ՛րի, գ՛րիր, գ՛րեծ, գ՛րիէկ, գ՛րիկ. գ՛րի:

Հրամայական. գ՛ի՛ (գ՛իր), գ՛րէ՛կ:

Գերբայներ. անցյալ՝ գ՛րեր, գ՛րած, հարակատար՝ գ՛րուզ, ենթակայական՝ գ՛րոզ (գ՛րնոզ):

8. Տառել

Վաղակատար. տարեր իմ, տարեր իս, տարեր ա, տարեր ինկ, տարեր իկ, տարած ա:

Անց. վաղակատար. տարեր էնկ, տարեր էր, տարեր էր, տարեր էնկ, տարեր էկ, տարած էն:

Անցյալ կատարյալ. տարա, տարար, տարավ, տարանկ, տարակ, տարան:

Հրամայական. տա՛ր, տարէ՛կ:

Գերբայներ. անցյալ՝ տարեր, տարած, հարակատար՝ տարուզ, ենթակայական՝ տարոզ (տանոզ):

ՊԱԿԱՅԱՎՈՐ ՔԱՅՈՐ

Պակասավոր են եմ (իմ), կամ, ունիմ բայերը: Գործածական են եմ և ունիմ բայերի սահմանական եղանակի ներկա և անցյալի անկատար ժամանակները: Մյուս եղանակներն ու ժամանակները բացակայում են, բայց կարող են լրացվել համապատասխանաբար էղենի, ունենալ բա-

յերի ձևերով: Կամ բայը ունի միայն սահմանական ներկա ժամանակ:

1. Եմ (իմ)

Ներկա. իմ, իս, ա, ինկ, իկ, ին (ա):

Անցյալի անկատար. էնկ, էր, էր, էնկ, էկ, էն:

2. Կամ

Ներկա. կամ, կաս, կա, կանկ, կակ, կան:

3. Ունիմ

Ներկա. ունիմ, ունիս, ունի, ունինկ, ունիկ, ունին:

Անցյալի անկատար. ունէնկ, ունէր, ունէր, ունէնկ, ունէկ, ունէն:

Ինչպես երևում է, պակասավոր բայերի ժամանակները կազմությամբ նման են ըզծական եղանակին, չեն ստանում սահմանական ներկա և անցյալի անկատար ժամանակներին բնորոշ կը կղանակիչը, տակայն իրենց ցույց տված գործողության ժամանակային իմաստով ներկա են ու անկատար անցյալ:

ՀԱՐԱԳԻՐ ՔԱՅՈՐ ԿՈՆԱՐՏԱՐՈՐ

Հարագիր բայերի խոնարհումն ունի հետևյալ առանձնահատկությունները:

1. Բայից և մի ուրիշ խոսքի մասից կազմված հարադրության բայը խոնարհվում է իրեն հասուկ խոնարհումով, իսկ հարադրված մասը մնում է անփոփոխ. ձեռ կիրգամ, ձեռ կիրգաս, ձեռ կիրգա և այլն:

2. Երկու բայից կազմված հարադրության երկու մասն էլ խոնարհվում է կաննիմ էջրամ, կաննիս էրտաս, կաննի էրտա և այլն: Բացառություն են կազմում վաղակատար և անց. վաղակատար ժամանակները, այս ժամանակներում խոնարհվում է միայն օժանդակ բայը:

3. Հարագիր բայերն ստանում են մեկ օժանդակ բայ, կղանակիչ, միասական մասերի. վէրծն տարեր իմ, վէրծն տարեր իս, վէրծն տարեր ա. ձեռ տրվեր իմ, ձեռ տրվեր իս, ձեռ տրվեր ա. բըզի գ՛ամ հասնիմ, բըզի գ՛աս հասնիս, բըզի գ՛ա հասնի. չըմ էզն հասն, չըս էզն հասն, չէզն հասն:

4. Բըզի կղանակիչը միշտ նախադաս գործածություն ունի: Օժանդակ բայը դրվում է հարադրության վերջում, երբ վերջին մասն է շեշտված (տողորական գործածություն): Երբ շեշտվում է առաջին մասը, օժանդակ բայը հաջորդում է նրան. վէրծեր իմ տարի, վէրծեր իս տարի, վէրծեր ա տարի, ձեռ իմ տրվե, ձեռ իս տրվե, ձեռ ա տրվե:

5. Կը կղանակիչը դրվում է հարադրության բաղական մասի վրա:

Սրկու բայերից կազմված հարադրութիան բայերից յուրաքանչյուրի վրա գրվում է նրանց երկուսի շեշտված լինելու ղեպերով. կառնիմ կէրտամ, կառնիս կէրտաս, կառնի կէրտա: Բայերից մեկի շեշտված լինելու ղեպ-քում՝ շեշտվածի վրա. կառնիմ էրտամ, կառնիս էրտաս, կամ՝ առնիմ կէրտամ, առնիս կէրտաս և այլն:

6. Զուս բայական հարադրություններում չը միտականը միայն եսխազաս դործածություն ունի: Բայից և այլ խոսքի մասից կազմված-ներքի երկու մասերի միջև է դրվում. ճ՛հա շըմ աըվե, ճ՛հո շը աըվե:

7. Մի արդելական մասնիկի զործածությունը նման է շը-ին, միայն այն տարբերությամբ, որ բայով և այլ խոսքի մասով կազմված հարա-դրութիան թե՛ սկզբում, թե՛ մասերի միջև կարող է գրվել. մի՛ ճ՛հո տու, մի՛ ճ՛հո աըվէկ, ճ՛հո մի՛ աու, ճ՛հո մի՛ աըվէկ, մի՛ մօզ արի, մի՛ մօզ աըվէկ, մօզ մի՛ արի, մօզ մի աըվէկ:

Հարադիր բայերի խոնարհման ընդհանուր պատկերը հետևյալն է:

Սանմանական եղանակ

Ներկա մտմանակ

հզակի

հօղանակի

ճ՛էն կը հանիմ	կը գ՛ըրիմ պըռծնիմ	ճ՛էն կը հանինկ
ճ՛էն կը հանիս	կը գ՛ըրիս պըռծնիս	ճ՛էն կը հանիկ
ճ՛էն կը հանա	կը գ՛ըրա պըռծնի	ճ՛էն կը հանին:
	կը գ՛ըրինկ պըռծնինկ	
	կը գ՛ըրիկ պըռծնիկ	
	կը գ՛ըրին պըռծնին	

Անցյալի անկատար

ճ՛էն կը հանէնկ	կը գ՛ըրէնկ պըռծնէնկ	ճ՛էն կը հանէինկ
ճ՛էն կը հանէր	կը գ՛ըրէր պըռծնէր	ճ՛էն կը հանէկ
ճ՛էն կը հանա	կը գ՛ըրէր պըռծնէր	ճ՛էն կը հանին:
	կը գ՛ըրէնկ պըռծնէնկ	
	կը գ՛ըրէկ պըռծնէկ	
	կը գ՛ըրէն պըռծնէն	

Անցյալ կատարյալ

ճ՛էն հանի, հանէծի գ՛ըրի, գ՛ըրէծի պըռծա

ճ՛էն հանիր, հանէծիր
ճ՛էն հանծ

գ՛ըրիր, գ՛ըրէծիր պըռծար
գ՛ըրէծ պըռծար

ճ՛էն հանինկ, հանէծինկ
ճ՛էն հանիկ, հանէծիկ
ճ՛էն հանին, հանէծին

գ՛ըրինկ, գ՛ըրէծինկ պըռծանկ
գ՛ըրիկ, գ՛ըրէծիկ պըռծակ
գ՛ըրին, գ՛ըրէծին պըռծան

Վաղակատար

ճ՛էն իմ հանն
ճ՛էն իս հանն
ճ՛էն ա հանն

գ՛ըրն պըռծնր իմ
գ՛ըրն պըռծնր իս
գ՛ըրն պըռծնր ա
գ՛ըրն պըռծնր ինկ
գ՛ըրն պըռծնր իկ
գ՛ըրած պըռծած ա

ճ՛էն ինկ հանն
ճ՛էն իկ հանն
ճ՛էն ա հանած

Անցյալի վաղակատար

ճ՛էն էնկ հանն
ճ՛էն էր հանն
ճ՛էն էր հանն

գ՛ըրն պըռծնր էնկ
գ՛ըրն պըռծնր էր
գ՛ըրն պըռծնր էր
գ՛ըրն պըռծնր էնկ
գ՛ըրն պըռծնր էկ
գ՛ըրած պըռծած էն

ճ՛էն էնկ հանն
ճ՛էն էկ հանն
ճ՛էն էն հանած

Հրամայական եղանակ

ճ՛էն հա՛ն գ՛ըրա պըռծի՛ ճ՛էն հանե՛կ գ՛ըրէկ պըռծէ՛կ

Ըղծական եղանակ

Պատահի

ճ՛էն հանիմ
ճ՛էն հանիս
ճ՛էն հանա

գ՛ըրիմ պըռծնիմ
գ՛ըրիս պըռծնիս
գ՛ըրա պըռծնի
գ՛ըրինկ պըռծնինկ
գ՛ըրիկ պըռծնիկ
գ՛ըրին պըռծնին

ճ՛էն հանինկ
ճ՛էն հանիկ
ճ՛էն հանին

Անցյալի սպասելի

ձ'էն հանէնկ	զ'ըբէնկ պըռծնէնկ	ձ'էն հանէնկ
ձ'էն հանէր	զ'ըբէր պըռծնէր	ձ'էն հանէկ
ձ'էն հանէր	զ'ըբէր պըռծնէր	ձ'էն հանէն
	զ'ըբէնկ պըռծնէնկ	
	զ'ըբէկ պըռծնէկ	
	զ'ըբէն պըռծնէն	

Հարկադրական կղանակ

Ապասելի

բըբի ձ'էն հանիմ	բըբի զ'ըբիմ պըռծնիմ	բըբի ձ'էն հանինկ
բըբի ձ'էն հանիս	բըբի զ'ըբիս պըռծնիս	բըբի ձ'էն հանիկ
բըբի ձ'էն հանա	բըբի զ'ըբիս պըռծնիս	բըբի ձ'էն հանին
	բըբի զ'ըբինկ պըռծնինկ	
	բըբի զ'ըբիկ պըռծնիկ	
	բըբի զ'ըբին պըռծնին	

Անցյալի սպասելի

բըբի ձ'էն հանէնկ	բըբի զ'ըբէնկ պըռծնէնկ
բըբի ձ'էն հանէր	բըբի զ'ըբէր պըռծնէր
բըբի ձ'էն հանէր	բըբի զ'ըբէր պըռծնէր
բըբի ձ'էն հանէնկ	բըբի զ'ըբէնկ պըռծնէնկ
բըբի ձ'էն հանէկ	բըբի զ'ըբէկ պըռծնէկ
բըբի ձ'էն հանէն	բըբի զ'ըբէն պըռծնէն

ՓԻՏՍԱԿԱՆ ԽՈՒՆԱՐՇՈՒՄ

ժխտական խոնարհումը կազմվում է զրական խոնարհումից չը և մի մասնիկների ավելացումով: Չը մասնիկով կազմվում է սահմանական, ըզձական, հարկադրական կղանակների ժխտական խոնարհումը, իսկ մի մասնիկով՝ հրամայականի արգելյականը: Զայնավորով սկսվող բայից և օժանդակ բայից առաջ չը մասնիկի ք-ն զուրս է բնկնում:

Բաղադրյալ ժամանակների ժխտականը կազմվելու համար չը մասնիկը զրվում է օժանդակ բայի վրա, որն անցնում է զերբայից առաջ. գ'ըբած էն-չըն գ'ըբած, սէսած էն-չըն սէսած և այլն: Հարկադրական

կղանակի ժխտական ձևերում չը-ն զրվում է բըբի կղանակիչի վրա-չըբըբի տեսակ, չըբըբի հասնիս և այլն:

Ներկա և անցյալի անկատար ժամանակների ժխտականը կազմվում է ժխտական զերբայով և օժանդակ բայի ժխտական ձևերով: ժխտական ձևերում օժանդակ բայի կրած փոփոխությունների մասին արդեն ասվել է:

Առանձին բնակավայրերում ներկա ժամանակի ժխտականը կազմվում է գրական ձևի վրա շ մասնիկն ավելացնելով.

	կղակի	հոգնակի
չըգ'ըբիմ	չըկատառամ	չըգ'ըբինկ
չըգ'ըբիս	չըկատառս	չըգ'ըբիկ
չըգ'ըբա	չըկատառա	չըգ'ըբին
		չըկատառնկ
		չըկատառակ
		չըկատառն

Կան տեղեր էլ, ուր ներկա ձևն էլ գործածվում է:

Վաղակատար և անց. վաղակատար ժամանակների ժխտական խոնարհման զնպրում զերբայի վերջավորությունն էր ձայնորդը բնկնում է: Պիտք է նկատել, որ այս ժամանակները ժխտական են կազմում երկբորդ ձևով նս. օժանդակ բայը զերբայից առաջ զրվելուց բացի, զրվում է նաև նրանից հետո (կրկնակի օժանդակ բայ), վաղակատար ժամանակում հանդես է դալիս ի, անց. վաղակատարում՝ է օժանդակ բայը, բացի վաղակատարի երրորդ զնմքից, որի համար գործածվում է ա: Այսպիսի կազմություններում զերբայի ր-ն պահպանվում է ժխտականի այս կերպորդ ձևը քիչ գործածական է. սովորականը առաջ մի մասնիկի ի-ն մայականի ժխտական ձևերում ձայնավորից առաջ մի մասնիկի ի-ն բնկնում է՝ մը՝սա, մէ՝րսա (մի՝ սաս, մի՝ երթա):

Մյուս կղանակների և ժամանակների մեջ ոչ մի փոփոխություն չի կատարվում ժխտականը կազմելիս:

Աժանցավոր բայերի ժխտականը կազմվում է նույն սկզբունքով, ինչ որ պարզ բայերինը:

Ե խոնարհման բայ՝ քաղել ֆ (հնձն), ա խոնարհման բայ՝ աղար

Մանձանական կղանակ

	Ներկա	հոգնակի
		չընկ քաղի
կղակի		չընկ աղա
չըմ քաղի	չըմ աղա	
չըս քաղի	չըս աղա	չըկ քաղի
չը քաղա	չաղա	չըն քաղի
		չըն աղա

Անցյալի անկատար

չընկ քաղէ	չընկ աղէ	չընկ քաղէ	չընկ աղէ
չըր քաղէ	չըր աղէ	չըկ քաղէ	չըկ աղէ
չըր քաղէ	չըր աղէ	չըն քաղէ	չըն աղէ

Անցյալ կատարում

չըքաղի	չըքաղէժի	չախծա	չըքաղինկ	չախծանկ
չըքաղիր	չըքաղէժիր	չախծար	չըքաղիկ	չախծակ
չըքաղեծ		չախծալ (չաղած)	չըքաղին	չախծան

Վարդականատար

չըմ քաղի	չըմ ախծի	չընկ քաղի	չընկ ախծի
չըս քաղի	չըս ախծի	չըկ քաղի	չըկ ախծի
չը քաղի	չախծի	չը քաղած	չախծած

չըմ քաղիր ի	չըմ ախծեր ի	չընկ քաղեր ի
չըս քաղիր ի	չըս ախծեր ի	չըկ քաղեր ի
չը քաղիր ա	չախծեր ա	չը քաղած ա
	չընկ ախծեր ի	
	չըկ ախծեր ի	
	չախծած ա	

Անցյալի վարդականատար

չընկ քաղի	չընկ ախծի	չընկ քաղի	չընկ ախծի
չըր քաղի	չըր ախծի	չըկ քաղի	չըկ ախծի
չըր քաղի	չըր ախծի	չըն քաղած	չըն ախծած

չընկ քաղեր է	չընկ ախծեր է	չընկ քաղեր է
չըր քաղեր է	չըր ախծեր է	չըկ քաղեր է
չըր քաղեր է	չըր ախծեր է	չըն քաղած է
	չընկ ախծեր է	
	չըկ ախծեր է	
	չըն ախծած է	

Համայնական եղանակ

ժի՛ քաղա	ժի՛ ախծի	ժի՛ քաղէկ	ժի՛ ախծէկ
----------	----------	-----------	-----------

Ըղծական եղանակ

Ապառնի

չըքաղիմ	չաղամ	չըքաղինկ	չաղանկ
չըքաղիս	չաղաս	չըքաղիկ	չաղակ
չըքաղա	չաղա	չըքաղին	չաղան

Անցյալի ապառնի

չըքաղէնկ	չաղէնկ	չը քաղէնկ	չաղէնկ
չը քաղէր	չաղէր	չը քաղէկ	չաղէկ
չըքաղէր	չաղէր	չը քաղէն	չաղէն

Հարկադրական եղանակ

Ապառնի

չը բըղի քաղիմ	չը բըղի աղամ	չը բըղի քաղինկ
չը բըղի քաղիս	չը բըղի աղաս	չը բըղի քաղիկ
չը բըղի քաղա	չը բըղի աղա	չը բըղի քաղին

չը բըղի աղանկ
չը բըղի աղակ
չը բըղի աղան

Անցյալի ապառնի

չը բըղի քաղէնկ	չը բըղի աղէնկ	չը բըղի քաղէնկ
չը բըղի քաղէր	չը բըղի աղէր	չը բըղի քաղէկ
չը բըղի քաղէր	չը բըղի աղէր	չը բըղի քաղէն
	չը բըղի աղէնկ	
	չը բըղի աղէկ	
	չը բըղի աղէն	

Այսպիսով, Ալաշկերտի խոսվածքում բայը քերականական կարգերով ամենաշարուստ խոսքի մասն է, որի մասին մինչև այժմ ավանդները ամփոփելով՝ նշենք հետևյալը.

1. Օժանդակ բալը ենթարկվել է խրատ փոփոխության, իսկ նրա ժխտական ձևերում ներքև և անցյալ ժամանակները գրեթե նույնացել են՝

2. Սահմանական անցյալի անկատար, ըզմական և հարկադրական եղանակների անցյալի պարսնի ժամանակների եզակի թվի 1-ին և 2-րդ դեմքեր չունեն իրենց զիմային վերջավորությունները. եզակի 1-ին դեմքի համար գործածվում է հոգնակի՝ 1-ին դեմքի վերջավորությունը, 2-րդ դեմքի համար՝ եզակի նորոգ դեմքի վերջավորությունը: Անո՞վ աչպիսի նույնացումը ստեղծում է շփոթ, և այդ դեմքերն իրարից դանազանել կարելի է միայն կապակցված խոսքի մեջ: Կրգ՝ բռնկն նշանակում է գրում էի և գրում էինք, ուստի առանձին վերջրած չի կարող հասկացվել՝ եզակի՝ է, թէ՛ հոգնակի: Ձև կրգ՝ բռնկն, մենկ կրգ՝ բռնկն և նման կապակցությունների մեջ միայն հնարավոր է տարբերել եզակին ու հոգնակին: Կապակցված խոսքի դուրս չի կարելի որոշել կրգ՝ բռնկն բայի դեմքը, որովհետև այն է՝ երկրորդ դեմքի բայական է, և՛ երրորդ (գ՞ու կրգ՝ բռնկն-դու գրում էիր, էնի կրգ՝ բռնկն-նա գրում էր):

Այսպես է վիճակը նաև սահմանական եղանակի անց. վարակատար ժամանակի եզակի թվում, ուր նույնացումն ու շփոթությունն առաջանում են օժանդակ բայի կրած փոփոխության պատճառով: Գ՛րբեր էնկ=գրել էի, գրել էինք. Գ՛րբեր էր=գրել էիր, գրել էր:

3. Յուրահասուցի կազմությունն ունի անցյալ կատարյալ ժամանակը: Ն խոնարհման պարզ ներդրածական բայերը հանդես են գալիս պարզ և բաղադրյալ հիմքերով (կոչրի-կոչրվծի, չ առտի-չ առտվծի և այլն): Սրանք մեծ մասը և ոչ ամանց ունենող ամականներից կազմված բայերը ստանում են և՛ ներդրածական, և՛ լեզուք բայերին հատուկ վերջավորությունների՝ համապատասխանաբար արտահայտելով ներդրածական ու լեզուք սեռերի իմաստները (գ՛լըտի-գ՛լըտի, ց՛լըտա, մըթոզն-մըթոզի, մըթոզա և այլն): Այս երևույթը մասամբ կա նաև ներկա ժամանակում և բղձական ու հարկադրական եղանակներում: Ոչ ամանց ունեցողից ներդրածական բայերի վերջավորություններն ընդունում են և՛ պարզ, և՛ բաղադրյալ հիմքի մրտ, իսկ լեզուքների վերջավորությունները՝ պարզ հիմքի մրտ:

4. Ներդրողական բաղադրյալ ժամանակների չունի Այդպիսի խոնարհումը: Քիչ դեպքերում պատճառով գ՛ալու կեզնի, էտուլու կեզնի, օսլուտ կեզնի, բուլուտ և նի և այլ ձևերը գրական հայերենի ազդեցությամբ են գործածվում և օրինալուրի բնույթ չեն կրում:

5. Խոնարհություն հատուկ երևույթ է նաև ան վերջավորությամբ գերբայը, որը անցյալում կատարված, ավարտված գործողության իմաստ է

արտահայտում և օժանդակ բայի հետ կազմում է վաղակատար ու անցվաղակատար ժամանակների հոգնակի թվի երրորդ դեմքերը:

6. Կազմությամբ և սեռով խոնարհների բայերը չեն դրսևորում էական յուրահատկություններ: Հիշատակելին այն է, որ մի խումբ բայերի մտպահպանվել են դարաբանական հասարակ բայերին հատուկ սեռային իմաստները և նույնիսկ ազիլին. բայի միևնույն ձևով, առանց օժանցման, ներդրածական, լեզուք և կրավորական սեռերի իմաստներ կարելի է արտահայտել՝ նման բայերից են. թապել, հալել, կոզրել, չ առտել, կրգրել, գաղել, ալբրել, կլըրել, գ՛լըտի, զ՛լըտի, որովհետև, բըրդորել և այլն, որոնց կրավորականը գործածվում է նաև վ օժանցով:

Մ Ա Կ Բ Ա Յ

Մակրայներ Այդպիսի խոնարհումն լինում են՝ տեղի, ժամանակի, շափ ու քանակի, ձևի, պատճառի, բնո՞հանրական:

Տեղի մակրայներ. գ՛լըտվըլ զգուխն ի վայր: լի զդարս ի վերև, հ՛րբես սերիսցս, սերեսով, տըղվածե տոակիցս, առակով, վըրվածե զբարիցս, հ՛ոտըլլախ սմեշուկ, արանկ սմիշև, գ՛լմուղեմ, մէճանը, գ՛րեսնգ՛առ, աքնէտուն, գ՛նղէգ՛նը և այլն:

Ժամանակի մակրայներ. տարէծարս, օրէծօք, տարի վըք տարու, օրըզօք, օրավուք, մըզա հիմա, շաթմե, շղըրեծ, շուգ, լուսուն հվազը, սէզոցս, լիզու հետտ, հ՛լլա սոգնո, իրքե լիզու աքյուհանա, վախտ-վախտ ժամանակ առ ժամանակ, էղա վախտ հիմա, աչա պահին, նուխտ աչն ժամանակ, մէզ-մէզ սերբեմնա, մէղավա միշտ, գ՛լլախե սեղիցս, հ՛րսօք, հ՛րեզ, գ՛իշըլանեմ և այլն:

Չափի և քանակի մակրայներ. շաղ, շաղ-շաղ, քիճ, քիճ-քիճ, փշում սփոթը-իշև, սմի փոթս, սմի քիշ, էպէչա քրավականալափ, գ՛իբ, հեզ, գան, անկամ (բուրքն էլ նշանակում են սանդալս), հ՛էլէլի, է՛հէլվի և այլն: Սրանց սակավաթիվ են մյուսների համեմատությամբ:

Ձևի մակրայներ. մատաֆարի, գ՛իլավարի, նրստրման (մանծ), չ՛օզ-չ՛օզ, կուլէկուլ, տազէտապ, սըղալանծ, բիրդան ճհանկարծ, շուխտ-շուխտ սղուլգ-զուլց, վըտաղ շըտապ, աարագ, մէճէմէճ, մէղումէճ, էլի սնօրիցս, հրիկինս, անջախ սճալիվ, շարունաղ, փօխի-փօխի, փօխէ-փխ, էն սըճառ սանիշապես, սիսկուին, հ՛ուշիգ-հ՛ուշիգ սկամացկամաց, վըտաղ-վըտաղ աարաղ-արագ, շուլգ-շուլգ, հ՛անկան-հ՛անկան սուշ-ուշ, մէզէն միխնգամիցս, մեճընագ, էրէխնագ:

Պատճառի մակրայները ցույց են տալիս գործողության պատճառա-

յին հաստիանիշ և նախադասութեան մեջ դասուում են պատճառի պարագայ: Այսպիսիները ուրիշ իմաստ արտահայտել չեն կարող, ուստի ճիշտ կլինի խմբավորել առանձին և անվանել պատճառի կամ պատճառ ցույց տվող մակերաններ:

Պատճառի մակերանները կազմվում են գոյականներից և ածականներից ու ածանցյով, կարող են լինել նաև գրաբարյան հոլովական ձևեր. ամօտու, շօկու, ցրադու, հասու, կարթու, ինպու, խրատու արտամայր, Չօդու, համու և այլն. ամօտու բրդգինկ տրվեծ վրբն-ամաշե-նուց բրդինք ավեց վրան (բրտնեց), հասու գուս լինի—վարեննուուց (վարեննուու պատճառով) որսու լի դալիտ: Բերված օրինակներից պարզ երևում է, որ ամօտու, հասու մակերաններն արտահայտում են գործողություն հետ կապված պատճառի իմաստ, գրեթեբուն են պատճառային հասկանիշ:

Ընդհանրական մակերաններ իրենց մեջ կրում են տարբեր իմաստներ, որի շնորհիվ էլ կարող են հանդես գալ իբրև տարբեր տեսակի մակերաններ: Այսպես. մէգ-մէգ գիկ մեղ մէր մօղ—մեկ-մեկ (—սակավ) է գալիս մեղ մոս (շափի մակերան), մեկի իրմպով գ'ածինկ, քնդօնկ' մէգ-մէգ—Մենք խմբով գնացինք, նրանք' մեկ-մեկ (ձեկ մակերան):

Ընդհանրական մակերաններ են. բ'լրնէր'լրան, գ'ըլիտ'լրօի, մէգ-մէգ, շաղ-շաղ, հ'առէն, քին-քին, լեղ և այլն: Մի խումբ մակերաններ գործածվում են նաև ածականաբար, ինչպես և կան մակերայաբար գործածվող ածականներ:

Այդպիսի մակերանների ունեն համեմատություն աստիճաններ' դուզդրան դուզ (հ'էվէլի դուզ), հ'րմնուծ դուզ շաղ—դրճա շաղ (հ'էվէլի շաղ), հ'րմնուծ շաղ շուղ—դրճա շուղ (հ'էվէլի շուղ), հ'րմնուծ շուղ քին—դրճա քին (հ'էվէլի քին), հ'րմնուծ քին և այլն:

Գուլ իսօած, դրճա դուզ իսօած, քին գ'րնած, հ'էվէլի քին գ'րնած—ճիշտ խոսեց, ավելի ճիշտ խոսեց, քիշ գնաց, ավելի քիշ գնաց:

Ըստ կազմության պարզ մակերաններն են. շաղ, քին, շուղ, հեղ, գանլեղ, լեղ և այլն: Սրանք մակերաններն մի փոքր մասն են կազմում:

Հուրվական ձևերից ստաբուած. մէղն, շուղուծ, հընուծ, ճ'նուած, պրզդրուծ, ցերէզով, սէզով-սրիով, օրով-բօրով (վերջին երկուսը միաժամանակ կրկնավորներ են) և այլն:

Բաղադրյալ մակերաններ, որոնք կազմվում են բառի կրկնությունով կամ կազմությունով ածանցյալով և բարդ են. մէղ-մէղ, հ'ուշիգ-հ'ուշիգ, շուղ-շուղ, քին-քին, օրէծօր, փօխէփօխ, կըշտընգի, գ'էղավարի, պառ-

վընազ, գ'ընէլ'ուտ, գ'էմուլ'էմ, մէձեղ, արդանծ, կօխկանծ, էղավախտ, կրչէկուզ, տապէտապ, պուրուզման, գ'օղրուզ'ըղի «ղղղղղ», գիշերանծ և այլն:

Այսպիսի խոսվածքի մակերաններն ածանցյուններն են. ու, ման (մանծ), վարի, անծ, նազ: Սրանցով կազմված մակերանները պայտի թիվ են կազմում. ամօտու, շօկու, ցրադու, պարզքման, նրսարման, կայնըմանծ, վայրենավարի, գ'իլավարի, իծավարի, տրնավարի, շընավարի, վերէվանծ, նէրէվանծ, գ'իշերանծ, բըճէլնազ, վենձընազ, էրէխնազ և այլն:

Փոխադրյալ մակերաններ. անքախ «Տաղիվ», բիրդան «Տանկարծ», բրկի «Բուցն», թաղան «Շորից», հըլըրտ «Տավանաբար», «երին», «ի տրկն», նոգատուան «Տանկարծ», դուզ տուլիզ», «ճիշտ», ալան «Բարցահայտ», բուհատ «Տանդարտ», «Տանգիրտ», գ'ախ-գ'ախ «Ժամանակ տւ Ժամանակ», հ'ըրա «Գեռ», խրատու «Գրտամայր» և այլն:

Մի խումբ մակերաններ կարող են հոլովվել: Գրանցից են. շաղ, քին, շուղ, մըգա, հըրու, հ'առէն և այլն: Սրանցից ժամանակ ցույց տվողներն են թարգմանում են վա հոլովման, մյուսները՝ ի հոլովման.

	եզակի	հոգնակի
Աղղ. շաղ շուղ		շաղեր
Տր. շաղի շուղա		շաղերու
Բաց. շաղիծ,—էն շուղուծ, շուղ-վընէ		շաղէրուծ, էն
Գործ. շաղով շուղով		շաղէրով

Հոլովման ենթակա են այն մակերանները, որոնց մեջ դեռևս լիովին չի անհայտացել գոյականի կամ ածականի իմաստը կամ կարող են ունենալ գոյականական կիրառություն:

ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՈՂ ԲԱՌՆԻՐ

Նշանակավորող բառերը իրենց արտահայտած իմաստով (խոսողի մտածական վերաբերմունք) եղանակավորում են, երանգավորում նախադասությունը կամ նրա որևէ անդամը: Հաղորդվող երանգը կարող է լինել հաստատական, ժխտական, դիջական, սաստկական, հորդորական և այլն¹³: Այսպես.

¹³ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերական խոսքի մասերը, Երևան, 1959:

վըտէ լուսուն ձ'ուն գ'ա—գուցե (երևի) վաղը ձյուն գա.
Ըսիս թըմբբուզ էղիի—ասես թճրած լինի.
Լէղնի՞ թէ բըզի մոռածս ա—լլինի՞ թե քեզ մոռացել են.
զը թըխ էրտա, բսիի լէ պտեղ լէ—զե թող զեա, բըլտրովին էլ պետք լէ:
Եղանակազորոզ բառերը թղով քիչ են. ա՛նան, հանգա «ա՛նա», վըլտէ
«գուցե, երևի», վըլտէ թէ, ըսիս թէ, դ'օյնա, հօ, հա, լէ, իպրբ, գըլզա
«բոր», թըխ «թող», դէ, զը, լէղնի՞ թէ, լէղնի՞, կարողա, մինազ «միայն»,
վա՞ր գինա «ո՞վ իմանա», ի՛նձ է՛ իմնա «ի՛նչ իմանաս», բիս «այտ», բա,
բբա, գայո «ասես» (փոխ է առնված քրդերենից) և այլն:

Կ Ա Պ

Ըստ իրենց արտահայտած իմաստի կապերը լինում են՝
ա) Տարածական հարաբերություն ջուլոզ, մէճ, տազ, մօզ,
հ'առէճ, հ'էտէվ, վըրէն (վըր), վըրեվ, նըրկեվ, դ'էճ, զեն «եղից», կուշտ
«մտա», դ'ուս, նեոս, բ'օլոր, շըրբ, հըրի, շըրի «մինչև» և այլն:
բ) Բացառման. առանձ, տեղ «փոխարեն», հագառազ, սավայի
«բացիս, թողիի «բացի» և այլն:
գ) Ժամանակի. վախտ «ժամանակ», «պահին», օրով, հ'առէճ (ժա-
մանակի իմաստով), լեզ, ժամանազ:
դ) Պատճառի. հ'էրեիճ, ճ'եռիճ, պաշառով և սրանց նման բացա-
ռական ու գործիական հոլովներով դրված այլ գոյականներ, որոնք խոս-
քի մեջ ստանում են կապական կիրառություն:
ե) Նպատակի. համար, օկաիճ, վընասիճ:
զ) Ձևի. պես, լայլղին, չ'օզ, Զ'օզ կապը արտահայտում է նաև ան-
շատման, հակադրման, տարբեր լինելու իմաստ և կարող է կոչվել ան-
շատման կապ:

- է) Զարի. շապ, հ'էլլիի:
 - ը) Միասնություն. հեզ:
- Ըստ կապվող բառի նկատմամբ ունեցած շարահատություն, Այաշ-
կերտի խոսվածքի կապերը լինում են՝
1. Նախադրություններ. առանձ, իպրբ, հըրի, շարի:
2. Խոսադրություններ. բ'օլոր, հ'առէճ, հ'էղեվ, վըրեվ, նըրկեվ, հա-
մար, պես, չ'օզ, լապ, դ'ուս, նեոս և այլն:
3. Կապեր, որոնք գործածվում են և՛ նախադաս, և՛ ետադաս. սա-
վայի, մէճ, վըրէն, մօզ, գ'էճ, տազ, թողիի, հեզ:
Մէճ, վըրէն, հեզ կապերը նախադաս գործածվելիս ենթարկվում են

հեշունափոխության և դառնում են մըճ, վըր, հըր: Կապի խնդիրը ետա-
դաս գործածվելիս դրվում է որոշիչ հոլով. կայի մէճ, գ'ըլխու վըրէն, բու
հեզ-մըճ կային, վըր գ'ըլխուն:

Մօզ, տազ, գ'էճ կապերը նախադաս կարող են գործածվել անձնա-
կան դեբանունների հոգնակի թվի հետ: Գոյականների հետ միշտ ետա-
դաս են գործածվում: Այապես. որանձ տազ և տազ ուրանձ, բայջ՝ քարի
տազ, պաղի տազ, ծառի տազ:

Իսկական կապեր, որոնք գործածվում են միայն որպես կապ և չու-
նեն նյութական բովանդակություն, հետևյալներն են. առանձ, սավայի,
թողիի, համար, հըրի, շարի, հեզ, պէս, իպրբ և վըր, հըր, մըճ բառա-
մեները, որոնք վըրէն, հեզ, մէճ կապերի տարբերակներն են:

Անիսկական կապեր, որոնք սնեն թե՛ նյութական իմաստ, թե՛ կա-
պի իմաստ և գործածվում են մերթ որպես կապ, մերթ որպես գոյական,
ստական, մախրայ՝ նայած թե որ խոսքի մասից են առաջացել. մօզ, մէճ,
տազ, լապ, բ'օլոր, գ'էճ, հ'առէճ, հ'էղեվ, կուշտ և այլն:

Կապական բառեր, որոնք կապական կիրառություն ունենալով հան-
դիսք մայնի շուտ նյութական բովանդակություն ունեցող բառեր են. ժա-
մանազ, պաշառով, նեոս, դ'ուս, հ'էրեիճ, կօզմիճ, անըրեճ և այլն:

Գրաբարի նախդիրներից ոչ մեկը չի գործածվում Այաշկերտի խոս-
վածքում:

Փոխառյալ են հետևյալ կապերը՝ սավայի, լանզ (ին), թողիի, դ'ախ,
վախտ:

Ե Ա Ղ Կ Ա Պ

Այաշկերտի խոսվածքի համադասական շաղկապներն են՝ ու, էլ, էլ...
էլ, լէ, լէ... լէ, էն էլ, էն լէ, թէ, վոճ... վոճ, կամ, կամ... կամ, հ'օրնա
«բայց», «իսկ», «սակային», յա... յա օկամ... կամ, թէ լէ, վոճ թէ, մի-
նազ «միայն», մինազ թէ, համ... համ, իլակի (իլաի) «ստանալանդոս»

Ու շաղկապը գործածվում է թե՛ իր, թե՛ և շաղկապի փոխարեն:
էլ կամ լէ շաղկապը կրկնադիր գործածությամբ կառադում է արդի
հայերենի էլ, և կրկնադիր շաղկապների դերը:

Թէ շաղկապը կրկնադիր գործածություն չունի, այն որպես համա-
դասական հանդես է դրվել հետևյալ կարգի նախադասություններում.
Ի՛տ՝ իս խէլիօզ, թե՛ բու ախպր. Ազգօ՛ն Կ իսթորզ, թէ՛ Հայկօն:

Հըմա շաղկապը համապատասխանում է գրական լեզվի բայց, իսկ,
սակային շաղկապներին:

Ստորագասական շաղկապներ՝ շունկի «որովհետև», օր օր», թէ, հրրի «մինչ», թէ օր, հրմա օր «հենց որ», ինձ օր «ինչ որ», քանի, քանի օր, բսխ «ասես», բսխ թէ, իմալ օր «ոնց որ» և այլն:

Ստորագասական շաղկապների մեջ գերակշռում են բազադրյալ կազմութուն ունեցողները, պարզ շաղկապները թիչ են: Բազադրյալ ստորագասական շաղկապների կազմության գործում ակտիվ դեր ունեն քէ, օր շաղկապները:

Օր շաղկապով Այաշկերտի խոսվածքում արտահայտվում են գրական լեզվի որ, որպեսզի, որովհետև շաղկապների ցույց տված հարաբերությունները գլխավոր ու երկրորդական նախադասությունների միջև, իսկ քէ շաղկապով՝ թև, ևթև շաղկապներինը:

Փոխառյալ շաղկապներ՝ յա... յա, շունկի, իլաի (իլակի):

Ձ Ա Յ Ն Ա Բ Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

Զգացմունք արտահայտող ձայնարկություններ. ջա՛ն, հա ջա՛ն, օխա՛յ, օ՛խ, օ՛յ, օ՛, ա՛խ, խօզի՛ (ուրախություն, բավարարություն արտահայտելու համար): վա՛խ, վա՛յ, ա՛խ, է՛յ, թ՛ք, յամա՛ն, լրմբ՛ն, վա՛յ լրմբ՛ն, պա՛յ, պահա՛, պահօ՛, է՛նէ՛, վա՛, պաի՛ (դարմանք արտահայտելու): թո՛ւ, փո՛ւ, ա՛յ, է՛ (դժգոհություն, վրդովմունք արտահայտելու) և այլն:

Կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկություններ. է՛յ, հէ՛յ, է՛հէ՛յ, հա՛յ, հարա՛յ, սօ՛ և այլն (գործածվում են մարդկանց նկատմամբ). հօ՛, օհօ՛. քէ՛ն, քը՛շ, շօ՛շ, փը՛շա, հր՛ո և այլն (կենդանիների նկատմամբ գործածվողները):

Փոխառյալ են լրմբ՛ն «ամա՛ն», «վա՛յ ինձ», խօզի՛ «երանի՛» ձայնարկությունները:

Ն Մ Ո Ւ Շ Ն Ե Բ

Ս Ս Ս Ա

Մէլիկքյանզոի Մէլիկոն քոխվէն ու ուր ախպէր Սըհազ Գյումրի էր-աջլու վախտ ճամպլեն խօնախ կէղնիկն Տ. դեղածի Մարջանօղլու տուն: Ըրմա օր ճիւղ զինիկն ու կը մրդնիկն տուն, աճկըն զընգի մէ ջըհիլ տխըքա: Ախնիզըն հրմէն բանի կըհասնի. հաճ կը դընա, ջոր կը բըրա, աղ կը շինա, մէկ բրբրէ կայնիլ շունի: Ըրիկ լէ բօյօվ, խօրօղ, շէկօվ-շօրիօվ, մէկ խօսկօվ՝ հոր-հրբէղէն:

— Աշխար շուտ դամ, լըմ գրդիկ էղըմլա տխնիզ: Իմալ էղնի՛ բրգի հոպիմ մեր Գէվօյ,— մըտկի մէճ կըսա քոխվէն:

Ըրգըվան կը նըստին օղէն ու հըրգէն-բարազ խրաա կէնիկն: Քոխ-լի ուշի ու միտի ախնիզն ա, բմալ ա սիտ էղըն, օր բսխ սիտ էղըն, դըրաճա մէն: Էլ չը պայա, Մառչանօղլուն կըսա.

— Ախպէր, մենկ հըրար ծանօտ, մօղիգ մաուտ ինկ, արի դաու-նանկ բարեգամ:

— Ի՛նձ աւսազ բարեգամ:

— Սառաիկ բրգի տաւ մէր Գէվօյ:

Մառչանօղլին կը ծիծղա բրբի տազ, հինկ ուր լըսածին շալղընա, զինա քօխվէն հանակ կէնա, հինկ լէ հանակաժարի կըսա.

— Տըվէնի՛:

Սարախտան, լուսն օր կը բամվիլ, քօխվէն ու ուր ախպէր զէնիկն ճիւղ կը թամիկն, օր շուտ համնիկն Գյումրի, ուրանձ գոմէր վընճաճուն, դառնա դեղ: Քօխվէն էրտըրուճ հառէճ Մառչանօղլուն կըսա.

— Սառաի վող ու ձե՛ն սարկէկ: Մէկ շապտուճ յեղօ յե՛ս գիկամ իմ հառաիկ տանիմ:

— Հօրրտ օղորմի, յես հանակ իմ էրն: Ի՛նձ Սառա, Ի՛նձ հառա:

Քօխվէն կը նեղէնա.

1 Իրական դասականություն է, որ լուսնորեն հայտնի է Երբակի և Աղաբակի գրությունում:

Մէլիկն կրկայնի, Տրդէն կրակըսս պայտուանն էնել: Մէլիկն կր-
կրդրաւ:

— Յնս վրասդ իմ, կա՛ռք կարս:

Բ՛ան շրկա, ճիտս էրգուս պրկէտ լէ հ՛էվէլ զարդ, ճամպէն կրկրդ-
րիս, աղա՛ ջան:

— Հ՛էրգէն լըմ կրոնս կայնի, էրգուս գ՛նդ բըղի էրտամ, շուս էրա՛:

— Օր էղքան կրվրտազնաս, թող խաղով բսիմ, շաղ մուսանս կէ-
նիմ, — էլի կրխընտըրս տրդէն ու կրսկրսս:

Արարան էրտըծող ախպէր,

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

Ջանս ա հ՛ընգն լիշիս ու կրբարգ, —

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

— Տըղա՛, Արարան քառսուն գ՛նդ ունի: Յնս ի՛նճ հ՛իմնամ՛ քու սի-
րահար վո՛ր գ՛նգն ա, օր բ՛արեվ տանիմ:

— էղա սրճատին բսիմ, մի վրտազծի, քու հօկուն մեռնիմ: էղ հըրէ-
զէն ճի՛նք բըղի ճամպէն լըթողա, վսխտիս կրճատս:

Հիբար հնդ ինկ պըզըրդոմ էղն,

Շակար ու խանդ ինկ մենկ կէրն:

Գ՛նդի անուն Մէլիկըջանդ ա, —

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

— Շաղ լավ, — կրսս քոխովէն, — Մէլիկըջանդ գ՛նդ իրնկ հարուր
տուն կա: Վո՛ր տուն զըղնիմ քու սիրահարին:

— Ըսիմ, գ՛ըլխուս մաղաղ, էղ լէ բսիմ:

Ի՛նճ կէնիմ աշխըրի մալըն,

էղնեք՛ բ՛ըռնէնկ յարիս ճ՛նքն:

Մէլիկն քոխովի խօրող հաստին՛

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

— էղ էլ հ՛իմմոնկ, աղա՛ ջան, հ՛ըմս Մէլիկն քոխովէն յօս հասո
ունի: Քու բ՛արեվ վո՛ր մէղին տանիմ, անուն բսա:

— Առանձ անուն բսել շէղնի, անուն լէ կըսիմ, աղա՛ ջան:

Ալ վատերբն բախճէկուս մէճ,

Շէղ մաղեր գիճնին հըրի մէճկ:

Հաստի անուն խանքմ Սասա, —

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

— Սասա անընով իրնկ հասո կա քոխովի տուն: Ի՛նճ կըռնա՛ս
ջօղիս, թէ վօր Սասան ա:

— կըռնամ, քու խատրին մեռնիմ, կըռնամ, մինաղ գ՛ու լըսա:

Յնս վատըր իմ քոխօքը լէզլիմ,
Մըռտընէրու վասա-կարմըրիմ,
Մասդան օղլու ախնըրս սիրուձ, —

Սիրահարիս բ՛արեվ էրս:

— Հ՛ըմէն բ՛ան տեղին-տեղին հասկըծա: Մասդան օղլու ախնիգ
Սասանիս բ՛արեվ կը տանիմ: Մինաղ լըմոնասս բսել՛ վիրնի՛ծ բ՛արեվ
տանիմ, գ՛ու վո՛րն իս:

— էղ լէ բսիմ, ու աստվաճ քըղի բ՛արի ճամպա տա:

Մէ օր կէղնի, օր յես լէ գ՛ամ,

Մէղ ծամանազ էնտեղ մընամ,

Իմ կարտըքն ուրնէ աննիմ, —

Խնդճ Սարկիսն իմ, ճամպա հ՛ընդնիմ՛:

Քոխովէն Սարկիսին խըրտող կիդա, օր էղըմալ գէս ու գէն հ՛ընդնե-
լու տեղ, էրտա Մէլիկըջանդ, Մէլիկն քոխովի տուն զըղնի, Սասոսն լէ
աճնաս:

Յեղու գէվըմու, թէ քոխովէն բ՛արի մասոս ա, ուր դատողն ճարըմ
կէնա:

Հ՛իրարուձ կը բ՛ամվին, ու ամէղ ուր ճամպով կէրտա:

3

Սարկիս կերտա, կէրտա, կըճանի Մէլիկըջանդ, կըզըրնի քոխովի
տուն, կըմըղնի ննոս ու խնդ-խնդ կըկայնի սրբախ:

Տան գ՛ուս բ՛ամ կէղնի, Սասոսի կիսուր գ՛ըռնիմ կըռնանս Սարկիսին,
գիմնա, թէ ժողովկըրան ա: Հաստին կրսա, օր հաձ տա: Սասոսն հաձ ու
կօղիզըմ աբուր կըտանս Սարկիսին: Սարկիսն ախ կըբաշա, Սասոսին
կրսա, օր ուր համար ա էղն, Սասոսն կըբըջտա:

— Վէրձու հաձն ու գ՛ընա, իմ հնդ մէղ խօսկ լէ լըխօսաս: Գ՛ու օր
ընձի իսկապան սիրէր, վսխտիս կըմըղաձըր, մըզա շաղ հ՛անկան ա:
Գ՛ընս ու մոռնի, էլ Սաքա լըս աճնաս:

Սարկիս գ՛ուս գ՛ի կա քոխովի տընէն, կէրտա գ՛նդի մէճ: Ժամու մօղ
մէղ խունայ մասոս կար քօմուզ: Սարկիս կըմօղնէնս էղոնձ: Քոխովէն լէ
էղոնձ մէճ կէղնի, Սարկիսին կըճաննընա ու ուր հնդ կըտանս տուն:

Քոխովէն Սասոսին կըխաննա ու կրսա:

— Աճնան, բ՛էրքը իմ քու սիրէգախին, թէ դուլիս, քէղի հնդըն ճամ-
պու գ՛ընիմ գ՛ընա:

2 Այս երգը հօրինել է կրգում են Թուրքերին:
Բարգմանեց՝ Մ. Ե. Մաղաթյան:

Սազ արնէծիկ կըշիվարին, կիշկին Մէկօնին՝ բիձէն ցընդէ՞:

Սարկիս կը հասկընա, որ ուր կողմանէ նամադուտեն ւ, ուր պաղիվ հասկըծող մառա ուրիշի հաստին աճկ լըք՛րնա: Սառան մառա ունի, էրէթա, բսկի յուգա ուրին տեսնա: Եսդ էլ քլօխվէն բսեծ, հօ Սառանի լը արվե՞ծ, ուր իւլիկն ա կըփօռուս:

— Չէ՛, աղա՛ ջան, Սառան ուր տիրոճ Բըրի հալալ էղնի: Հ՛էտօրվընէ կնի իմ քուրն ա, յես քնդօր՛ արսվէր: Յես սղալվեր իմ, քնձի կընէրթս, էլ էղբօյլս գ՛լլօխս քար շքմ իդա:

Էլէկն կըլիճըջա Սարկրօին, Բաղա շոր կըհակու, պաղիվ կիդա, սարախտան լէ ցօրեն, յեղ, պանիբ կըբ՛տունս սէլին ու ճամպու կըգ՛րնա:

Տեղ—այստեղ՝ անկողին
խօրօղ—սիրուն, գեղեցիկ
շէնփօզ—շնորհօվ—բարեկէ, շնոր՛

հալի
հ՛րքըլման—երեկոյան
խըսա—գրույց
սիգ կըբնիկ—զուր գալ

հանակ—կատակ
քրտի տազ ծիճղալ—բմծիճազ
տալ, ժպտալ

սարախտան—առաջտայան, առա-
վոտ

վուզ ու ձ՛նս սարկիկ—նախապատ-
րաստել

ենդէնալ—այստեղ՝ վըրցօվէլ,
բարկանալ

յախա պօղել—ազատվել, օձիքն
ազատել

բ՛էրնի գ՛օլ հ՛իմնալ—կարծիքն
իմանալ

խաճմարալ—աղմուկ, լեղվակը-
տիվ

հետօղել—բարկանալ
էղբմալ—ազգոյես
խաբար—ուր, տեղեկութուն
մըգա—հիմա
իճկիկ—նալիկ

ՀԱՍԻ ԹԵԼԵՐ ԿԸՂԲԵՐ ՈՒ

Գ՛հեղածին մէ անգամ էկըտա քաղափ: Կըմըղնի բազառ, առատուր էկնա, ուր գ՛օտներ կվէռնածու: ու հ՛իրքըլման կէրտա ծանօտի տուն:

Հառօ ու բ՛արիվ կէնին, քախծըր-քախծըր կըբոսան հ՛իրար հեղ, մէզ էլ քախկըծին կըգ՛տանա կընգան:

— Հաճ բ՛ն, կընի՛գ, անօտի ինկ: էղբունէ հ՛առնէ կընգան բսբ էր՛ հաճ քիճ կըբ՛էրթս, յեղ օր կըբմ՛ հաճըն Բըրաով, նոր փըշում լէ բ՛նբ:

Կընից էրգու կըգոր հաճ կըբ՛էրա, Բիկնմ լէ պանիբ: Կընկըսին ուղի: էրգու բ՛րտաունչ կէնին, հաճ կըվէռնածու: Մառարն ձ՛կն կիդա:

— Կընի՛գ, հաճըն Բըրաով:
Կընից փըշում հաճ կըբ՛էրա:

Գ՛հեղածին կըհասկընա, որ ուր ծանօտ քախկըծին խօնխուն մառա-
վարի պաղիվառ շընորկ լունի, քրծիք ա: էլ հաճ յուգա, կըբօշմընի ուր էղախիս գ՛ալն ու ծանօտի հաճին նըստի:

Գընծընի մէ քանի վախտ, մէզ լէ քախկըծին գ՛իկա գ՛նդ: Մանօտ գ՛եղածին քախկըծուն կըտանա տուն, գ՛առ կըմօտա, խմիճկ կըբ՛էրա, կընգան լէ կըսա, օր հաճըն կըքըդա, սաղ-սաղ լըք՛րնա:

Կընքստին հաճ ուղելու: Գ՛հեղածին հա կըղոտա, օր քախկըծին շաղ ուղա, համէսօվ ուղա: Քախկըծին կըկըշտանա ու կըքաշվի յեղ:

— Կէ՛ր, ախպէ՛ր ջան,— կըսա գ՛հեղածին,— հաճի Բէվէր ըմալ իմ կըղբի, օր բսկլի լըկըռնա Բըռնի:

Պաղ քրոզիկի կիդա քախկըծու վըրէն:

բ՛րտաունչ—պատառ
քրծիք—ժլատ, կծիկ
փօշմընել—ղղալ
սաղ-սաղ—ամբողջական, առանց
կտրատելու
գօտել—ստիպել

ԲՈՒ ՄԷԿ ՏԸՂԷՆ Ս ԹՈՒՐԿԸՆԵ, ԻՄ՝ ՀՂԸԿԷՆ

Մօլէն ճամպօվ գընծընեբ, օր լալու ձ՛կն հ՛ընգով անգաջ:
— էղա ի՛նձ բ՛ան ա,— մըղաձեծ հ՛իկն ուրին ու գ՛ընաձ ձ՛իկն դեն:

Մօղէձավ—տեսավ, օր մէզ պատավ կընից յօկեր կըծէձա ու գիլա:
— Ի՛նձ ա էղէ, քուր քան, հ՛ընձի՛ դըլա:

— Բա ի՛նձ էնիմ, սատված պաղիճ ա տըվէ ընձի, տըղես Բուրկըծե՞, մամէղգազան ա գ՛ատե՛:

— Քանի՞ տրդա ունիս.— կըճառծու մօլէն:

— Հինգ տրդա ունէնկ, մընած շոսու: էդ մէկի վըբէն աստըծու կըրագ
թապի, էդ մէկն ա թուրկըծն:

— Էլ հ'ընճի՞ գիլաս, որ մէկն ա Քու մէկ տրդէն ա թուրկըծն, իմ՝
հ'ըմէն: Յե՛ս ինճքան լամ,—կըսա մօլին ու կերտա ուր ճամպօյ:

գրեծընէր—անցնում էր
հ'ինկ ուրին—ինքն իրեն
գենն—կողմ

հ'ընճի—ինչու
ուր—իւր

ՄՕԻ ԳԱՐԻՆ

Մօլա նստարդին շաղ բ՛ամպառայ մատտ էր, սաղ որ թափաբայի
կըխօսեր, ուր բ՛էրնի շաղ բակի շըբ գինն: Գ՛եղածիկ կիցէն խօսալ ու
կըծծողն վըբէն, շաղ վախա լէ, որ հալու շըն ունէնէ, կըր՛ըշտէն հեռե-
ծուծէն կամ ուրանկ կըճեռէն մօլի մօլէն:

Օրերուծ մէգ որ գ՛եղ մէկ պատմալոր մատա կըմեննի: Շաղ ալքա-
նէրուծ գ՛իկան էղուր թաղէլու: Մենուի տան մօղ կըբօմվին գ՛եղածիկ ու
ուրիշ գ՛եղէրուծ էղօղնէր: Մօլէն լէ կըրտա էղտեղ: Գ՛եղածիկ որ մօլին
կըտէնան, կըմըղածին, թէ իմալ էնին, որ մօլին ճամպին տուն, չի գ՛ա
թափաբայի խօսա, ուրանծ ամօտօյ կնա օգար մառտիկնէրու մօղ: կըմը-
ղածին, կըմըղածին ու կըվօրօշին՝ տուն գ՛ըլօխ մէկ կօղ գ՛արի տան մօ-
լին, համօղին, էղտէղծն հեռէծուն:

Մօլէն գ՛արու անուն որ կըրտա, կուրինա ու կըթօղա կէրտա:
Քիճ բ՛ան լէ, էրդու հարուր կօղ գ՛արի կըթ՛օմվի գ՛եղիծ: Հ՛ըմա
ուրին-ուրին կըմըղաձա.

— Ըսիս յն՛այ տան գ՛արին: Հ՛ըմեն տան՝ թէ՛ մատտ եզնի, որ
փօշմընի, չիղա: Մօլին հանգիտա լըկուծա մընա: Գէլիի գ՛ուս ու կըտէ-
նա, որ գ՛եկածիկ հ՛ըմէն բօմված գ՛էրէղմըննէր:

— Էղբրնէ լամ վախա շըկա, էրտամ իմ գ՛արին հ՛ուղիմ,— կընգան
կըսա մօլէն, ուրանծ բօտող շան վիղ կնմ կըղ՛նա, կըր՛ընա կէմիծ ու
կէրտա:

— Էղանկ խաղառայ, գ՛էրին մըղնի հ՛ըմալ մօլէն,— հեռօղ, հ՛ըմա
ցածր ճ՛ինով կըսա մէկ մատա:

— Խ՛նճ ա եղե,— կըճառծուն:

— Տէտէ՛կ, մօլին էղալ՝ շուն լէ հեղ:

Մէ քանի մատա վըռայ կէրտան մօլի հ՛առճ, կըճեռարդին, կըխը-
տըրին, որ անի ուր բօտող անտէրն ու էրտա:

— Մօլա՛, ասոված տունբա քանդօղ, բակի լըսն՛ր իս, որ մենկ թա-
ղեյու գիլտա մատա շուն տան գ՛էրէղմըննէր: Գ՛ու հ՛ընճի՞ կըբմալ խաղ-
ղառայ բ՛ան կէնիս: Քըրի բսիկի գ՛արի կիցանկ, հ՛էտօր տըրիծ գ՛ուս մի
արի:

— Ախպէ՛ր, ի՛նճ իմ էրե: Տեսա՛ սաղ գ՛եղօլ հօղա իկ, էղա, որ իմ
հարն տանիմ: Իմ գ՛արին տըվէկ, էրտամ: էղբրնէ լամ վախա շըկա,
յես էլ յն՛այ կընամ ճ՛էրի հ՛ըմնառ մէկտեղ գըղնիմ:

բ՛ամպառայ—անպատկառ
թօմել, թօմվել—հալաբել, հա-
թափաբայի—դիտից դուրս, շիբ-
ուօղալած
կիցէն—տալիս էին
գ՛իկան—գալիս են
էղուր—դրան
ուրանծ—իրենց
շիգա—չտա

ՀԱՄ ԾԵԶՎԻՆԱ, ՀԱՄ ՏՕԳԱՆԿ ՏԱՆԿ

Ավօն ու Ատամ կէրտան Թիվիլի աշխարհու: Կը հանին Համամու,
կաշարանիծ բըլէա կանին ու կընրատին դինջանան, հըրի պօլօ գ՛ա
Մէզ էլ, մէ քանի խըմուգ մատա կըմըղին նես ու կըսկրսին էղանճ հեղ
կըպէն: Հ՛իբար կըբաշըբընի, կըրարդին, կըբըվին: Ավօն ու Ատամ
էրբալօմ, էղ մառտիկ շաղ: Տղօղնէրուն մէ լամ կըծծին, Խարար կըհաս-
նի կաշարանապէղին: Կաշարանապէղն որ գ՛իկա, կըմօղնին կըփախ-
նին, կըմնան Ավօն ու Ատամ: Ավօն կըսկրտա բ՛օղօկել, հ՛ըմա կաշարա-
նապէղ բ՛անի տեղ շըգ՛ընա, բ՛ամ լէ տղնէրուն կըմէղալօրծու, կընե-
ղէնա վըրէ ուրանծ ու հինգ մանէտ կըտօկանա: Ավօ ճար կըկըղբի՛ կըսա.

— Եմճախի՛կ ջան, էղի խի՛ղջ ա, համ ծէճվինկ, համ տօկանկ
տանկ:

Համ—է
տօկանկ—տուգանք
դինջանալ—հանգստանալ
էղուրն—դրանց

Օսկան ու ուր հրեզրենք կերտան Շուշանն աշխարհու: Շուկ ու կրթագուն սաղ որ քաղ, կար կէկին, հրամ որ կրնըտին համ ուղևու, խազէյի մեծ տըղէն կրգու բըտունը հուցա ու կրսա:

— Է՛, շաղ ուղև լէ բանը լէ, անամտուտեն ա:

Միճնեղ արզէն, որ ուր մեծ ախարթի անխիղջ էր, գէկէծու:

— Եսաղ ուղև խազուտեն ա: Մասա բրդի բիճ ուգա, որ լաղ աշխարհի:

էրամալ կէկին, որ մըշկըներ համ չուղին:

Մէզ որ, էրգու որ, ախարթոճ արարմունկ դուր լի գա պըզդից ախարթ, Շրմա որ մեծ ախարթիկ համ ուղևու վախա կրսկըսին ուրանձ սանամտուտենըն ու խազուտենըն, պըզդիցըն կրսա:

— Տղէգնէ՛ր, կուշտ կէրէկ, էրոճ մի լրսէկ. փոր խապել լէ շանբըղտունն ա:

ՎՈՃ ԸՆՁԻ, ՎՈՃ ՔԸՁԻ

Քակափորի տըղէն հիվանդ էր: Հաղար բըծիշկ ու հէկիմ բ'էրին, մէկ լէ լըկըոճոճ օկնէր: Ինչ գ'եղ էրին, ինձ գարման, ճար լըղամ: Քանի կէտէր, տըղէն կըվարցնէր:

Մէկ որ վաղիր տէսով, որ պալաղի հատն մէ պտուղ ա կային:

— Ի՛նձ գ'ոճ ունիս դու էղատեղ, պտուղ, հրեճի՛ր իս կային:

— Հ'իմներ իմ, որ Քակափորի տըղէն հիվանդ ա, էգր իմ լաղըծում:

Վաղիր կընեղէնա պատմու վըրէն, կըճեոտողի, հրմա լըկըոճա պալաղի գ'րունէն հեռնու:

— Ընձի թոլ նևու, օրնէրուտ մաղաղ, չես տըղին էրգու օրվա մէճ լաղըծում,— կաղանա պտուղըն: Վաղիր մըտիկ մէն կրսա՝ կային էրուր լէ փոռնիկ, ու պտուճն կրտանա հիվանդի մօտ: Պատաղ կիրկա տըղին ու կրսա:

— էրրա գ'եղ մէկ բանն ա: Քյանալ մատուտ գ'ըլխու կաշին բըտակի, քաշէկ դըճուր վըրէն ու դըճուր-զուտնա գարգէկ:

— Պատաղ, քյանալ հո՛ւտա դըղինիկ:

— Զ'եր տուն շինիլի, է՛ր լէ զօտ ա: Մեր քախկի նախըոճին բա ի՛նձ ա: Ընդուր պէս քյանալ աշխարհի մէճ լըկա:

Գու մի բուս, անխուճ պտուղ կրողեր ա նախըոճու հեղ, գուղա խէղրի գ'ըրթա աղա:

Քակափոր վրտաղ մասա կըճամպա, որ նախըոճուն բ'էրին, գ'ըլթա քըտին: Քակափորի մատուկ կըմըցին նախըոճու տուն, կըր'ունին խէղըն, կըճալըցին Քակափորպան հըրամանն ու կըբաշըշըն, որ տանին:

Նախըոճին խէկով մասա կեղնի: Աղաղվլու հընարն էն սըճա կըգընի: Քալ կըղա ուրին, էրոճ ճ'անէն կըպօղի ու գ'ըլթա կըղարգա պաղըրուն:

— Վո՛ճ րնձի, վո՛ճ բըղի, Քակափոր:— Վո՛ճ րնձի, վո՛ճ բըղի,— էղըմալ քէկով գ'ըլթա էնքան կըղարգա բարէրուն, որ յօտ-ուտ տէղով կաշին կըծագըթի:

— Ի՛է, գուղիկ իմ գ'ըլխու կաշին հանկ, գուղիկ թօղէկ, մէկ ա. դըճուր հ'էրես լեղնի: էղարան ծակըրուղ կաշին բարմաղ լաղ կեղնի:

Քակափորի մատուկի գ'ապ ու գ'աղաղ լեղ կըրտան:

էրամալունով նախըոճին կաղաղա ուր գ'ըլթա լէ, քյանալ գ'ըլխու կաշին լէ:

դարման—դեղ	հոտա—որտեղից
հիմներ իմ—իմացել եմ	զօտ—այստեղ՝ դժվար
կըսել—կարողանալ	ընդուր—երս
էն սըճատ—նույն ժամին, անմի.	էղըմալունով—ալըպիսով
չապես	գ'ապ ու գ'աղաղ—ամբողջովին
քարմաղ—մաղի մի տեսակ՝ խոչոր անցքերով	դատարկաձեւ

ՕՍԿԱՆ ԸՄԻՇԱՊԱՆՏՈՒՆ ԿԸ ՏԱՆԱ Զ՛ՈՐ

Հուշագան աշխարհու վախա մէ բանի հօկի Օսկանին հա տընալ կէկին, արարանձի, անֆայմ արարանձի կրսին, հօկու հեղ կըխաղան: Մէկ հ'իրգուն լէ, որ օղէն նըստուղ կեղնին, էլի կըսկըսին Օսկանին ճ'ես տանել: Հըմնուճ մեճ-մեճ մէ ջըհն կըր'ըտա:

Օսկան կըմըտաճա ու կըվօրօշա էրուր գ'ըլթա բմալ օլին խաղա, որ լէղուն կառըրնա, էլ լըկըոճա ուրին տընալ էնա:

— Կայնէ՛կ, բուս: Գուկ արարանձոճ լըկ համի, հրմա մէկ արարանձին տաս ճ'եր պէս բժի: Թէ լըկ ալըրնա, տըղէ կըսախտաղ մաղը կըղըրնէ. ճ'էղնէ, օրն որ գուղա, թըխ հ'իկա, չես բնդուր տանեճ ջուր, ծառով բ'էրիմ:

էն լէն բ'էրան ջըհն քնտղէն գէնի.

— Քէլա էրտանկ, տէսնանկ իմալ ընծի ծառալ կըր'էրխոս:
Կէրտան գիճնին ճ'որ, Շ'ուշագանծին կրգ'ապի հ'առախ վրէն, օր
չ'ուր խըմա, Օսկան շրթօզա.

— Մի' խըմա: Մըզա օր դ'առածանկ, դ'ու կրսիս' խըմեր իմ, չես կը-
սիմ' շրխըմն Վո'ր կըհաստագա' խըմ'եր իս. թէ' չէ: էրտանկ էրզու
մատա ր'էրինկ մէզի վըզա, ընդոնծ դ'էմ ըմալ էնիմ, օր դ'ու շրկըռնաս
չ'ուր խըմիս:

— Շաղ լազ, էրտանկ:
Շը'մա կըմըզին օզէն, մատտիկ կըհասոծուն.

— Աղա', խըմիք վո'ն:

— Թօղուծ վոճ: Տըղէն կըր'ածաղըբա' էզանկ, օր վըզա տանինկ,
նոր խըմիմ:

— Ա շ'ան վոտտի, առանծ վըզա շի'ր կարըմ չ'ուր խըմիք:

Սաղ կըծիծղան գյադի վըրէն, կըզ'օվան Օսկանին, ու էզըրնէ յեղոս
էլ մատա Օսկանի խատրին շրկըրիքի:

անֆայմ—անխելք	էզատէսազ—այսպիսի
հ'ըմնուծ—բոլորից	մատչ—գրազ
մենծ-մենծ ր'ուտէլ—պոռոտախոտակ	թըխ—թող
ուրին—իրեն	իմալ—ինչպես
բոլ ա—բավական է	գ'ապիլ—բերանքսիվար ընկնել
ազըրնալ—համատալ	մըզա—հիմա
սազ—բուրբը	էզըրնէ յեղու—դրանից հետո

ԻԱՎԻՐԶ ԻՄՆ Ա, ԽՅՆ ԻՄՆ Ա

Չուտանճին, դըհօլճին ու դամթէշ կէրտան թափըզ: էզ մատտիկ անօ-
տի կեղինի, հ'ըմա փարա շըն ունէնա' Կըմըզանին' ի'նճ էնինի, ի'նճ
չէրինի Դըհօլճին կրսա.

— Թափըզ բաղակ ի'նճն ա բոլ' ճաշարան: Քէլէկ մըզնինկ ամէնա-
լազ ճաշարան, համ ուղինկ:

Կըմըզնին ճաշարան, լազ կուզին, կըխըմին ուրանծ համար:

Ճաշարանի աշխատողներ գ'իկան էզոնծ կէրուզ-խըմուզի փարէն
առնելու:

— Ի'նճ փարա, ի'նճ ր'ան,— կրսա դըհօլճին: Շամ գ'անկ թափըզ,
համ ուղելու հա'խ տանկ: Մենկ արեւտափոր մատտ ինկ, հատունիկ կէր-
տանկ' առանծ փարա կուզինկ-խըմնինկ, քէֆի կը տանին, էլի հախ շըն
հ'ուրի: Փարիծ մի' խոսածէկ, թէ գուրիկ, փըճնինկ խաղձէկ:

Խազէին կըզարմանա' էզ ի'նճ մատտ ին, ծո'ւո ին, ի'նճ ին, ու
գ'իկա էզոնծ դեն: Խազէին օր կըմօղէնա, զուտանճին զուտէն կըզրա.

— Տօ'ւ, դու-դու-դո'ւ, տուլ, դու-դո'ւ,
Դամթէշ' տու-րու-րու-րո'ւ, տու-րու-րո'ւ:

Դըհօլճին' գըմպըզա-գըմպըզ, գըմպ-գըմպըզ: Թափըզ իմն ա, Խոյ
իմն ա: Շ'ինօզ կըրոտա. «Թափըզ իմն ա, Խոյ իմն ա: Թափըզ կանիմ,
կըծախիմ»:

Խազէին կըտէնա, օր էզընծնէ փարա առնել շեղնի, համ էլ դըհօլ-
զուտնի ճ'էն ուրին գ'ուր գ'ի կա, մըտտի մէճ կըսա' ջայնամ-ջայնամ, կայ-
նի փըշում խաղամ ու ր'անծըր ճ'ինօզ գէվէլու.

— Օր փող շրկա, կըխաղամ,— թէվեր կըր'անծըրծու ու կըխաղա:

Աշխատողներ լէ ուրանծ համար կըսկըսին խաղալ:

Նազ մի կըխախոծան էզոնծ ու գէլին կըրտան:

դամթէշ—նվագակցող	փըճնի—նվագել
փարա—փող, գրամ	խաղալ—պարել
հախ—վարձ	կայնի—սպասիր

Տէր-Շ'ԱԳՈՊ

Տէր-Շ'ագոյ շաղ խըմօզ մատտ էր: Շ'ըմա գ'ինու, արագի անուն
կըրտէր, շօկեր կըթուլնէ: Տէր-Շ'ագոյի խըմի եղեր էր մասալա: Վորն
օր լազ խըմօզ կեղներ, կըսէն՝ Տէր-Շ'ագոյն ա, հ'ընդէ Տէր-Շ'ագոյն
օրին:

Մէզ օր էնքան կըխըմա, օր ուրանծ տան տեղ կըկործու: Ենկի գ'ի-
մօզ գընծընի, կըզ'առնա, մէ քանի անկամ կէրտա-գի'կա, տուն շըզըզնի:
Մէկ էլ պաղըն ր'ոննելով գ'իկա, կըտէնա, օր կընիզ կա էզոնզ կայնու:
— Թուլի'ց, Տէր-Շ'ագոյի տունն վո'ր մէզն ա:

— Արի', արեվըտ թաղիմ, արի քէլի տանիմ Տէր-Շ'ագոյի տուն,—
կըսա կընիգն ու տէրդըրոճ թէվէն կըր'ըռնա տանա:

Դու մի բա, էղի Տէր-Շ'ագոյի կնիգն ա, օր կայնն ուրանծ գ'ուս
ու մատտու ճամպէն կիշկա:

մասալա—առակ

ճամպա իշկել—սպասել

Ասլանյան մէ քանի որ հառէճ էր բանագ զ՝ածն, որ կրնըշանագին գրեկվանի: Հրնգեր կըբրնի, Ասլանյան կրկայնի գրտան մօզ:

Նստս կըմըգնի գրնդի հրամանատար պօլկովնիգ Գալուստյան: Ասլանյան կրգեկուծա ու կըմընս կայնուգ զրտան դէմ, ճամպա շիգա, որ պօլկովնիգըն հրնծընի ԴԷ, խամ սալգաղ ա, լալ լըվառծըմ կարկ ու կանծնին, կըխառմի հիրար, համ լէ փըշում կըվախենա:

Պօլկովնիգ շագ սասապօլ մատ էր, բոյօլ, քանօլ, իսկական հրակա:

Կըսէն՝ գէնէրալն անկամ բնղըրնէ կըքաշվի:

Պօլկովնիգ կիշկա սալղըտին, կիշկա, կըտէնա, որ ճամպա շիգա, զօշօլ մէղ ճաղ կըրգարգա: Օր կըպարզա, սաղտա Ասլանյան հինգ մէտըր կըբընէ: Պօլկովնիգ կըծիճղա, Ասլանյանին կըխառնա մօզ ու կըսա.

— Արի՛, սաղտա Ասլանյան, զ՝ու նդի պօլկովնիգ Գալուստյան, յես՝ սաղտա Ասլանյան: Յես կըկայնիմ էրատեղ, զ՝ու գրնա հնօլիծ արի, տես, իմալ կըզէկուծիմ, սօլբի, որ զ՝ու լէ մէղնլ անկամ էրքամալ գէկուծիս:

Ասլանյան կըրտա կալիգօրի էն ծըն ու գի կա: Պօլկովնիգ Գալուստյան գրեկվանու տեղ կըզէկուծա, պաղիվ կիգա ու էրգու շագ գէն կըքաշվի:

— Տէա՞ր: Գրնա, էլի արի:

Մէլ էլ պօլկովնիգ կըտէնա, որ կալիգօրի պաղին հայլի կա: Սալղըտին կըհրամայա, որ տաս անկամ էրտա հայլու մօզ, հրնա որ ուր նըգար էրկվա հայլու մէճ, գէկուծա նըգարին, յանի թէ նըգարն պօլկովնիգ Գալուստյանն ա:

Սաղտարն հինգ-վեծ անկամ կալիգօրի էղա զըլիտօժ էն գըլօն կըվաղնի, կըկայնի հայլու գէմ, կըզէկուծա, հրնա ծաղըրն շըկընա գրապա: Կիշկա պօլկովնիգին, կըտէնա, որ էնի լէ կըծիճղա:

— Բօլ ա, բօլ ա, սօլբար,— կըսա պօլկովնիգըն ու ծիճղալօլ կըրտա:

— Էղըմալ մատա էր մնը պօլկովնիգ,— կըպաղմէր Ասլանյան ու գէվըրուծէր,—ինքրան որ խտա էր, էնքան լէ բարի էր, գուղէր, որ ուր սալղըտին հրնուծ կարկապա էղնին, զինվորական գրոճ լալ սօլբին: Շաղ վախա հինկ գիկէր սեռանդի տեղ պարաժմունկ կէնը, կըխըրա-ղէր սալղըտնէրուն, կըսօլբըրուծէր: Հրնա փըն որ անկարկ, թամբալ էղնէր, հօկին կըհանէր:

Սալղտա—գինվոր
գրեկվանի—հերթապա՛հ
պօլկովնիգ—գնդապետ
կայնուգ—կանգնած
հրնծընի—անցնի
քաշվել—աղղվել
շիգա—շի տալիս
զօշ—կուրծք
խամ—անվարժ
լա—դեռ

խառնել հիրար—շփոթվել
կըշում—քիշ, մի քիշ
բնղըրնէ—երանից
էրատեղ—ալտեղ
կալիգօր—միջանցք
շագ—քալլ
յանի թէ—իրբ թե
էրա—այս
հինկ—ինքը
թամբալ—ծուլլ

ՊԷԿՈ ԿՈՒՅԸՆ

Յէղօն ու Պէղօն սարախտան շուր գէլնին, գըրընդի կըվըրծուն, չըբի կուծ կըկարին Պէղօ շալակ ու կըրտան խող քաղկու: Աէղօն շաղ մըղամօլոյր մատ կեղնի: Էրգու-իրնկ ժամ կաշխաղին, կուծ լա Պէղօ շալակն ա: Կընրտաին զինքանալու, պապիլոլ կըքաշին, կուծն էլի Պէղօ շալակն ա: Պէղօ վըրէն խարաք շըկա, մօծօն, որ կուծ ուր շալակն ա: Յեղօն կիշկա կըծին, զ՝օղու կըծիճղա ու Պէղօյ կըսա.

— Պէղօ՞ քան, Պէղօ՞, ծառալ ինկ, գըրն չուր բն:

Պէղօն կըրտա հասնի հախալուր ու յեղ գիկա:

— Ինծօ՞վ չուր բըրիմ, Յեղօ՞, սաման լըկա:

— Կուծն ի՞նճ էրբը, քու մօղն էր:

Պէղօն դէս կիճկա, դէն կիճկա, կուծ լըրղընի:

— Լա գրնա տես էն սինօթի վըրէն լըթօղը,— կըսա Յեղօն: Սինօթ լէ ա՛հակն Տեռուն ա՞՞

Պէղօն կըրտա: Սինօթի վըրէն վը՞րն ա կուծ գըրն, որ Պէղօն բըրա: Յեղօն սուտ հնոսօրի կըգրնա, կըբըշտա Պէղօյ:

— Մէլ լէ գընա հախալուր, վըրտէ էնաէլ իս թօղն:

Ենէ՞լ Պէղօն մէլ լէ կըրտա հախալուր ու կըգանա: Յեղօն շուրա-կըրնէ՛ հէվնլ շարճըրա Պէղօյ, ծիճղալօլ կըսա.

— Գէ՛ժ անտէր, կուծ կարեր իս մէճկըտ, էլ զո՞ր շուտ գիկա:

— Վա՛յ, սարախտնէ կուծ իմ շալա՛կն էր լալ էր՝ ալտար, Յեղօ քան, թէ լէ բըղի էրտէնկ գէղնն ուրիշ կուծ բըրնի:

Էղըմալ անահնկ մատա էր Յեղօն: Օղըրմի ուրի՛ն:

Մըղամօրը—ցրված, մոռացկոտ
էզրբնէ՛ հ'էջել—դրանից ավելի
գ'օղբու—գաղտնիք

միտոս—արտի միջնակ
վըռակ—երկի
շուտ գ'ալ—փնտրել

ՀԱՎԵ ՈՒ ՇՈՒՆ

Հա՛վն ու շու՛ն արնէն ինպէ՛կ կէնին ու կէրտան: Կէրտան, կէրտան,
կը՛հանտին մէզ ամիրգա վանկ: Շոկ կեղծի: Շուն կըպարզի պաղի Տօ՛վ,
հա՛վ գէլնի պաղի վըրնէ:

Մէզ անտի աղվէս էտրտան կըպըզըզի. ճ'եռ բ'ան շրեզընի կընըս-
տի հ'էղի թաակերուն ու կիշկա շոտս բ'օրը: Աճկ կաննի հագուն: Ուրախ-
ուրախ գ'իկա ու պաղի տըգէն ճ'էն կիգա.

— Հա՛վ բուրօ, արի գ'ուտ բ'ած, աղօտի ունիմ էնէնու:

Գուպա կըրձալ բակօ՞վ հագուն խապա, հ'իճու ցած ու բ'ընես: Հա՛վ
ցած ի՞նչ ա'.

— Ժամկո՛ճ պաղի տաղի ա, գ'րտան բ'ալնիկ լէ ուր մօղն ա: Գ'ընա
ըսա, կըր'անա:

Աղվես կըմըտածա, թլ կարօզ ա ժամկո՛ճ ճուռշուտ եղնի, օր բ'ընա,
ուրին էրգու օր բօլ ա: Վըռազ կէրտա գ'րտան դեն, հ'ըմա կըհանտի շան,
շուն կըթըտնի տէղէն, աղվըտուն կըր'ըտնա, կըգ'ընա տազ ու կըթէխտա:
Աղվէս մէ կերբ կազազգի ու արընըլիզ կըփախնի: Հա՛վն աղվըտու հ'է-
ղէվէն ճ'էն կիգա.

— Չ'ընճի՞ գ'ածիբ, աղվէս ախպէր, արի հալալ աղօտիկ էրա:

— Քանի էզ ժամկո՛ճ թու գ'ուտն ա, գ'ու վ'ճ աղօտօղ կըտէնեսա,
գ'տճ հ'բխտավոր:

իննազ էնէլ—խոտվել
ճուռշուտ—Ննդկահա՛վ
բօլ—բազական
հ'ըխտավոր—ուխտավոր

* * *

էրգու անճօտնի թամբալ, օր շըն հ'ուղի օղած վըրէն լէ կայնի, պար-
զուզ կեղնին տան օտիքընէրո՞՞ մէկի մէ՛ճ:

Ի՛մալ կեղնի, էզ տուն պաժտա սընգնի, կըրազ գ'իկա, կըհանտի թամ-
բըլնե՛րուն, հ'ըմա էղոնկ ուրանձ տէղէն հ'իբար շըն հ'իկա: Մէկի ցանն
օր կըսկըտա իրիճել, կըրտա.

— Վառա՛, իրիճա՛, օկնէ՛վ:

Մէկը թամբալ շան շէնա բոտա լէ, միննազ ցածըր ճ'իճօ՞վ հ'ընդէրո՞՞՞
կըթընաբրա.

— Մէզ բ'էրան լէ ի՛մ տէղ բոտա՛ իրիճա՛:

Մտտիկ գ'իկան, թամբըլնե՛րուն կըհանտի գ'ու: Էն ճ'էն արօղի՛ն
կըտեղավորին մէ ուրիշ տեղ, մէղէլին կըգ'ընին մէշօկի մէ՛ճ, կիգան մէ
շըլէի շալակ, օր տանա թալա ծօ՞վ: Ջըլըն մէշօկ շըրգուզ կէրտա: Ծամ-
պու կիտուն էրգու հօկի բոտա գ'իկան: Մէկըն բ'արեմ կիգա ու կըհանտու.

— Հառէ՛ճ բ'արի, ախպէ՛ր, շըրգիտ ի՛նճ ա:

— Թամբալ ա, բձալ գ'օտէ՛ծուզ թամբալ, օր աստված նըշանձ ի՞նչ գա:
Օր կըրազի միճէն շէնի փախնի, լա՞վ ա: Կըտանիմ թալիմ ծօ՞վ, խէխտի,
հօկին ապաղի՞:

— Էլ հ'ընճի՞ կըթալիտ ծօ՞վ, մեխկ ա. բ'ե տանիկ մեր տուն, պաղա՞լ
հինգ մէշօկ ասխարի կա, թըխ ուր համար ուղա՞ արբի:

Թամբալն մէշօկի միճէն կըսա.

— Սուխարին արզո՞ւզ ա, թէ՛ շոր ա:

օտախ—սենյակ
ի՛մալ—ինչպէս
պաժտա—հրդեհ
էղօնկ—զրանք
հ'իբար շըն հ'իկա—շէն շարժում
իրիճել—այրել, այրվել
բոտա գ'ալ—հանդիպել
նըշանձ տալ—ցույց տալ
թալել—գցել
արզուզ—թըրած

ԳՈՒ ԼԷ ԳՐԵԱ ՎԷՐԵՎ

Բէկ Մուտան հինգ մըշապ ունէր: Մըշկընէրո՞՞ մէկին միշտ ուր մօղ
կըպալէր, ուր հէկ կընըսարծու՞՞էր: Մէկը մըշկընէր կըտախանձվէն էրգու
վըրէն:

Մէկ անկամ բէկըն թէ՛ք կը սարկա: Կըխանճա ըրտան մատա՞ հ'ըմէն
լէ բէզ ու աղա:

Մըշապ նըստուզ էր օղի վէրեմ, բէկի մօզ: Վրոն օր ննտա գ'իկէր, բէ-
զըն կըխանճէր վէրեմ, մըշկուն կըսէր՝ ցած հ'իճի: Էղըմալ ցած հ'իճու՞՞՞-
լէն կըհասու գ'րտան հ'էջեմ: Մըշկուն նըստելու տեղ շըմբնա, կըկայնի
օղած վըրա:

Բէկի բարակ շուն կաք կըկըրրա ու հաճալօ՞վ գընգնի օղէն: Մըշապ
շան կըգ'ըրգա, կըթալա օղի վէրեմ ու կըսա.

— Գ'ու լէ գ'ընա վէրեմ, կուճկէ՛ բալակ, թու հ'ընգըրե՛ր հ'օն ին
ձնա կըկայնիմ հ'օղա, ի՛մ տեղ գ'րտան հ'էջեմն ա:

կուճկէ՛ բալակ—գույնզգույն շուն
(բրդեղն է)
հ'օն—այնտեղ
հ'օղա—այտեղ
խանձել—այտեղ՝ հ'արմիրել

Քիլիփթու մէջքն դուրս ուր տուն ծախաւ:

Հըմեօր կէտտա բազառ ու կըսկրտա բ'անծըր ճ'իւօվ գ'օվալ:

— Մէզ տուն ունիմ Քրտան հ'ապ, առ'ն, որ շուքիս, լըխըմիս, կայ-
նիս թամաշա-կնիս: Զ'ուրըն գ'իկա, արգօվ գընծնի: Քամին գ'իկա, հօվ
կըք'էրա: Բազ ու բախճն'ն գ'րտան հ'առէն: Եր շապ լըգ'օվամ գ'րբախտ
ա, մէն արթօզ հարուր տարի կյանկ կունէնա: Հ'էման կիդամ, աանօզ
բ'արօվ վանիա:

էդաքան ըսել, գ'օվալ մէ խէկիօվ մատա կըլլտա ու տան տիրօժ
կըսա.

— Կէրէվա, որ տունըս շաղ լուվ ա: Հըմա բնծի մէզ բ'ան ըսա. բա
որ Քուրն հ'էլալ հ'ապէրուծ ու ճ'եր տուն բըշեծ տարա՞վ...

— Մեր տուն գո՛ր, Քուր ոտ'ը:

* * *

Քէզառտա մանկ մէ քօռ բիճա կար:

էդ քօռուն ինճրան կարակ կիգնն, կըրօզօկեր, գիլեր, սաղ որ կըսեր.

— Անխիղջ, անաստվածներ սաղ կարակ կուգին, բնծի անջտի մէզ
գըզալ կիգան:

Մէզ որ լէ ինճքան կարակ գէլնի, կըք'էրին գ'ընին քօռու հ'առէն:

— Կե՛, բըլի քու ճ'էն կըրգի, ակա՛— կըսա կարակ բ'էրօզ կընիգըն:
Քօղն գապլըզա լիկ վէքրօն, կըզարմանա, որ էդքան կարակ ա
տըված ուրին ու կըհատու.

— էդաքան որ բնծի իկ տըվե, բա ճ'ըրի ինճքա՞ն իկ վէրծե:
անջտի—հազիվ
բըլի—գուցե, երեի

ՔԱԿԱՎՈՐԻ ԳՐԸՈՆ ԿՈՒՌՆ Ա ԲՈՒՍԵ

ՔակաՎորի մէխկեր կիգան ուր հ'էրես, ու էդուր համար գ'ըլօխ կօ-
ղոշ կըք'ուսի: ՔակաՎորին թըրաշվել ու պէտկ, հ'ըմա վո՞ր դալակին
խանճա ուրին թըրաշելու, որ լէլնի աշխըրօվ մէզ տարածա, թէ ՔակաՎոր
կօղոշ ունի: Հըմանօժ հ'առէն ուր դալակին կըխանճա, կըթըրաշվի ու
դալակի գ'ըլօխ կըրգի կիգա: Աւ էդմալ սըրօվ կըխանճա դալակնէրուն,
կըթըրաշվի, գ'ըլօխ ուրանճ կըկըրա: Քախիկ մէն կըմընա մէ ջըլէ դա-
լակի էդուր լէ կիգա խանճել: Թըրաշվելու լեզու ջըլէլին կըսա.

— Կըտէնաս, որ իմ գ'ըլիտն կօղոշ ա բ'ուսե: էդի մինազ բըրի
ա հայընի, մատու շըսիս: Հարուր դալակի գ'ըլօխ իմ կըրգի, որ
բնօղնծնէ խօսկ գ'ուս լի գ'ա: Քու կյանկ կըրաշխիմ քէզի, ջըլէ իս, մի-
նազ լէզուս բըրի կըպտիս, թէ լէ թօղըս բամուն կիգամ:

Դալակըն դօղալօվ գէտըրվա, կըխօտանա, որ ուր բ'էրնէն կօղոշ
լըսօղ լեզնի:

էրգու որ գընծնի, դալակի փոր կուտի: ՔակաՎորի գ'աղընիկ մառ-
տուն թիշ մընա տըրակծու: Աւրանճ տընէն փըշում գէն մէ հօղ հօր կեղնի:
Հ'իրգուն մընօվ կըլտա, գ'ըլօխ կըկտիս հարու մէն, որ մատա շըրքա,
ու կըրտա.

— ՔակաՎորի գ'ըլօխ կօղոշ ա բ'ուսե՛, ՔակաՎորի գ'ըլօխ կօղոշ
ա բ'ուսե՛:

Գ՛ի կա տուն, փոր գիծնի, կըրգիշընա:

Գընծնի մէ վախտ, շաղ թէ բիճ, վո՞ր գինս: Հօրու մէն մէզ հօղ իս-
միշ կըք'ուսի: Զուտնաճին կըտէնա էդ խամիշ, կըքաղա, դուտնա կշի-
նա: Հըմա որ կըփըճա, դուտնէն ճ'էն կիգա.

— ՔակաՎորի գ'ըլօխ կօղոշ ա բ'ուսե՛, ՔակաՎորի գ'ըլօխ կօղոշ ա
բ'ուսե՛:

էդ ճ'էն կըտարածվի սաղ թաղակ, ու հ'ըմէն գիմնան, որ ՔակաՎոր
կօղոշ ա հանն:

թըրաշվել—սափրվել	սըրօվ—հերթօվ
դալակ—դարսափիթ	խամիշ—եղիգ

ԿԱՆՐԱՍՍ

Տ. գ'եղաճին կէրտա թաղակ, կըմըրնի մէ դուկան ու բ'անըմ կըտէն-
ա, որ մատակի կանինի, հ'ըմա շըրգինա ինճ ա: Կըհատու.

— էդ ի՛նճ ա կըծախիս, ախպէ՛ր:

— Կալըստ ա:

— Կալըստն ի՛նճ ա, ի՛նճ կէնին:

— Կուդին:

— Դէ որ կուդին, կիլօմ քաշա:

Մէզ կիլօ կալըստ կանին էդ մատըրն, հ'ըմա շըրգինա՛ խմալ կու-
դին: Կըսա՛ ինճօ՞վ կուդին:

Գուկընճին կըսա, թէ համօվ կուդին, համ ծախելու տեղ լէ նըշանճ
կիգա:

Գեղաձին գէլնի դուս, կարաստ կըրճես պագի տագ ու կըմըզնի մէզնի դուկան, օր հած աննի Հըրի հած կաննի գէլնի, մէ շուն էդ կալ-բաստ կըփախծու: Գեղաձին ձէն կիգա, կարաստըն զուգա, շուն շըբէրաւ: Եուն անխմէկ ա, օր ուր ձեռն հըրգուգ կարաստ տա ուրիշի: Էդ թելիկօժ մառտ կըրօտա:

— Եան արդի շուն, կարաստ հածօժ կուզին, հածօժ: Դը՝ տար, տէննամ անանձ հած ի՛մայ կուզիս:

դուկընճի—խանութպան

ՀՐԵԳԻՆ-ՎԷՍԻՆ, ՄԷԳ ԲՄԱՐԻՎ

Տ. գեղաձին ուր պես մէ սխելիկօժ տըղա կունէնա: Մէզ օր տըղին գ՛օնօժօք բաղակ կըմամպա ու կըսա՝ տննօղին բ՛արեժ կէնիս: Հէրըն զուգա բնի, թէ տըղէն ուրանձ ծանօտանէրուն, բ՛արեժըմնէրուն բ՛արեժ տանա, հըմա տըղէն կըմասկընա, թէ վիր պագաի, բըրի բ՛արեժ տա:

Տըղէն կըմասնի բաղակ, վիր կըտէննա՝ բ՛արեժ, բ՛արեժ, սխալէր շան: Անակին տեղ օղօժ կըրտա ու հա բ՛արեժ կիգա: Կըթմըրբի խօտա-լուծ ու թէլէլուծ: Վ՛ճ բաղկին վեռձ կա, վ՛ճ ժօղօզուտտին: Կըքրատի աժտօ, օր շուղ տեղ հաննի, բ՛արեժ տալուծ լէ պըռնընի: Հագասագի պէս աժտօի մէձ էնքան մառտ ա լըծփ, օր կայնելու տեղ լէ շըկա: Էդ հըմ-նուն ի՛մայ բ՛արեժ տա, մէզ-մէզ լըմաստու, հինկ լէ հայիձ հընգն: Ծը՝ շըլտ պըռնընի, կըրօտա:

— Հըրեգին-վէձին մէ՛զ բ՛արեժ, հըրեգին-վէձին մէ՛զ բ՛արեժ: Եաղիք աժտօիձ գիմնին, ուրիշներ կըքրատին, վորի՛ն բ՛արեժ տա: Հաժն էն ա, օր աժտօիձ հըմնի, Գիմնի: Խ՛նձ հըմնի: Գիմնի էնքան մառտ գիկա, օր հինգ սըմա բ՛արեժ տա, լըմաստու Փըղուտան էն ա, օր թօղա փախնի: Հարամ եղի ուր բաղակ գ՛արն ու էզ բ՛արեժ տալին:

Տըղէն ճամպէն կիգա գ՛էմ ու Հըրի գ՛եղ կըվազնի:
Վիր—ուժ

ՍԷՎԱՆԱ ԼԻՅ ՅԵՎ ԼՂՆԵՐ...

Էրգու հօժիժ օճխար թօղամ սարի զօրի հեղ ու ուրանի զէս կզարզը-վին, զէն կըրարզըվին, ուղէլու բ՛ան շըն զըզնի: Ըմալ անօտի ին, օր աճկէրու ուրանձ կար կըզրն:

Հօժիժու մէզն արս բաշէլօժ կըսա:
— Աճվանա լիջ գ՛աննի հըրուգ յեղ, էդա սարեր՝ խաշուգ կառտու:
Թանարխէնի մէձ, հանէնի ուղէնի, Թանարխէնի մէձ, հանէնի ուղէնի:

Հընգեր կըմաստու:
— Ընձի լէ շըր իղէ՞:
— Օր հէվէլներ, կիղէնի:
Գէս-գէն զարզըվել—այս ու այն
կողմ բնիկնի՝ մի բան գտնելու,
ձեռք բերելու համար
Թանարխել—Թաթախել
դօշ—լանք, կործք

Ջըհուդի մէզըն կըլըսա, օր մէ բաղակ ուրանձ ազգիժ բնիկ մառտ շըկա: Կըմըրգաձա, օր էդի լաժ նըշան ա, էնտեղ ինձ խիտրուտն հ՛ուգա՝ կէնա: Զի՛օժ կըրտա հաննի էդ բաղակ, կըմըղնի բաղառ, մէ պըրզիզ տըրի կըխանձա, տաս կապէկ կիգա ու կըսա:
— Էդա տաս կապէկօժ բնիկ ուղէլու բ՛ան ու իմ ձիուն կեր բ՛ե, մընածօղին լէ բմալ բ՛ան առ, օր ցանիմ, բ՛եքք տա տարլում համար: Դո՛ւ մի քսա, մաստըն փոռձ կէնա, զուգա հըմնալ՝ էդ բախկըրիկ միամի՞ղ ին, թէ՞ խիտրի, կընա՞՞ էղոնձ խապա: Էդ մըտկօժ լէ հառէձ էրէխիձ կըսկըսա:

Էրգու բըրթէ շըքաշա, տըղէն կաննի մէ՛ ճըմէրուգ ու գ՛ի կա:
— Յես թէզի ինձի՞ ճամպի, դո՛ւ ի՛նձ բ՛էրիք,—կըմաստու:
— Զըմէրուգ բ՛էրի: Մի՛նի կարմիր դ՛ու կն, կըլպըներ՝ քու ձիւն, կըզեր լէ ցանա, օր գ՛ալօղ տարի բ՛երկ քստանաւ:
— Էղոնձ էրէխէն օր էղաքան խէլիկօժ ա, բա մեձե՞ր իմալ կեղնիկն: Էդա իմ արբելու տեղ լէ,— մըտկի մէձ կըսա խիտրին ու կըթօղա հեռէնա:

ջըհուդ—հըրա
ճամպի—ուղարկեցի
խիտրուտն—խորամանկութուն

ՄՕԼԻ ՓԱՊԱՆ

Մօլէն մէջ հատ փապախ կաննի Վորն օր կըտէնա, կըմաստու:
— Խ՛նձ իս տըլն փապախին:
— Էդ փապախն ի՛նձ ըմի:
— Հո՛ւտս իս անն, քա՛նի մանէտ տըլիք:
Մօլէն կըտէնա, օր հըմնուն մէջ-մէջ բըրի պագասխանա, հընկ լէ էղքան հաժէս շունի, կըրտա տուն, հըրէն կըպարգի ու կընգան կըսա:
— Հ՛իլի դ՛ուս, լած ու բ՛անձըր րօտա՝ մօլէն մեռա՞լ:

կրնից գէշի զ՛ուս, շօհեր կրծեմա ու ճէն կիցա՝ հասէ՛կ, մօլէն մեռալ:

Սաղ զ՛եղ կըլըծփի մօլի տուն:

Մօլէն պարզուց տեղէն գէշի, փայտի կըր՛անծըծու ու կրսա:

— Փօզօվո՛ւտս, էղա փայտին հինգ մանէտ իմ տըվն, էլ շըհատուկ:

հոսա—որտեղից

հրմուն—բուրբիս

Տ. գ՛եղածին աճառ կըլըծա մէ ուժեղ յեզան հեղ ու վար կենա: Աճառ կըսկրա խղըընալ, յեզան հեղ շըկրա լուճ քաշա: Գ՛եղածին վարած կըվէծու ու յեզան՝ տար թէ կիցա:

Գ՛եղածու հարկվան, օր փըշում էնդեն վար կենը, կըմօղէնա ու կըհատու, թէ հրմնէ յեզան կըծէա:

— Բա ի՛նճ էնիմ, օր շըծէծիտ էղ անտըր աճառն անկօվ էրեծ, օր շըքաշա: Գր արի ու համպէրա՛:

Ճընշուղ բ՛ած զ՛րունէ կըմըղեն Տ. գ՛եղածու տուն: Տընէծիկ կըմըղա-հին, թէ իմալ բ՛րանին ճընշըղուն, ի՛նճ հընարկ էնիս, օր շըթըռնի էրտա: Էղոնծ միճի ամէնախէլիօզին մէղ հաղ լուճ կըր՛էրա, կըքը՛նա զ՛րտա զ՛էմ ու արնէծոճ կըսա՝ հասէկ բ՛րանէկ, փայտնկու տեղ շունի շ՛րտա օր կըհասնին ճընշըղուն, ճընշուղ բ՛ած զ՛րունէ կըթըռնի զ՛ուս: Սաղ կըգար-մանան, թէ ճընշուղ գորվի հ՛էլալ զ՛ուս, ըսկի ծագ տեղ շըկա ուրունճ տան, զ՛րտան զ՛էմ լէ լուճ ա զ՛ըրտա Շաղ կըմըղաճին, վեճ կըսին, թէ կա-շըկա ճընշուղ լըճան ծագիծ ա հ՛րմնի:

գորվի—որ կողմով

իմալ—ինչպէս

Էրգու յեվորթածի կըլըսին, օր վան օսկի շաղ կա, կարէլի ա էնտեղ հ՛էժան ու հեշա օսկի ճ՛եռ բ՛էրբը:

Կըտան հասնին վան, կըհանգիբին մէ պըղզից ախճըգա: Ախճըգա զիղ մէ տաղ օսկի կար կըխանէա մէղ հ՛ընգերն ախճըգան:

— Քու վղի էրգրտենը տուր ընձի, յես քէզի խօրօզ խաղալիկ կի-դամ,— կըսա ու մէ ճըլպըղուն խրոճից կըպառաջ ախճըգան:

Ախճից կըսա՝ զըռա, փօխինկ:

Յեվորթածին կիշկա բ՛օլոր, կըտէսնա՛ մառա շըկա, ուրին լըսուղ

— 172 —

շեղնի կըսկրա գրտա: Օր կըրգրա պըրճընի, ախճըգան կըսա՝ դէ բ՛էր փօխինկ:

— Լա էղուր ատէկ, — ծիճըլալով կըսա ախճից, — ուր էշ հալով գուշա ընձի խապա:

հ՛ըլպըղուն—խալտարգետ

պառզել—մեկնել

խրոճից—տիկնիկ

տող—այտտեղ՝ շար

ՃԱՐԸՆԳԱՆ ՔԻՎՎԵՉՄԻՆ

Քիվվիղա մէ պաղի տաղ ճարընգանըն հ՛ըմօր կըկայնի, ճ՛եռ կպառ-գա հ՛ընընօղ-գ՛առծօղին ու կըխընաքըրա:

— Օղորմածկ, խեղը, անտըր իմ: Էրգու կապէկ փարա տըվէկ: Գ՛ուկ օր ընձի տակ, աստվաճ լէ ճ՛էղի կիցա:

էղ տեսազ ուր համար կապէկ—մապէկ կըքոճա, կարբի: Մէկ օր լէ մառաքմ կըուր կըլըսա ու կըսա:

— Աստըճուն ըսա, թըբ մէկէն քէզի տա, էլ հ՛ընճի՛ ինձի տա, յես լէ՛ քըզի:

հ՛արընգան—մուրացկան

ԱՊԻՆ ԿԵՂԱՐ

Էրգու ախպըր հ՛իրարուճ կըր՛ամփին: Ինճ օր ումին, հալաաար կը-բ՛ամնին, կըմընա ուրանճ հօր նըգար ու մէղ հաղ էշ:

Վենճ ախպըր պըղզիցին կըհատու:

— Է՛շըն կըվէրտա, թէ՛ ապինի նըգար:

— Ապինի նըգար ի՛նճ քըզի էնիմ. վո՛ճ բ՛եռ կըտանա, վո՛ճ քաղիճ ցախ կըր՛էրա: Էշըն կըվէրտա:

ԱՐՈՐ ՊԱՂ Ա

Մէլին ու Ասկանէս հ՛իրար հեղ կաշխաղէն: Ասկանէս պըղզից էր, հ՛ըմա սաղանա էր. Մէլինի հօկու հեղ հա կըխաղեր:

Կէսօրին Հապօն արար կըր՛էրա, զըրնա քատէն ու կըղընա էղոնճ հատէ: Ասկանէս զըղօզ փըշում արար կատնի բ՛էրան, օր կըտէսնա շաղ տակ ա, խըստու կըհեռաօղի Հապօ վըրէն, թէ ուրանկ սաղ օր աշխաղին ու նըստին պաղ արտուր ուղի՞ն:

— 173 —

Մէլիկ կապղընս, քէ արուր պաղ ա, զըրօզ արուր, առանձ փրճել,
զըրնս ր'էրան: Խէղչի լէզվի կաշին կըպօզվի, աճկէրոժ առըրսունկ կըթա-
պի: Ասկանէս ուրին միամիղ կըձ'էվածու ու կըհասձու, քէ Մէլիկի աճկէ-
րուժ հընձի առըրսունկ զի'կա:

— Քու պէս խնամի իմ թաղէ, վըրեն զի լամ:

քասս—հողն պնակ

խրստու—դիտամք

ԵՐԳԵՐ, ՊԱՐԵՐԳԵՐ

ԿԱԿԱՎ

Կակազն ա կայնն քարին,
Կըրուձն ա զ'ըրն քընարին,
Ճամպոտս, քէ աստված սիրիս,
Նսածակ տամ, տար իմ յարին:

Շըլապկէն ծուռ կըզ'ընա:

Պալի տազըն վար կէնիմ,
Չալ խաղթորուն քար կէնիմ,
Իմ յարին օր ընձի տան,
Սրոուտենըս թարզ կէնիմ:

Ջ'ուրն հ'էլավ հ'երնս—հ'երնս,
Բազըրզյան, աստված սիրիս,
Բաշ-Արբարան օր կէրտաս,
Իմ յարին ր'արեմ լեիս:

բազըրզյան—վաճառական
շլապկա—գլխարկ
պալ—ժայռ
չալ—պիսակաժոբ
խաղթառ—աղոսվ
թարզ կէնի—թողնել, վերջ տալ

Իմ յարին զ'ուռ կըզ'ընա,
Գ'օղիկըն նուռ կըզ'ընա,
Յնս կըմանիմ լն յարին,

ՍԸՄԱՎԱՐ Բ'ԷՐԷՍԻՆ ՕՐԷՆ

Արմավար ք'էրէծին օղէն,
Նոր իմ էզէ յարիս մօղէն,
Չըմ կըշտածն համ ու հօղէն,—
Մէրի'զ ջան, մէրի'զ,
Հ'ընձի' ր'էրէծիր,
Բալուր էրէծիր,
Բ'անագ ճամպէծիր:

Մէզ պակն ըծի հաղար օսկի,—
Մէրի'զ ջան, մէրի'զ,
Հ'ընձի' ր'էրէծիր,
Բալուր էրէծիր,
Բ'անագ ճամպէծիր:

Արն հ'էլավ կամար-կամար,
Դո՛ւ ժընվիր իս ընձի համար,
Կլանկ ու հօկիս յարիս հա-
մար,—

Արմավարի կանտն էր օսկի,
Պըզղիզ ախճիզ լի գ'ա խօսկի,

Մէրի'զ ջան, մէրի'զ,
Հ'ընձի' ր'էրէծիր,
Բալուր էրէծիր,
Բ'անագ ճամպէծիր:

էրտամ հանիմ նազու յարին,—
Մէրի'զ ջան, մէրի'զ,
Հ'ընձի' ր'էրէծիր,
Բալուր էրէծիր,
Բ'անագ ճամպէծիր:

Արեմ առավ Կօխպ սարին,
Յե'պ կըթըմի իրեկ տարին,

արմավար—ինքնանո

Ջ'ՈՒՆ ԻՄ, Ջ'ՈՒՆ ԻՄ

Պարբաշի', պարբա քաշա,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն.
Յնզ զ'առձի պարբա իշկա,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Ճըրակն էզավ մըհանա,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն.
Արի մեր տուն ու մընս,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Անշաիս պարբն ր'օլըրավ,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն,
Ժուլիզ գլազէն մօլըրավ,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Ընդոնկ էրգուս հասու ու տալ,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն,
Լավ տըղա իս' արի տար,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Արեկ խաղանկ հըրի լուս,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն,
Հ'իկան ըսին ր'արի լուս,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Քախիկի ր'օլըրն ժէշտ ա,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն,
Ախճիզ տանելըն հէշտ ա,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Ջ'ուր կըրի, լըծի զ'ուռըն,
Ջ'ուն իմ, ճ'ուն իմ, ճ'ուն իմ էզն
սարէրուն,
Աճկըս մընած ճ'իր զ'ուռըն,
Արեմ զարգա, հալվիմ-թապիմ
քարէրուն:

Ժուլիզ—ճարպիկ
գ'ուս—մեծ քար, որ փորում-փո-
սացնում են մեղը շուր լցնելու
համար
ժէշտ—թիթեղ

Գ՛ուկ կը հիշի՞հ ճ՛րդի էն հ՛ընծուզ
տարին,
Յր պաղելով կաններ էկ էն
տարին:
Քըշնամու գ՛ըլօխըն զարգէծինկ
քարի,
Կիժէ՛, աղէ՛հ, մենկ ազազմանկ
հէս տարի:
Միրէլի հ՛ընգէրներ, խօսկըս
դ՛ուկ փօռծէկ,
էգա իշխանուտն դ՛ուկ լամ
պաշպանէկ,
էգա ազադուտն ճ՛էտիժ մի
թողէկ.—
Կէժէ՛, ի՛մ հ՛ընգէրներ, էդ դ՛ուկ
լամ հ՛ իժծէկ:

Գ՛ուկ լամ պաշպանէկ ը՛տնվոր-
դ՛նդածուն,

Բուսժըվագներ օր լըծըձին մեր
տրուն,
Ախկաղներուն կօղօրդէլով
տանին տուն.—
Կէժէ՛, տրդէ՛հ, կէժէ՛
բալլէվիգուտն:
Յես Մէլիկն իժ, օր էկեր իժ մեր
գնզէն,
էգա ը՛անագ մըդա, ճ՛ես քաշի
հընէն,
Դ՛է լամ կըրձինկ, օր ազազմինկ
մենկ ցարիժ.—
Կէժէ՛, տրդէ՛հ՝ դ՛ուկ լամ գ՛օռի
մասնագիժ:
Հորինեց՝ Մելիք Քաշառյան
հէս—այս
հ՛ իժծէկ—իժացք

Ա Ր Ա Ր Ա Ն

Հ՛ընծամ ճ՛ըմեւորտ, ը՛տծվամ նոր
գ՛արուն,
Կանանճ հակն սար ու ճ՛որթտ,
Աբարա՛ն,
Միշտ փօխփօղ ը՛նուտէն,
անփօփօխ անուն,
Կըմընաս հալիիդան հաստադ,
Աբարա՛ն:

Գ՛աշտերբտ լըծվեր ա
ուրախուտնով.
Հազար գ՛ուլնի անուշաճոդ
ժաղգունիով,

Անուշահամ, քաղժըր ու պազ
չ՛ըրբով.
Հ՛ըմնու համար դ՛ու սիրիլի,
Աբարա՛ն:
Անգրանի՛ց, մըտկօլլու գոր էլ օր
շուս գ՛աս,
Քանի աշխար էրտաս, ինճ էլ օր
տէսնաս,
Ինճ քաղակ ու գ՛եղ շաղ էլ օր
մընաս,
էլի հօկուտ մէճն ա նըստուդ
Աբարան:
Հորինեց՝ Անգրանիկ Խաչատրյան

Լսէկ ճ՛էղի տամ մէզ պատկամ,
Ընտունէկ դ՛ուկ, ի՛մ հ՛ընգէրներ,
Եղէկ ը՛արի վաղ ժամանագ,
Աւ համպէրէկ, ի՛մ հ՛ընգէրներ:
Վաս ժամանագներ միշտ
զընծընին,
Մատուտն լա հ՛էրգէն
կարբի,
Հ՛ընգէրներ հ՛իրար թըխ միշտ
հարկին,
Հ՛իրար սիրէկ, ի՛մ հ՛ընգէրներ:

Սեղին շաղ կա արաղ, գ՛ինի,
Մտառ թըխ էզնժ լըխօնարվի,
Մեր կամկերն թըխ միշտ
ախտին.
Անախտ եղէկ, ի՛մ հ՛ընգէրներ:
Անգրանիգն իժ, ճ՛եր
հարաղագ,
Եղէկ ը՛արի, վոճ թէ նամառ,
Անգառ էրտակ, թէ սար ու
դաշտ,
Հ՛իրար օկնէկ, ի՛մ հ՛ընգէրներ:
Հորինեց՝ Անգրանիկ Խաչատրյան

ՉԸՂԱՆ ՍԱՐԵՐ

Չ՛էղի մեռնիմ, լըպլա՛խ սարբեր,
Ըսեկ՝ իժ վեռճըն ի՛նճ կեղնի:
Խօսող դ՛ատձէկ, անխօս քարբեր,
Ըսէկ՝ իժ վեռճըն ի՛նճ կեղնի:
Չըպլա՛խ սարբեր, դ՛ուկ
անանդառ,
Ախկաղ իկ, շունիկ մէզ հաղ
ժառ,

էզու առէկ, ըսէկ մէջ ը՛տառ,
Ըսէկ՝ իժ վեռճըն ի՛նճ կեղնի:
Չ՛եր մօղ արբա շաղ տարիներ,
Անգրանիգիս դ՛ուկ հէր ու մէր,
Տըվէկ ընձի լամ խքաղներ,
Ըսէկ՝ իժ վեռճըն ի՛նճ կեղնի:
Հորինեց՝ Անգրանիկ Խաչատրյան

չամիչ — շամիճ
չանչ — շանճ
չար — շար
չարակն — շարտանկ
չարաշար — շարաշար
չարարանք — շարճըրանկ
չարչարեիչ — շարճըրեի
չափ — շափ
չափար — շափաթ
չափարք — շափափար
չափեւ — շափեւ
չիք — շիք
չիք — շիք
չորանալ — շորնայ
չորեցնարարաթի — շորկչտաթի
չորք — շորք
չրտան — շրճան
չրտայ — շրտայ
չտեւտր — շտեւճիճր
չտես — շտես

պագ — պակ
պագանեւ — պակեւ
պակատ — պագատ
պակասեւ — պակասեւ
պակատիքեւ — պագատասեւ
պասեւ — պասեւ, պանեւ
պասք — պասք
պագ — պագ
պագատանք — պագագանկ
պագատեւ — պագագեւ
պագեւ — պագեւ
պատճառ — պոճառ, պոճաս
պաներ — պաներ
պաշար — պաշար
պաշտեւ — պաշտեւ
պաշտպան — պաշտպան
պաշտպանեւ — պաշտպանեւ
պաշտան — պաշտան
պագ — պարճ
պագանեւ — պարանեւ
պատակեւ — պարակեւ
պատաս — պատաս
պատանեւ — պատմանեւ
պատ — պատ

պատասեւ — պագանեւ, պագանեւ
պատանեւ — պագանեւ
պատանք — պագանեւ
պատասեւ — պագանեւ
պատասխան — պագասխան
պատաստեւ — փատեւ, փատըտեւ
պատարազ — պագարակ
պատիժ — պագիճ
պատիճան — պագիճան
պատիւ — պագիվ
պատկեր — պատկեր, պատկերի
պատկառ — պագառ
պատմեւ — պագմեւ
պատաստոր — պագվաճոր
պատարչ — պագորակ
պար — պար
պարագ — պարար
պարտպեւ — պարտեւ
պարզ — պարզ
պարզեւ — պարզեւ
պարճանք — պագանկ
պարճեւ — պագճեւ
պարտական — պարտագան
պարտակեւ — պագըճեւ
պարտք — պատակ
պիտ — պիդ
պլո — պլո
պլտք — պլտկ
պիեւ — պիեւ
պիեւ — պիեւ
պիտի — բըդի
պղպղակ — բըդպղ
պղտոր — բըդոր
պղտորեւ — բըդորեւ
պնեղն — պընեւ
պիղեւ — պընեւ
պընուս — պընուս
պընու — պընու
պղտմատ — պղտրատ
պը — պը
պըրտ — պըրտ
պտակ — պրտակ
պտակեւ — պրտակեւ
պտայտ — պըդդ

պտակ — պըդդ
պտադ — պըդդ
պրճանեւ — պըճընեւ
չախչանեւ — չընճընեւ
չագաքպան — չագճըրան
չատու — չատու
չարդի — չատու
չիդ — չիդ
չնչեւ — չընչեւ
չոխ — չոխի
չոկ — չոկ
չոկեւ — չոճեւ
չորի — չորի
չոխտ — չոխտ
չոր — չոր
չրաթաթա — չըրթթաթ
չրազագ — չագան
չրեւ — չըրեւ
չրիկ — չըրի, չըրիդ
չրուոր — չըրվոր
չրրուկ — չըրըրուդ

ոնճան — ընճան
ոնճիկ — ընճիկ
ուն — ընուն
ոտտեւ — ըտտեւ

սա — էդա
սագանեւ — սատակ
սալ — սալ
սալամ — սալամ (սալամ կակալ արտա-
հատաթլան մեք)
սալաքոր — սալքոր
սալքոր — շըլքոր
սակաս — սագաս
սահման — սալման
սահմանեւ — սալմանեւ (հնարեւ, ստեղ-
ծեւ)
սագմտ — սագմտ
սամի — սամի
սալ — սալ
սան — սանիդ
սանահար — սանէր, սանահար
սանամար — սանամէր

սանգ — սանգ
սանգալ — սանգալ
սանդիք — սանդիկ
սանք — սանքըր
սանրեւ — սանդըրեւ
սանամանք — սանամանի
սանոյք — սանոճ
սասակեւ — սագակեւ
սասանայ — սագանա
սասակ — սագակ
սար — սար
սարդատան — սարանգատիդ
սարակ — սարեւ
սարակ — ստառուս
սարտք — սըկվոր, սըկվաճոր
սեամ — շեմ, շեմիկ
սեա — սեվ
սեդան — սեդան
սեզմեւ — սըմեւ
սեպճական — սեպագան
սեպանքոր — սեզմէրեւ
սերկեւ — սերկեւ
սերմագր — սերմածու
սերմ — սերմ
սերմանեւ — սերմանեւ (հագմագ, գործած.)
սերուդ — սերուտ
սերտ — սեդդ
սեասուդ — սեվսալ
սեդ — սեդ
սեր — սեր
սիար — սիար
սին — սինի
սին — սինե
սինեւ — սինեւ
սիեր — սիդ
սիեւ — սիեւ
սիալ — սըդալ
սիլա — հըսիլա
սիկառ — կիտուդ
սիկառ — կիտուդ
սիկի — սըդի
սիսանեւ — ընկըսեւ
սիտք — սըդդ

Քրքոցու—Քուկոսն, Քախոս
Քրչխոս—1. Քուչոտոց, 2. ՔնՔնաշար, աշխոյժ
Քրոտրուլ—չգանդ շարժումներ անել
Քրոթուլ—շատ գանդազ աշխատել
Քրտան բոջոլ—սև խավարաւոր միջաւոր
Քրքրեկել—գնդափաշարել
Քրքրվալ—չղեկ, փազաշէկ
Քրգաւշ—Քրվաճաճ, կրտաՔրիտ
Քրգափաշար—Քրվի շար
Քրգափաշար—Քրտ ճամ ունեցող մի ան-
կող բոյա
Քրգալզկէն—Քրտ դրած բանաբար՝ կազար
և այլն
Քրդադի—Քրով կորել
Քրդաշիլ—սափրել
Քրքրեկալ—մի բանի կոչելու կամ ընկ-
նելու ձայն հանել
Քրքրեկած—Քրիկալու ձայնք
ՔրկաՔրտախ—Քրիքի մէջ ՔաՔախում
Քրկահաղ—Քրիքի հոտ
Քրկախառ—1. Քրիքի հետ խառն, 2. հե-
տք Քրիք խառնած
Քրկահ—1. աղբոջ, 2. վարկատ
Քրկիկ—կենդանիների աղբիք
Քրկիկն—գործ մեղակեր փառք, որ հա-
վարած լինում են Քրիքը
Քրկիկո—Քրիքոտ
Քրկիկոկ—Քրիքոտն
Քրկիկխառ—ամբողջ Քրիկոնքով մէկ
Քրիկոկ—կաՔրիկ
Քրտն—գրչում մնացած և շորացած
կո
Քրտաբնոր—Քրիկոտ
Քրտուկ—Քրտուկ նախաասամբո
Քրտլ լրան—1. ոչ պաշտնապահ, 2. ի մի-
շի այլոց սպան
Քրտիկո—Քրտուկ, սեպուկ
Քրտ ու մար—1. նախախնդ, ամոթնք, 2. աներեւ, պիկ շնկող
Քրտնց—1. իրտո, 2. մուջ
Քրտ ճղնել—պատահել, հանդիպել
Քրտա—վերք, պաշտ
Քրտակ—ազգը, ազգի միջ

Քուտուշեալ—պրծնելու, հարտանալ
Քուրկափարի—Քուրքի ձեռք
Քուրքիալ—1. Քուրք գառնալ, 2. զազա-
ղել
Քուրգիկ—փոշոտել, փոշոտել
Քոխիկ—ուրազով հողը փորել
Քոշ ալ—հորձանք տալ
Քոպալ—կազ
Քոպուլալ—կաղալ, կաղալով թալել
Քոպալ—կաղալ
Քոպիկ—Քոպիփել, Քափ ալալ
Քոզիկ—Քոզիկ, լրել
Քորքելալ—Քուլլ անձրն՝ կշուս գալ
Փած դ՛ալ—չարժիկ
Փած ալ—չարժիկ
Փածախառ—1. ժամիկ հետ խառն, 2. հետք ժամիկ խառնած
Փածից—լոտ
Փախ—թուշի տեսակ
Փեւ—կարծիք
Փշուկ—Քրիկաղաղալ
Փրժնել—խառնել, խննել
Փրժնուլ—խննված
Փշուշիկ—Քափահարել
Փրշիկ—գրչովիկ (գրուլցով, խաղով և
այլն)
Փրշիկոկ—1. վտահոտն նախապա-
րասովիկ, 2. ասովիկ միջ գառնալ
Փուլ—ժամանակ, պահ
Փուլիկերոս—մարագիտան
Փմայ—լնչպիս
Փնայ կնկ—կնգանալ, խոտիկ
Փնալու—գրամար, ի հնձուկ
Փշարեւ—1. կշի բնո, 2. այնքան բնո, որ
կարելի է բարձր մէկ էշիկ
Փշարեւ—կշի գին
Փշուտոլ—1. հիմարտալ, էշանալ, 2. խոտիկ
Փշալարի—1. էշի տնալ, 2. կոպիտ, ան-
բազարափարի
Փշալար—էշ հնձած, իշով գնացող
Փշանկ—1. էշի տեր, 2. էշ ունեցող
Փշարած—էշ պահող արածեցնող

Փշանափարի—էշիտի պիս
Փշանուտիկ—մի տեսակ բուշ
Փշիկնած—գրում սպանման փոս, որ
հարձակ են կուս
Փշարաղբոջ—մի տեսակ բուշ
Փշուլ—չարձարանք, որի վրա դնում են
կաղովք՝ շալակելու հետաքննելու հա-
մար
Փշուտիկ—1. կշուլցուն, 2. փար, տեսուտ
աղբուտանք, 3. հիմարալցուն
Փշուտուլ—կեղաբ նստարան
Փրիկաղբիկ—երկ ասի անել
Փրիծել—այրել, վտակ
Փրուլ—խանկիտ
Փա—ապա, զի
Փազան—շուն կիրակրանան
Փազան—կնժ մանկու գործիք
Փալալ—արագիկ
Փաղալ—ուրաղ—անլափահա և ՔնՔն-
ված խոտակեր
Փաղալ—մեծարեւոտ, պոտոտախո
Փաղիկ—կարկանդակ, համարանալ
Փաղիկիկ—լուցիկանալ
Փաղալ—համարանալ
Փալման—լուց լինելով, լուցիկն
կնժ մե կնո—խոյ ու համար
Փախ—Քուլլ հաղթված, շարժուլ
Փախ—փշուլցած՝ կնկամ ձու
Փախիկ—կնիկ
Փաղալալ—հերկված արտի մեղալուց մե-
ցած անփայլ շերտ
Փաղալիկ—բարակ, վախ
Փաղալուտիկ—կաղախիկ, ազգիկ
Փաղալուլ—1. անկ, ոչ պրեկան, 2. մե-
ծարեւոտ
Փաղալուլ—խարխալիկ, ձեռքի շարժու-
մով մի բան որակել
Փաղալուլ—կեղտոտել, աղաղակել
Փաղիկ—1. խարձիկ, հետաքննել, 2. վա-
ղցնել

Փարթիկ—փոփել, մեկնիկ, անշարժ
պակիկ
Փետ—լետ—լերգացած, զուկ-զուկ
Փերիկ—խարիկ, զուլիկ, համոզել
Փերիկալու կնկ—խոտով հաղթել
Փերիկալու—զնն
Փերիկալու—համոզելու նպատակով եր-
կար խոտել
Փերիկալու—խոտել
Փերիկալու—երգիտանել, հակառակիկ
Փերիկալու—խոտել անկ
Փերիկալու—համոզելու նպատակով
Փերիկալու—այրել, վտակ
Փերիկալու—անկալուց զրկիկ
Փերիկալու—անկալուց
Փերիկալու—աղբուտանալ, աղբուտանալ
Փերիկալու—1. պոտոտախո, 2. լուցի բե-
րուտ ունեցող
Փերիկալու—լուցիկանալ
Փերիկալու—լուցիկանալ
Փերիկալու—1. մալարովիկ, 2. պիպակալ
Փերիկալու—անկալուց խոտ
Փերիկալու—չարժիկ, զգիկ
Փերիկալու—անհասկանալի անկալ խոտել
Փերիկալու—աղբուտ, մերկ
Փերիկալու—աղբուտանալ
Փերիկալու—1. բերիկ, 2. հարկուտիկ, ու-
նեցվածք իշիկ
Փերիկալու—աղբուտ, աղբուտիկից հալիկ
Փերիկալու—պատոտաված կոշիկ
Փերիկալու—աղբուտ
Փերիկալու—1. մէկ լուսի արագալուլուտ
ունեցող, 2. աղբուտ կարագիկուտ ունե-
ցող աման
Փերիկալու—մէկ լուսի շարժով
Փերիկալու—սահիկ, սալիկալու
Փերիկալու—ողորմի գառնալ
Փերիկալու—ողորմ, սահիկ
Փերիկալու—երես անիկ, յիսնալ
Փերիկալու—չարժիկ, ցորեկ

Արևելքայն—ցամփե, մրճայ, կեփփայ
Արևմտյանը—կտու համ ստանայ
Արևազգ—1. կծոց, 2. շուն (փխր.)
Արևոփ—թևի խնկը՝ շարքը բերանը
գնեթով
Արջակորուս—1. ուշ կեղտոտփոց, 2. կեղ-
տ ցուց շովոց (Նագուստ)
Արջկի—փուր իր անդից սանկի ուժեղ
կզան կողմը՝ զփմարտությունը նրա վրա
ձգելու համար
Արջկրույ—կապովի կրկից
Արճիկնայ—1. հովի մայն հանել, 2.
բարձրածանն քիճաղել
Արճիկնան—կնկացող
Արճիկնայ—կմխնայ
Արճուկ—կատրիկ
Արջիցող—գլխարաց, կրտամերկ
Արջիցողենայ—կրտամերկանայ
Արևիկուսայ—կին
Արկիս—բուպուսայի բնել
Արևիկայը—մկրտություն ժամանակ էրե-
խային փաթթվելու շոր
Արեչակրակ—կնեակը թեքվել, վզից կտի-
րնենել
Արշտափորից—փորը կուշտ
Արտում—կշտանալը
Արպան—փայտի կտրտանք՝ կրակ վա-
ռելու համար
Արքմակ—կամբել
Արտու—1. աղափն ձույն հանել, 2. րա-
տակի (զովեչը)
Արագայ—կրտաչրանակն փայտյա անոթ,
որ զնում են տավարի վրա և թռկով՝
չգթալով կապում մտտիին
Արազի—կուշ ցույ, կնկվել
Արաքենել—1. գանգրանու, 2. կծղել
Արտուն—մերկ, շարժվել չկարողանալ
Արտուն—1. չորս կամ այլ հեղուկ կույթ
բուսական՝ որսլով փանեց հավաքել,
2. աղանարտ խնել
Արտուն—1. խոտի՝ հարկի մեջադր, 2.
առնապարակ ուտիչիքի մեջադր
Արտոբան—1. շով կոլտի (զովեչ, ցույ և
այլն), 2. կովաշար (ժարդ)

Արտոբան—կովել բայի բազմապատկա-
կանք
Արտուկ—1. Նահակաղբել, 2. հանկերը
կտրել
Արտոթից—չորացած՝ կրտալոված հաց
Արտոթիցածուծել—1. աստմենքով կրծել,
2. կծղելու ձույն հանել
Արտուս—հասկ
Արվտայ—ցածրահասակ հայեր
Արվտուն—ցածրահասակ հայաց
Արանել—կտրել, կտթ անել
Արտան—քնկույթի՝ կաղիքի և այլնի մի-
ջակ
Արտոց թափել—ստտիկ չուղ լինել
Արտոց Վճղենել—ձայնարդիման մեջ
քնկնել
Արտու որ ուղիճ—պատուհան
Արտաղա—սարսիլունից այրվել
Արտազի գին—խոտ թանկ
Արտազի կրոր—աշխույժ վաճառուն
Արտազոց—բարկացիկտ, ծանցուն
Արտազու—1. կնկույ, 2. բարձրահասակ
ծիծաղել
Արտաղենի—վերահիմակցանակ
Արտնկանի—քեղճույց մտնեցած
Արտնկանան—մխնից կնամ
Արտնկանան կղենի—մխնից քնկնել՝ էլ-
ծիծաղել
Արտնեցող—չրազացի մանրից մեկը
Արտոզելի—փոխադրակաթ
Արտու—մորիք
Արտարի—1. ցնի կնիկ շովով, 2. էման,
կի արժեքից ցածր՝ ցատկ ցույ
Արտակ—ուլ չրվել երկված, կրտանի
կրտակետ—լրվել լինողոված
Արտակետ Ենել—կրտով շար խեղդել
Արտանուց—մի մաքր ձեփված՝ ձեփված
Արտանուց—լրվել չկուտացած
Արտանուսան—կրտով շար կործանված
Արտանունել—լրվել շտտանացած
Արտանայ—կրտով շար մուշկ
Արտանուց—մի մաքր քանդված
Արտարուն—քուրջ շառած
Արտիսակ—կնեյ, իրար վրա բուսանել
Արտուկ—կտր գրտարկել, պահանջենել

Արտուց—1. կործանահասակ, թղուկ 2. կն
արված
Արտար—1. կնեյու, բաժանելու կնթա-
կա, 2. կրտով
Արտաչ—կնթված, ոչ ամբողջական
Արտ—կուս, ուսույ
Արտուկուշու—1. շուրջը, շոր կողմը, 2.
կողմեր և կրտուց կից մարմնամասերը
Արտ—1. կարճ գրան, 2. ձագատ, 3. ակ-
ցամաքային
Արտու ու կորից—անբարեբաղձարի, ակ-
ցույթ
Արտի, կուրս—զագաց
Արտու—փորթիկ բորակ
Արտուց—հավաքել, կուշտ անել
Արտուկուց—կուշտած, ցատկազարդ
Արտուկուցուց—մի անակ ժողով
Արտու—կուշտ
Արտունել—կուտակել, իրար վրա հավա-
քել
Արտ—բուս
Արտու—արտուցի կանչելու ձայնը
Արտ—փակ
Արտիկ—կործանակ քուն, բաղանջով քնե-
լը
Արտու—պոխ (մտնել)
Արտուրել—կծղել
Արտու—շարժ՝ մեկ կիլոգրամ սարքու-
բյուսը
Արտ—կար, կտթ
Արտու—չնիկ
Արտու—1. կրտանակնել, կանխական մը-
շանակն կնթարկել, 2. վերավորել
Արտուց զ՝անակ—պեղանայ, թանկանուկ
Արտուց—քար, որով հղկում են կավն ա-
մանները
Արտուց—1. զարգարվել, պնկվել, 2. հղկվել
Արտու—գլուխ (փաղարջական)
Արտու—անպուր, պոչի փետուրները հանած
(շավ)
Արտ—1. ցանց, 2. դույլում շարժ՝ մեկ
փուլ սարքովիմար
Արտու Վճղենել—1. անձկանայ, 2. շեղի-
կանարկվել
Արտուց—հոգե պնակ

Արտուց—անբարձրական, ցտու
Արտուցու—զգոսնել, անբարձրական
արտանայակ
Արտուլ—կրտալով իրկել, կոչարտանարել
Արտուց—կարճահասակ
Արտուրու—կործանայ
Արտուրու—սարքով արտել, ստանալ
ուսույ
Արտու—թուրի կողմի հաց կպցնել
Արտ Վճղենել—համառել
Արտուցու—կույտ, անորակ կոչիկ
Արտուն—օգր, գինի խնել
Արտու—կաղաբարձ հայեր մի անակ
Արտի—այլի աղիկ և կտնի մասերին
ամբողջով լայն ստիտան
Արտ լրակ—1. իրար կապած եղենիքի
փոփած օրակի վրա պտուկցնել՝ սարք-
րով ան մանրացնելու համար, 2. կեղք
ցողի, նշել
Արտուց—բերանի վրա զրկած
Արտուց—կուշտ
Արտու—1. բաճիկի կղանիկ և այլնի կտթ
ամբողջել, 2. հանդիմանակ, կախառել
Արտու—կոթաքուց փայտ
Արտու—կոթաքուց
Արտու—սկաներ անել

Շարժ—1. համար, 2. եղանակով, 3.
պատճառով
Շարժ ու կրոր—1. մանր-մանր, 2. ամ-
բողջական և կտրտել
Շարժից—զորից պրծնել, աղտ լինել
Շարժան թևոթից—ստամոքս
Շարժ—հասցու, հասցույ ուսույ
Շարժել—պտտանակ, կախապտտանակ
Շարժ—ստանակ, որով հավաքում զիլով
են հարց
Շարժի-թուպի—մանրամասն բաշտարել,
լավ հակացնել
Շարժել—1. մարել, 2. արժանի անել
Շարժել—հավելի սկսել
Շարժում—ձե՛նայ
Շարժիկ—1. հաց ուտող, 2. մարդ կակ
Շարժանակ—սուս, որ հաց են թխում,
թխարտուն

Համափորի—հանգձար, միայն սրբով
անհրժվ (աշխատանք)
Համոլո—դառնում աշխատողներին հաց
հաց ասեց
Համարաց—հայաբույսերի հուն
Համով—հյուրասիր
Համածուր—մարագիտ
Հանկոչ-կարող—1, հանգձած, 2, պատ-
րաստ, նախապատրաստված
Հանձնընայ—մեկի վրա խոսել, հանձնիմա-
նել
Համ հանել—զգզցնել
Համարոլ—նոյ, հնգանոյ
Համարյանակ—համբերություն
Համարի—ասաց հորինել
Հայ-հայ-բարձրանք արտահայտող բա-
ղամիտություն
Հայափորի—հայի նման, հայկական ձե-
վով
Հայլվար—հայերեն
Հանուկ—կասակ
Հանուկ կնիկ—կասակի
Հանգա—սա է, տա
Հանկոչ—հանգրեկույ աշխարհ
Հանկ անել—չնչել
Հանկանքուր—չնչապառ
Հասից—լորիքնաթ
Հասից կնիկ—լորիքնաթ դեռ
Հասառ—արտի կերի մի կերպ անդուն-
քը
Հաս ու հավար—հավասարապես, ան-
բարձր
Հասեմեկ—սալի առջև մասին շատ բն
բարձր
Հասորիկեր—հարանիքի հրավիրված
հյուս
Հասարան—հարին անսկզու համար
կատարվող աշխույթուն
Հասոր բանար—բանարիկներին տեսակ
Հասանակ—հարին փնայի տուն ասեց
հարանբարձրների խումբը
Հասանար—հարի քույր
Համվեհա—հանելով, գրեթե հանելով
Հաս—բուլլատորիս
Հաստամուս—հաստ ջրփունքներ ունեցող

Հախարակ—հալ պահած² արածցնող
Հազիրա—նա
Հազիրա—երկնները շանուց, հալի ար-
ման կույր
Հազուց—փայտյա սեղ, որով ամբար-
նում են արտի թուրք
Հազիրախոյ—մի անակ բաներ
Հազիրուլ—մի անակ բույս
Հասույի—երկար զգանակ
Հարին—համաշարակ, գարակ
Հարանոց—մեղմ, հանգարտ
Հարանոցի—մեղմանայ, հանգարավել
Հարանի—կնգասուել, փլացնել
Հեռվանո—հեռվից
Հերբուլ—միջատով խոզել
Հերվանո—հանել, հանի կողմից
Հերբուլ—զգզել
Հերկան—կրտսեր, վերջին զավակ
Հերան—հեծնելու կնգանի
Հերկան—երա համար, այն պատճառով
Հերար—զգն
Հերբուլ—1, զգն լինել, 2, արժանայ
Հերուց—բարեցիտ, զգային
Հերուրի—բարեհալ, զգայնանայ
Հերկի անուն—մականուն
Հերի—փոխանորդ, փոխակ
Հերկեմ—հայտով
Հերանո—խորթ հայր
Հերանո—հայր մեռած, անտեր
Հերանեման—հանգիմանություն արիթ
Հերկանի—երկարակյաց
Հերանուց—երկարացրած
Հերանուց—գտահույժուն, հալքանք
Հերան-բերան—անդեր
Հերան-բերան կնիկ—անդերում անել
Հերան անել—չփանալ, անկարգ գտանայ
Հերան կրողի—պոլ չգալ
Հերան պրեզիլ—ամթը փայցնել
Հերան տալ—1, չփայցնել, 2, երանով տալ
Հերվարի—ան հերան անել
Հերբուլ—նախանցյալ ասի
Հերի—հայրիկ
Հերանո—արտաքինից, ասանց իտյանա-
յուս
Հերվանոց—երկու տարեկան հորթ

Հերկայ—նալ
Հերկուլ—մաղի, բրբրկի
Հերի—շատ մեղմ (ցառ, ուլ, հորթ և
այլն)
Հերուլ—պղպիս
Հերյա—պապիս
Հերմինի—գանալ—գնալ-գալ, կրթնելի
Հերնի—հիտ
Հերմուլ—նացած և մաշված
Հերուլ—մեղմած (նշանների մասին)
Հերուլ—նախորդ տարվա խոս
Հերմուլուց—բեռանակ
Հեր—գանձերին կանչելու մայրախոյժուն
Հերիկ—խոտիկ, նեղանայ
Հերպուլ—կնիկ համար բերան գրել
Հերպուլ—բարձրանալ ու անհանրճեթ մի-
մաղի
Հերբուլ հերկուլ—կարգ ու կանոն սահ-
մաններից դուրս գալ
Հերպուլ—հոգնել, հոգնելուց թուլանալ
Հերպուլուց—հոգնած, թուլացած
Հերմուլուց—1, երկույան մամբ 5—6-ը,
2, այդ մասնակի մաշել, նախերբուլից
Հերբուլ—հիկ, հիկով հեռանել
Հերմուլուց—բեռնակի խիկով հիկ
Հերուլ—սնտի մաշված կտոր
Հերնի—բիկ քոչ մեղմ դասավորել, գոր-
ծելու նախապատրաստել
Հերիբուլ—համարակիկ, հանգնել
Հերբուլ—սալ—չարժեթ
Հոյ ու մեթից դանուլ—բնաբեզիկ, ամ-
բազուկին ոչնչանայ
Հոյզորուան—մուրացիանություն
Հոյ ու լուս-կնեղանի—կնեղանի, ասանց
կնիկու (ուսուկ)
Հոյսիալ—կրտսեր
Հոյսու—անոթ
Հոյսու կնիկ—1, խրանել, 2, գործից վա-
խանալ
Հոյսու կնիկ—խրտսերիկ
Հոյսուրիկ—մաղիքը հյուսել
Հոյսուրուլ—փայլալույս, շաղաղուլ
Հոյսուրուլ—լուս ու փայլառ, ունեցած լրե-
լին բաները
Հոյ (ի)—այլուց

Հոյսու—այլուց
Հոյսու—1, ստվարած, 2, հորի քոչ, 3,
մալ
Հոյսու—հոտեցնելու համար գրված
Հոյսու—հոտած, կնիս
Հոյսուրուլ—կամովին
Հոյ—1, հոյ, 2, հոյի նման մի խոց
Հոյիկ—հյուսակ
Հոյիկ—հիկ
Հոյիկ—կնի բորբոքել, կնիկով մեկից
գրել չգալ
Հոյիկ—1, հոյի ասեց հերմուլ, 2,
տանջող, 3, տանջուց
Հոյիկան կնիկ—տանջել, շարլարի
Հոյիկուսուս—նեղ մասնակի համար
դասած բան
Հոյիկուսուլ—որդիք, որդեգրված կրկնա
Հոյիկ—հոգնուց
Հոյիկիբուլ—փրկարար, ազատարար
Հոյիկուսուլ—մահվան պահ
Հոյի գանակ—շարլարի, կնիկ, մեշի
Հոյի տալ—հոյու շափ սրել
Հոյի կործանել—ստիկ, գրագրուկ
Հոյուլ—սանառակ—հորիք (արտերթ)
բամանկը
Հոյուկայ—պատի կերպի շարք
Հոյսուլ—հոյի համ
Հոյսուլ—հոյ ունեցող
Հոյսուսու—հոյուսուլ, հոյսուս
Հոյիկ—1, հոյով մաղիկ, 2, քաղի
Հոյիկի—քաղաղիկ (կամ անսին մա-
սին)
Հոյուց—հոյուս
Հոյ (ի)—այլուց
Հոյիկուլ—կնիկայ
Հոյիկուլ (սո)—կնիկուց
Հոյիկուսուլ—հոյուսուլ
Հոյուլ—բուլ՝ զեպին մաղիկներով
Հոյուսուլ—կնիկ
Հոյուսուլ—հորիք պահող՝ արածցնող
Հոյուսուլ—մեղմուց
Հոյուսուլ—1, հորիքին աշխարհ
անցնելու շանիկ, 2, արածիլու շա-
նիկ մասնակի
Հոյանել—մղիկ, բորբոքել

Հովան—սառ շար, որ լցնում են հասցրած ջրի մեջ, վերջեր հովացնելու՝ լողանալու համար դարձնելու համար Հովնեկ—հովացնել, հովանով ստանցնել Հորացում—հորի մեջ գործած Հորեկ—1. հորի մեջ լցնել, 2. քաղցի Հորքանալ—խորանալ Հորի—իջուկ Հորիկ—հորիկ Հորանալ—խոր

Վարդիկ—հակառակ, զիջել էսի
Վարվել—1. խառնարկել, 2. սե՛նարզ գոտե՛նալ, 3. գործը ձախողվել
Վահան—լրացուցիչ սյուն, որի մի ժայռը—կնամուկ է պատին, մյուսը՝ հիմնակուս սյունը

Վաղրած—ավարտցու
Վարվել—1. շատրվանի, դատարկարեսնել, 2. սլալուր խաղը սղալ

Վարձրել—բրբրել
Վարձրել—ևտրվազով մաղել
Վեռ գարգել—ևնտրվել

Վեռ վերել—1. հարգածելու համար ձևորբ բարձրացնել, 2. անզույգ դասնալ
Վեռ տալ—1. բարբել, 2. շահավառ լինել

Վեռ ու ից հընգնել—սղալել, խեղճել
Վեռ քաշել—1. հրամարել, 2. ստորագրել

Վեռած—անմիջապես, իսկույն
Վեոր՝ած—աստատանել
Վեռ բ՛րանել—նյութապես օրհնել
Վեռնթխել—ծնարկ թխված

Վեռնծխալ—կարճ հացաբույսիցը ձևորով քարելը

Վեռնխող—ստեղծի ծախսելու դրամ
Վեռնխալ—գող
Վեռնխաշտան—գողություն

Վեռիձ կտալ—1. խիստ սկսբանալ, 2. սխալանալ, 3. կրողվել, բամբկ լինել
Վեռիձ հանել—ստիժը չզտագործել՝ կորցնել

Վեռնամղալ—անտեղի, զուր տեղը
Վեռնել գ՛ալ—կարողանալ, սենակ լինել

Վեռով լինի—ևնորի շարժումով օրհն բան հասկանել

Վեռով-օրով—աշխատանակ, առաջը
Վե՛ն բ՛րանել—ձայնակցել
Վե՛ն հանել—խոսել, ձայն հանել

Վե՛ն տալ—կանչել, գոտալ
Վե՛կրիկ—լուր տարածել, տարածանել
Վե՛կով—1. բարձրանալ, 2. բարձր ձայն սենցող

Վե՛կրցիկ—պատաստել
Վե՛րմահար—սինքն կարգ, որ ստացված է մեկ խեղճի մասնե հարկուց
Վե՛մալ—խեղճի

Վե՛րար—բարակ շղթա, որ բնագործը ճյուղագործելով միանում է լծանք
Վե՛րեղ—կարծի հայելուց առաջացած աշրթի հիվանդություն

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամանակ
Վե՛րեղեղ—ևնտրել, ձևն ժամկետով
Վե՛րեղեղ—1. սեռեկան, 2. զրուսմ՝ էյան սակ մեղացող

Ճրնջըրից—1. Բունց, 2. անխառն
Ճրնջըրվար (ն)—վանական, որով խո-
սարկերք բաների վրա նշյուններ՝
Նշյունախորհրդ են անվանում, առանց
ուրիշներին անհասկանալի դասնելու
Նամար
Ճրնջըրպաշար—մի տեսակ կանաչ
Ճրպընունի—1. շքեղանքները շխաքնի, 2.
աչքի կոպեր փակել-բացել
Ճրգորակալ—1. աշխուժանալ, 2. սահագա-
կալ
Ճրնից—Փղրից
Ճրնից Գայիկ—բնշումարտի մամուկան
ուսր զցի
Ճրժուլ—Ճշուլ
Ճրժաման Կենի—առերթը շաշի պոհի
Ճրժիկ—1. ոտքերը պոհել, 2. ճեղքել
Ճրժրենից—շատ նշուր
Ճրժրման—ազգիկարա, նվճման
Ճրժրվում—նվճվոց
Ճրտրուկ—լավ անել, փարթումանալ
Ճրտրի—1. անկրունի կոշիկ, հողաթափ.
2. մի տեսակ բույս
Ճրտնագ—երկ
Ճրտակ կրթոմ—երկն, ճրտակեր փառու
Ճամանակը
Ճարակմատ—պատին կամ սրտին ամ-
բայնամ առնասակ, որի վրա դիմել են
ճարտ. ճարտակալ
Ճեղու գլան—արքայականի ճամանակը
Ճիզդակոմի—արքայակոմի
Ճիժ—երկն
Ճիժ ու սրժ—բարդ երկխաներ՝ մեծ ու
փոքր ապրիլի
Ճիկ, ճիկ ու փիկ Կենի—միկրակնի, գաղ-
ճիկերի կուշի
Ճիկու տալ—սրել բան ցույց տալով սր-
զունի
Ճիկուց—Ճիւն ունեցող
Ճիկո—բարակ, լցար
Ճոռ—ճուռ, թեք
Ճոռ—1. կորզողն, 2. մայր, կըր
Ճուկի—կրկաթի ձուրիկ, որ անցկացնում
են ստան ձուրիկ
Ճուկ—վեղճ մի կոպեր

Ճուռ—ազրկ
Ճուռուտ—Նեղահաճ
Ճուռ—պոհույլ
Ճորնիկ—ճուղանով կապել
Ճորուց—կապոց, ճակ
Ճորնիկ—պոհիկ (զուրք ն ալիկ)
Ճորիկ—նոզվածք ստանալ
Ճորուց—նոզվածք ունեցող
Ճորիկ, նշալ—բամբակե, շարքառու
Ճորիկ—բամբակե
Ճուլի Կենի—բամբակե
Ճոռիկ—ճակ, թեքել
Ճոռակ—1. շնի, լայն բացի (աչքերը,
բերանը), 2. պատակ
Ճոռորդիկ—1. պատաստել, 2. ժամել
Ճոռուկ—կար կանից շարիկ

Մագրուտ—ամբողջովի ձերկ
Մագրիկ—ճառագ անել, մարտադրան
մարիկ
Մարդրու—ճառագ անելու կենդանի
Մարդունեմ—ճարի նվանդութուն՝ վեր
Մարուց—փշուր բույս, որի սրման ու-
տում են
Մարմաղ—ճարի բաժնավ, նաչառ
Մարկուլ—վարակալ, մարիկի կալ
Մարժրիկ—ճարակալի կերպը ստալու-
նալ, նարժիկ, նարժիկի
Մարժրուց—1. մարագ, 2. նարժիկ
Մանիկ—1. շիկի, սորրի, 2. շոշիկ
Մամժրեկ—ճանի բաշի բայժպատկա-
կանը
Մայալըլի—տերի, սրամիկ
Մայարը—ճրտանեմ նվանդութուն,
որն ստանալում է որև թանց զգնե-
լուց, խոսա սճանութուն գոյուց
Մայալուկ—1. մայալավ ճակի, 2. կարի
Մայալավ
Մամար բուսուց—մեղր հաց բրնձի մա-
մուն
Մամալար—ճամբի շար
Մամնիկ—ճակի մեկ ճյուղը սնցանալ
Մարար—բարանամ
Մարժրիկ—բույլ ճյուն՝ անձր նոզալ
Մամալուց—ճամշանի հոսք

Մամնիկ—խոնավանուց մարի, բարբու-
նիկ սնել
Մամաղիկ—ճամառակ, ճամառակի
Մանդիկ—փայտը զիզուց
Մանդրուց—ճանգաղով նուն
Մանդրեկ—ճանգաղով հողի կոշակը
փշրել
Մանդրիկ—ճանգաղով Տենիկ
Մանդիկ—մի տեսակ բանար
Մանդրալուց—ճարի հատիկներ ունեցող
Մանդրան—ախարի կարտանք՝ մամ-
բուր
Մանքրու—ճանի վրա անբացված ան-
փայտը, որը բուխելով զկեղծարամ են
արոր
Մանուխիկ Կենի—1. փոխել, փոխոխել,
2. խորանանկոթյուն՝ մանուխութուն
անել
Մանուխուլ—մարդու հարակի շարի
Մանուխուլ—մանուխուլ բամբակով
Մանուխուլ կրիկ—մանուխուլ բամբակի
Մանուխուլիկ—ճարի ճամարկից՝ հա-
նալիկը
Մանուխուլիկ Կենի—կանեանավոր ճարի
ճամարիկ
Մանուխիկ Կրիկ—1. մարդկանց խառ-
կեղծի, 2. նանալիկ
Մանուխիկ—մանուխիկ մեռած
Մանուխիկ—ճանալված, սկանավոր
Մանուխիկ—մարդավորի
Մանուխիկ—մարդավոր ձանկի
Մանուխ խաղիկ—1. մարդ դանալ, 2.
մարդավանի վարիկ
Մանուխ, սալ—մանուխիկի
Մանուխ—նեղուց ճամար պատրաս-
ված պաշար, հատկանալ կոթնամթերք
Մարաժրուկ—ճամարիկի, կարճավորի
Մանակա—մեծ մանգալ
Մանուխ—փայտեման գործի, մարդից
Մարժրեկ—շարիկ, սարքերիկ
Մանիկ ուլ—խաղալ
Մանիկ անել—1. անանդի մեղադրել, 2.
կապեման
Մեկա գալ—զջուլ, նանքարը խոտո-
վանել

Մեղամ ճով—անշարի մեղավոր
Մեղավորուլ—մեղք գործել
Մեղալուց—մեղքի հոտ
Մեղրի նանի—մեղու
Մեղրի—անբույսարիկի, մեղք ճամարով
Մեղրունիկ—ճամարիկ
Մեղալունիկ—1. մեղրի գույն ստանալ,
2. խոսա զուեմանի
Մեղալուց—մեղիկի հոտ
Մեղալունիկ—մեղիկ ունեցող
Մեղալունիկ—մեղիկ տուն
Մեղանան—մարմնի այն անգը, որան-
դից սպասվում է մար
Մեղալու—մեղու, ընդիշու
Մեղիկ—միակամից
Մեղիկեղծ—մեղիկեղծ—անապատիկ, միակ-
ամից
Մեղիկ—1. մեղալի, կար հոտ 2. միակ-
անի
Մեղիկիկ—մեղիկի, կար վրա հավարի
կամ շնիկ
Մեղարիկ—միտակ անել
Մեղունուլ—միամարիկ
Մեղունիկ—ընդատուներով, մեղիկից
Մեղալու—1. զիլավոր, 2. պաշարույն,
զիլավոր
Մեղալու—խորթ ճամար
Մեղալունիկ—ճամարի մեղք պատրաստած
ճամուն
Մեղալունի—1. մարդ մեռած, 2. որի մայ-
րը արժանի է մեղանու
Մեղան—մակարց
Մեղարած—1. մեղի, 2. ընդունիկով,
ցեղոտ՝ սուր
Մեղի—մակարցի
Մեղած—մանիկ կնուն
Մեղած—ճիւն, այժմ
Մեղած—մեծ մանգալ
Մեղած—այժմյան
Մեղածիկ—այժմյանից
Մեղարու—միկու, մայիկ (այժի, ուլի)
Մեղարուն—միակ բույս
Մեղարու—ան՝ս մարդու
Մեղարած—այժի ճակի
Մեղանեմ—մեղիկով իր անդ
Մեղարիկ—մեղալուց կորիկ, խուլիկ

Կըսուի—1. տեք, կերպարանք, 2. սրի-
նակ
Կըշուի դընել—կշանել
Կըշանգրիկ—կշանգրուիթյուն
Կըշանուր—կշանված, բայց զիս անուանու
ասեր յիսանած ազգիկ
Կըշանվել—կշանվել
Կըշուի տուր—ցույց տուր
Կըշեն—կշան սակ
Կըսու հազիթիկ—անթիի զեզիթիկ, շեռտց
Կըսեթուս—1. ցափի մանչու, 2. մշակի
Կըսուսան—հետուք
Կըսուսանիկ—հետուր սեղ
Կըսուքան—1. մուլ, 2. համարակի կըս-
տուց, շատ հասկ սիրտց
Կըսուվան (ծ)—հասած վիճակով
Կըսուվանիկ—հասելու համար հորտի
սրտց փոք
Կըսուլ—1. մշակի, 2. հազիվ ձայն հանել
Կըսուծ—մաշտը, կեղտ
Կըսուսան—հազիվ լցնելու աման
Կըսուիկ—հազիվ բակ
Կըսուտուց—հազիվ
Կըսուսակամ—գարձուք, շարժ ու ձև
Կըս—լուսնի մաշիկ
Կուսի—հանրության շափ
Կուրիկ—լուսնի մուսեթ
Կըսեմ—մանկական հիվանդության մի
տեսակ

Կարգակն—միայն շափի կարգ
Կարգել—թերի մեկ սիրտերը գտակու
համար դասավորել
Կարգիկ—1. բարձրագույն, 2. բարձրագույն
(թեոսոփիկ)
Կարյակ հ' (հնել), մեքրիկ հասել
Կարիկամակիր—շաղկամ ուսուց, շաղգու-
մուց անգոց
Կարիկի—սրբիկ
Կարիսու—1. ցրտահարոց կղզու, 2. ցրտ-
ահարոթյուն
Կարկե—հանքի, արտրիկ
Կարզիկ—աչիքը միտրիկ, բուն յախենել
Կասնապուր—չան պիս' սեսարց մաշով
Կասնած

Կանապուց կինը—անարց մեզով-մեռնել,
չան պիս ասակել
Կասնալ (ան)—կոմսար: խոսանիկ
Կասրակ—աքր, շարակ
Կասրեշատ, կարվշուր—աքր ան-աքր,
չարակ-չարակ
Կասրուց—1. հուրք, 2. վարչեզակով,
զեզիցիկ
Կասրեկ—մազկով ընտրիք շոնիկ
Կասրու—1. կրտսիկ, 2. սրխաշար:
Կենիկ—1. կատու, 2. բայ
Կենիկ—1. կատու, 2. բայ
Կենիկ—1. տեք, 2. վարզեց-
դուստան
Կենյ—1. սկոթի հոգակոշու, 2. խարազ-
անի մաշի կաշիկ կատր
Կենի—աքր
Կենիք—չեփ տակի քար
Կեն—1. ի, իս, ստատ, 2. կանգուն
Կենիկ—1. տե՛ս շարիկ, 2. բայ: սակ
Կերպուր—չերիցացու
Կերպարեկ—1. շոյտի բեռ, 2. աչքեան
բեռ, որ մարց կարող է շոյտիկ
Կերպար—թեանակիր
Կերպար—շայտիկն բեռ ունեցող
Կերպու—չեզակ
Կերպու—անընթացան ձյուն
Կերպուր—ապրի իր
Կերպուր—բանար բազելու: գործիք
Կերպու—գագախոսն ժուր
Կերպըրուց—գիլլուսի աստակիք
Կերպոց ասու—աստակի գույու
Կերտով Կեն—ունեցվածք գտանել, ա-
նարման մտքովանց բամբի գործել
Կերտան տուլ—1. շան կեան հաշի, 2.
գաղափարաբանություն սակ
Կերտակըրուր—շեշտագուս
Կերտուց—1. աղվամուց, 2. շան մազ
Կերտուրիկ—1. հասկ, պատիկ, 2. քենի
(հախտուսակն)
Կերպըրուց—1. աշխույժ' արագ-արագ աշ-
խատիկ, 2. հոգ աներն' կարկուտ տե-
ղուց
Կերտուր—միգիակապըթյուն
Կերանթան—լուս ու մուս տույ, շուս ու
մուս գույ

Կերանիկ—հակասի կերպ
Կերանիկ-իգուլ—կերերանակի, շաղարհաւ
Կերանուց—լուս ամսմ, շրտն
Կերվ—սուկ
Կերթանիկ—սուկ
Կերթան—սուլուց
Կերթուհան Կենի—ոգիկեր կ փետրվար
գուրս անել, մարտ ամիսն ընդունել
Կերթել—սուզել, հնչա զիրք տույ
Կերթիկ—1. սուզիկ, 2. վեր կենալ
Կերանարիկ—1. կենի, սուս, հետարիկ, 2.
շինելով պատրաստված
Կերան, անի—չենք, կատու
Կերչ—մասաղաւ ձուց, սրով թեթից հաջ
ևն հանում
Կերչիկուկ—շվարիկ, մարտիկ, շեփիկ
Կերիկ—անիկ
Կերուլ—անիկ սակի
Կերվիկ—վարչեզակից, վարչուց
Կերվեմ—վարչուց
Կերվիկ—1. խաշուր-խաշուր կարել, 2. ջր-
պոսիկ
Կերվիկ—1. պատուհան գանձու, 2. փա-
թակիկ, կպիկ
Կերուլ—շաղարիկ մասերից մեկը
Կերս փայ—փարակ, որտե՛ն
Կերտեղան—գատարկաշրջիկ
Կերտու ու բ' օրուր—չըրտիկուլ, շրտ կոզմը
Կերտիկ—պիկի, մաշեթ' կեղեր հանել
Կերիկ—լուսիկ
Կերիկուկ—իցիտ շոփի, շոփից կեղիկ
Կերիկ—չըրտուցի կեղաղային մաշը,
չըրտուկ
Կերտուլ—1. աղիկուլթյուն, 2. վարակ, 3.
թմրեթյուն
Կերտիկ—1. պիտանի, 2. ինքերեան արա-
նիկ
Կերտուց—աղված շորի հոտ
Կերտու—պիտուցու
Կերտուր—մի տեսակ պար
Կերտուլ—շորուց
Կարիկ—1. շարահամար սակի, 2. քարե-
րի կոշու սակի
Կար—հաստարիկ, պիտակաբար

Կարչուլ—փայլիկ
Կարչուլ—լուս գանձու
Կարմարիկ—կարմահան
Կարմարուլ—կարչիկն արանակի
Կարիկուլ—չըրտիկ մասերից մեկը
Կակ—զոց պիկին հարվածոց թակ
Կարիկ—գիրակ
Կամերիկ—մի տեսակ գոգակ
Կանդ—մասաղաւուց
Կանդիկ—պիկիկ, կոզիկ
Կանեկ—1. շակ, 2. մտրիկ թոք, 3. ճերան
Կանեկ—1. բացված մասերով մեքր
ցույց տույ որդու աների, 2. թավով
խիկ, 3. մանիկ
Կանտու—պարտակի, սուգարակ
Կարանիկ—չըրտուցան
Կարպուց—փոքր կոզով
Կարպուց—լարուլար պիտուցու, աս-
տուլույ
Կարիկ—սակի
Կարնուլ—շարուլ
Կարնուլուց—աստուցան, շարշարված
Կարն—զիտական
Կենդ—զեզակուս
Կենդիկ—պիկեկեկով
Կեր' կը—անուլ, սեպտուց, շիք
Կըլիկ—խիկիկով կարիկ, թոցիկ
Կըլեանիկ—թեոսոփյանը հարվածել
Կըլեան—թեոսոփյանը հարվածել
Կըլուտուլ—1. մեքի, 2. աքրատ, ընդարկ
Կըլուտուլ—1. մեքիանուլ, 2. աքրատու-
կուլ
Կըլիկ—խիկ, մոցեկի, խիկի, մանիկ
Կըլուտուլ—հաստակի, սեփաշարակի
Կըլուտուլ—ճիմ գանձու, ձեռնակիկ
Կըլանիկ—1. խիկ, թոցիկ, 2. գոգանուլ
Կըլուտուլ—1. մեքի, 2. աքրատ
Կըլուտուլ—1. մեքիանուլ
Կըլուլ—լուր' խոք աներն թավիկի' տե-
ղուց
Կըլուլ—1. շո՛րտուցան, 2. փորթիկ շրիմ
Կըլուլիկ—անիկուս պիկի, ոսակ
Կըլուտուլ—1. կերիկեր' սեքմեր ոսակ, 2.
տեթից գուրս ընկել
Կըլուտուլ—անո խիկ

Հարբալու—1. գիվարույնն հաղթածա-
րոք, 2. ուրիշ փոխարեն շարժարկ
Քալազոնդի—գուն ու կնիկ անել
Քար—մուս, թեք
Քարեն—մուկ, թեքի
Քարեն—շարժել, մի փոքր հեռացնել
Քարեն բար—աղորիք
Քանթիմի—1. գծնիք գնու, 2. լրվել,
հեռանալ
Քանով—հաղթանքամ
Քանգիպա—խոշորանույ, հաղթանքամ
գրանակ
Քաղաք—մի տեսակ կամ
Քառասխառու—չարգված, փշրված
Քառասխառու (ենի—չարդեկ, փշրել)
Քառասկզբոր կնիկ—1. կարտավել, գո-
տոցանակ, 2. չարգիկ, փշրել
Քառասփշուր—ան'ս շառասխառու
Քեզուկ—լիտորիզ, սանգրական
Քեղեղ—չարել
Քրիցոց—մազարմաներ ունեցող
Քրեճըրիկ—թափաճարել, տարուրերել
Քրեպուլ—սիրել, զիպ
Քրեխեկ—գույզ դարձնել
Քրկչեխա—երթասաարդանայ
Քրկչուտեն—երթասաարդույթուն
Քրճան—խառնիխուտ, թեղված, խճճ-
ված
Քրճարդեկ—1. սրբուրել, շարժարել, 2.
կրտսեձե անել
Քրճեղեկ—1. ապանել, 2. երկատել, մեղ-
անդից կրել
Քրճեղեկ—բազմաթիվ նյութեր՝ ծիրի
տալ
Քրճոց—գիվահար, կատարի
Քրճուկ—գիվահար լինել, կատարել
Քրճուկ—փորձել
Քրճեղեկ—չար ջանել
Քրճուր—միզ շորվա
Քրճուրդի—քաշի-քաշի տալով վազել
Քրճասու—1. ջրի տարած, 2. խեղճ,
թշվառ, 3. դժբախտ
Քրճեթոց—չապարի օժանդակ առու
Քրճիկեխա—չրոձ խեղճված

Քրճիկեղեկ—մամուր ջրով բաշել, ջրի-
կանել
Քրճում—չրի համ ունեցող
Քրճուկ—չրի մուկ
Քրճուն—չապուն
Քրճըրճեղեկ—1. ջրոտ վերբերով պատ-
վել, 2. վերբը շրակավել
Քրճըրճուց—բառանան, ջրոտ վերբերով
հիվանդություն
Քրճոր—1. արտ ջրոք, 2. լրկիր
Քրճու համպու—1. առու, 2. անկեռույ
այլելություն տեղ
Քրճիճեկ—չար սրակել, ջրոք ջանել
Քրճիճեկ—ալ վայր գեպիս ջրոք շատ
խեղճուց տարանակ
Քրճիճուտ—գիտաստ, շափազուց գիտ-
սիրտ
Քրճիճուց, ջրիճով—գիտաստ
Քրճիճուց—գիտաստ գտնույ
Քրճ—մեծ
Քրճավարի—մեծի նման, մեծի հասուկ
Քրճ թափել—էժան վաճառել
Քրճ թափել—մեղել
Քրճի հճեղեկ—տեսնող կրճել, իզուր
անցնել
Քրճուտըչա—գործը շապ և թերություն-
ներով անել
Քրճուտըրիզ—ընտր
Քրճուտըրեն—խարույթուն
Քրճուրի—չեկված, ընտրված
Քրճուրիզ—մեծավարի
Քրճուրի—մեծանույ
Քրճուտեն—մեծություն
Քրճուտ—տարիկ

Սարճան—սնառի աման
Սարճեղ ուր—սնառոտ ջուր
Սարճափրապուտ—սնառի փրփուր
Սարճիկ—սնառ թուկ
Սարճան խալոզ—լուփազանց խորամանկ
Սարճանի ըզուդ—սե կարծրաբար
Սարճանի թուր—մի տեսակ ծաղիկ՝ թրա-
նան ջրոցովով
Սարճանի կրճուց—խորամանկից խորա-
մանկ

Սարճիկ մի—սարք
Սարճիկ մի Վենիկ—1. հակասակ բաներ
անել, 2. համտակ, 3. թեյամանայ
Սարճան—ան'ս մեծանուն
Սարճան—հարժուր, վայելույ
Սարճան—սարճիկ ջուրտ
Սարճանիկ—հարճանցիկ
Սարճանուտ—գորակույն
Սարճիկ—սարճիկ
Սարճիկ տոտ—սանց կարճամեծերի մկա-
նայն վնասվածք
Սարճիկ տոտ—տեխնա ձեռնի (տառոց
մայնական սկիհայն վնասվածքների՝
կարճամեծերի)
Սարճիկիկ—1. տառոցանց, 2. վաճառի՝
խարճով
Սարճիկ—տառոցանայ
Սարճան—տառոցություն
Սարճու—էժանույ
Սարճուր—ժանճազանույ
Սամկեն—սամիկեր իրար կապող թեկ՝
բարակ փակ
Սանգար—սանցի բարք
Սասալ—մազի մի տեսակ
Սաւղիկ—սասաղով մազիկ
Սասաղիկ—կրտով շափ շրանակ
Սասում—սարափիկ, աճելի բան
Սասաղիկ—չարանայ սկել
Սարճիկ—ամանի թեքանակալ՝ պատրաստ-
ված կնճանու սասաղիկ
Սարճիկ—սարճիկ փակել
Սարճիկ—այն թեղ, որով ամանի բե-
րանին են կապում սարճը
Սարճի—սարք, հարճարանք
Սարճիկ—պատրաստի
Սարճիկ—կնճ, շինուտ
Սարճիկ—սայապան
Սարճիկ ընա—հեղեղատ
Սեկ—փայլուց թիզ
Սեկ շիվար—անորոշ՝ անհայն վիճակ
Սեղիկ—սովորել, զրվածքի մանթանայ
Սեղիկ—սարճուլ, անարևակ
Սեկուտիկ—1. սզավոր, 2. սե զիտըր
կրճ
Սեկուրդիկ—գործատու, սզավորել

Սեկուրդիկ—գործատու, սզավոր
Սեկավոր—1. սեկ կրոք, 2. վառահար,
սզավոր
Սեկավորիկ—սեկ հարկել, սզավորել
Սեկհար—մեղավոր, անթիվահար
Սեղիկ—գունազանգ
Սեղիկիկ—խորատուկ
Սեղ—սահլիք
Սեղուլ—սահլիք
Սեղիկ—1. հարճիկ, կոկիկ, 2. հարճ-
կանակ
Սեղիկ—հարճ, կոկ
Սեղիկ—չարճան՝ սայթաքել տեղ
Սեղիկ—մեղճ խելույ, սասաղիկ
Սեղիկ—սահլիքով գնու
Սեղուլ—հարճիկ, մեղ
Սեղուտ—լիք լցնած ու լավ սեղված
Սեղուտ—հայրենի, հայրենի
Սեղուրդիկ—մի տեսակ վայր բանար
Սեղիկ—մեծելով փշրել, մանրացնել
Սեղուրդիկ—լրված, մանրացրած
Սեղիկ—սասաղից, եղյամ
Սեղուրդուլ—1. զրգոզող, 2. կարտավ
փափաղիկ
Սեղուրդիկ—կամար տալ, հեղուկի տակ
իլենի
Սեղիկիկ—պաճե, թաղիկ
Սեղիկիկ—հայնիկ է՝ սեղիկ
Սեղիկուլ—հեղեղակ
Սեղար—այն տակ զրվող բար
Սեղ—տառ թամի
Սերուլ—սարճով թափվել
Սերուլ—անդրեկան, զղճիկ
Սերուլ—1. գործար, վառահար, 2.
սիրտ մեծած (անեղք)
Սերուլպուտ—սարափաճու
Սերուլպուտակ—սրամուտ, հարազատ
Սերուլ Վոլանակ—միջխորակ
Սերուլ անե—1. հովանավոր, պաշտպան,
2. հայր
Սերուլ, սերուլ—սրտառ, անվախ, բազ
Սերուլիկ—անվախ գտնակ, սրտա-
պրեղել
Սերուլ—խորտ պալ
Սերուլպուլ—զուլ, սարառակ

Յըրարայ—1. զոզոզուլ, 2. սորալով
Քափփի
Յըրըրուդ—Հատ-Հատ սրված, սորակ
դարձած
Յըուսուն—սարսուռ, զոզ
Յըսուն—Հատիկ-Հատիկ, սորակ
Յըսկնի—լուկ, Հակարափնի
Յըվազնի—ծիփի
Յըրբլի—Հակարափնի, Հանգիստ Ճեւլ
Յըրըրվի—1. սեղափըրնի, ապաստան
ստանալ, 2. Հակարափնի
Յըրըրնալ—սրվի
Յըրբնի—սրածախը կրկար ձող
Յիսահոզ—պարզամտ, պարզասիրտ
Յիկնի—ապասանի
Յիկամ Հովի—սիրամարդ
Յիկասկնի—սիրամտ
Յիկոզ անկնի—1. քաշոյրվի, սրիսեւ, 2.
ամօրնի, սիրտը շահնի
Յիկո բանալ—1. դազանիքները հայտնել,
2. ի սրտի խոսել
Յիկոզ Էնել—1. Համարանկվել, հանգզնել,
2. փորձել
Յիկոզ տալ—1. քաշոյրել, 2. սփռփել
Յիկոզն վըզայնի—կանխազգու, նախա-
դուշանկի
Յիկոզն Հ' Էնել—բարկանալ, վըրզվի
Յիկոզակեր—1. մեամիս ձնացող, 2. սի-
սեռ ոտազ
Յիվըզ' ալ—սպիտակահատիկ
Յիվըրըրուզ—մի տեսակ կանաչ
Յիբակըզդիզ—սիրելի (ժազրական)
Յիբան—սիրելի, սիրկան
Յիբըրըրան—1. սիրահարթյուն, 2. ա-
խառնութիւն
Յիբունաւան—զիւրկից
Յիբ—Հատիկների՝ սորան Ելոյքերի հոտը
Յիսի—ողնուշարի կրկու կողմերի միջը
Յուկնի—շննել
Յուսուրան—սաախտ
Յուսմըրուն—1. ստանոզ, հեարթի, 2.
խարտիկ
Յուսուսիտա—սուսուսուս
Յուրուսիզ—սրածախը
Յուրբի—1. սրածախը, 2. քիթը սուր

Յուկար—կռչակար
Յուխաւան—չուզով կիսած սոխ՝ նաշի մեշ
Էնկելու Համար
Յուխուզ—մի տեսակ վարի բանջար
Յոզիկ—խոփի ժալըր պահանջածից արկն-
լի վեր Էնկելը
Յումար—լափ՝ 16 փոսի
Յոյ—մի տեսակ բանջար
Յուրաւան—սզիզ, անձուսի
Յուրըրեւալ—սզիզանալ, անձուսի գտա-
նալ
Վագրածաւտ—խառնկամ՝ վատութիւն ա-
նող ժառոց
Վագրածաւտ կզնել—վատակամ գտնուալ,
վատ Համարով ձեռք բերել
Վագրկոզնի—վագրկոզ
Վագրման—վագրկոզ
Վախիւսուզ—վախիւստ
Վայ տալ—1. պատժել, տուժ տուլ, 2.
զորել
Վանկը կըլ—ամպի այն մասը, որից շորը
Հոսում է նազի մեշ
Վամման—վառվոզ, հրավառ
Վասանկը—ձավար ձեռնելու փայտա թանկ
Վաստագունել—վարզագուն գտնուալ
Վարած թուլել—մեռնել (անկեթ)
Վարած ուղիկ—նույնն է՝ վարած թուլել
Վարածողի—1. վշտանալ, 2. տանելով
Վարալուսից Էնել—1. նայել, դիտել, 2.
նկատել, տեսնել
Վերուզիքը—վարկեցողութիւն, կարգ ու
կանոն
Վերուցի րէնել—կշռագտակ
Վէրնիկը—վերջում ձեւված, ամենակըրտ-
սիք
Վերվական—վերնից, վերնի կողմից
Վերվանալ—բարկանել, զեպի վեր գնալ
Վերնիկը—1. վերցնել, 2. մեռնել, ուղի-
նել
Վերվերի—1. վեր ու վեր, զեպի վեր, 2. ստ-
պարի տեսակ
Վըզանի—վըջ կորել
Վըզալ—վըզալ
Վըզաւան—վըջ կապ

Վըզնի—վըջի զեպ, վըզով տանել
Վըզկան—վըջ տանի մասը
Վըզկըրու—վըջու բաշի բազմապատկա-
կանք
Վըմալ—նուլ
Վըման—Հաղտոզ
Վըմքմալ—աղմկել, նվճալ
Վըմքըրու—արող ու աղմկան խոսել
Վըմքըրիզ—արողութեան, աղմկող
Վըմկնի—զագեր Համարվելուց փոքր ու-
նի
Վըմքըզուլ—չան լակտի հաշիք
Վըլալ—կրկն, զույգ
Վընգալ—կնալ, լույս Էնկել
Վընկըզուլ—կազմանել, ցածրանալ ու-
նալ
Վընկըզըրու—կազման, անոց
Վընգոծ—կոզ
Վըլալ—թննի ցովել
Վըլվըլալ—սզուլ
Վըւ—սուտ, փշոց
Վըւսոզ—շապոց
Վըւսոզանալ—շապակել
Վըրոզնի—կիսաալըվել
Վըրոծուծնի—ստեր փշել
Վըրոշիզ—ոչտունցի
Վըրեք—ձավարով շորվա
Վըրեքալ—կրկնուզել, տագնապել
Վըրքրոծ—տագնապի ձախ՝ աղմուկ
Վըրքրուն—տագնապուցի աղմուկ
Վըրքրուլալ—մամբրել, վառվել ու
հանգուլ
Վըրքըրուլ—աշխույժ շարժել
Վըրքըրուն—չարժուան
Վըրու վըրաւ—չուտ-չուտ, Համայնակի
Վըրա ր'րել—Համարել
Վըրա գ'ալ—1. հանգուլ, 2. շահագետ
լինել
Վըրա տալ—1. հարանկվել, 2. լիզվակիտ
անել
Վըրա'աւ (ու) 1. ուշադիր, աշխուրջ, 2.
տեղյակ
Վըրալագուզ—կիսատ պատ, Հազարապ
Վըրնի տանել—խոստովանել, հանն տա-
նել

Վըրվազ—վրտի կրկնապար՝ ազորի
Վըրվան—վրալով, մակրիտով
Վըլ ծան—1. նըթարկել, խոնարհվել, 2.
խնդրել
Վըլիքիտա—անօգնական, անուշ, անճար
Վըւալ—զովել
Վոզ կարել—1. մի տեղ հաստատվել, 2.
կաշկանդել
Վոզ Հ' Էնել—1. ետ բաշել սկսել, 2. հան-
գիտ գալ, 3. մեկնելու նախապատրաստ-
վել
Վոզ պառկել—1. Համեմատվել, մեկն հեռ
շափել, 2. սորք մեկնել
Վոզ պըրկել—1. սոլա'սովել, 2. տեսնու-
տը պեցնել
Վոզ վըրնել—1. հերթաւալ, 2. ճնշում
գործարել, 3. ոտը բարձրացնել
Վոզ բաշել—Հեռանալ, լքել
Վոզկալ—1. դանդաղուտ, 2. կանխածնով
Վոզան'ն Հ' րեքնի—1. ազալել, 2. շար-
լաղվել՝ մի բան զգուտ բերելու Համար
Տարազ—կարծ, կեք
Տարգըրել—1. ճնջրվել, կիտնել, 2. վըլա
կրել, տառապել
Տարտոզ—ձալ-ձալ, շերտ-շերտ
Տարտոզալ Էնել—քանակ, ապրել
Տարկըր—ինքուտ մանկարարութի
Տարց—տատիկ
Տարտազ պղպստ—խնել, զիթ
Տարտըրել—սպիտակապատակ, տախ-
տակներով ծածկել
Տարտըրուն—տախտակապատ
Տարտալ Էնել—սաղի կանգնել, ոտըր դեռ-
նել զեպի
Տանձալիք—տանկից պատրաստած շիք
Տանջընկ—փոխադարձարձ
Տարտապըրուն—հարանիքի ձեւերից մեկը
Տարտալիք—1. տաշտի կողերից ընթած
խմոր, 2. մոր վերջին կրկնան
Տարտալիքիզ—տաշտը բերելու փորձի
թիւկ
Տարկն—պահվել, Քարկնել
Տարցոզ—1. խորածակ, ձածկամոր, 2.
Քարկնած

Տաղարիւն—կանցով խփել՝ կտրել՝ շար-
գել
Տաղածո—պահանջող խաղը
Տաղարնալ—1. Բուրբանալ, 2. արորի՝
ծալը ծածկել ու լծան վրա բարձրանալ
Տառա—ախար, որ գոյանում է գոմամ
ոչխարի թիթիկ անբանայոց
Տառա բռնել—1. կեղտի շերտ գոյանալ,
2. գոմի հաստեր ստատի շերտով
դառավել
Տարկարգող—ամբողջ տարին
Տարինն առնել—մերանալ
Տարկիտ—տարեջ
Տարվել—1. սանույ տալ, 2. ուշակորոյս
լինել
Տարվող—1. սանույ տված, 2. անհուշ,
ուշակորոյս
Տարտարնել—ցրել, ցրելուց անել
Տեղ բերել—1. հարմարեցնել, 2. վրեժ-
խնդրել լինել
Տեղ հանել—վրեժ լուծել, փոխհատուցել
Տեղ-անդին—մանրամասն, ըստ անհնայ-
նի
Տեղան—փոխարեն
Տեղբրանալ—տեղեւորանալ
Տեղծանալ—նույնն է՝ տեղբրանալ
Տեղեղան—տեղեղան
Տեղաշոր—անկողին
Տեղարն—տեղարով գտել
Տեղար—փայտալ մեծ ափսն, որով գտում
են հացաստիկը
Տեղեղով—վաղելուկով, գեղեղինի
Տերբրանել—բառ տերերի բաժանել,
տերերին հանձնել
Տեղբր—բաժանա
Տղաշան—տակիկ՝ արմատից հանված
Տղանակ լենել—արմատախիլ անել
Տղանուն, արվվածն—1. տակից, 2. դադա-
նարար
Տրգել—1. տակը զցել, 2. ծախել
Տրգելն—գրչիկն—վարիվորտ, անկաղ
Տրգելն հլենել—1. տակից դուրս գալ, 2.
անկատիմ մնալ
Տրդվազ—տակի կրկանաբար՝ աղորի
Տրքվազ—ի սկզբանն, վաղուց ի վեր

Տրդողիլ—շատ լիք լցնել՝ բարձել
Տրդի շոր—1. կերթաշոր, ստիտակնդն,
2. կրիայի տակ զգիտ շոր
Տրդիտ գրչիկ—ժայռնայի, անբողջու-
թյամբ
Տրդող—մերկ
Տրդողնալ—մերկանալ
Տրդով լենել—1. թարցնել, 2. յարարցնել
Տրդուլ—շարժել, թափահարել
Տրդաթիվել—թննոր կանել, կծկվել
Տրդալ—1. ազգաց հանել, 2. լաց լինել
Տրդան—1. ազգացող, 2. լախան
Տրդանիլ—թրջել
Տրդանալ—թրջված
Տրդողնալ—գոտազանալ, հարտաճալ
Տրդից—գոտազ, հարտա
Տրելի—ցնել՝ րանել, քնխայտանել
Տրելից—ցնիտա
Տրելիկ—կաշուն, մամուռնիկ
Տրվելալ—թոթովել
Տրվողալ—1. քնխոտ տնել, 2.՝ ճահճուտ
Տրխալհամ—կծկահամ
Տրխալհամել—կծկահամել
Տրխալիլ—խոնավութունից կծկահամ ըս-
տանալ
Տրխալ—տերալ
Տրմբղել—ուռել
Տրմբուլ—կտրիկ, ուսած
Տրմբրիլից—թմբուլ, դժու
Տրմբուրբալ—շարժել, կերբալ
Տրմբարբելիլ—շարժել
Տրմբիլ—ծուլ, դանդաղաշարժ
Տրմբուրալ—առնականալ առարկայի
բարձրանալ և իրենը բնորոշից
Տրմուրդ—տեսքանոց, տեսվեր
Տրմուր լենել—ծաղրել
Տրմուրարի—ծաղրական ձևով, ոչ լուրջ
Տրմուրանոց—ծաղրի առարկա
Տրմուրարի—տանը վարվելու ձևով, ոչ
պաշտական
Տրմուրարի—տուն զնել, քնտանիք կազ-
մել
Տրմուրանոց—հոգակորտ, որի վրա տուն են
շինելու
Տրմարանոց—տնաքանոց

Տրեղն—1. ճամտակազոր բնակել, 2.
արբիլ տանը ազոր
Տրեղովիլ—2. անշարժ կանգնել-մնալ, 2.
խաղել
Տրեղող—1. զվարթ, աշխույժ, 2. մի փորթ
զինով
Տրեղողնալ—1. աշխույժանալ, արմատաբու-
րյունը բարձրանալ, 2. գինովանալ
Տրեղողել—կշտազանել, ծանր ու թեթև ա-
նել
Տրեղիլ—ավյալ տանը բնակվող, քնտանի-
քի ազգամ
Տրեղու—արևու—տեղով, ավյալ քնտանիքով,
առանց ուրիշների
Տրեղ-տեղով—քնտանիքով և տեղեղվա-
քով միտնել
Տրեղիլ—ամբողջ քնտանիքով
Տրեղիլ—1. մեծել, 2. բախել
Տրեղիլ—շարժել, զն տնին հովասարեց-
նել (բույսը)
Տրեղած—ծեծ
Տրեղած տալ—մեծել
Տրեղարզել—1. կամայ խփել, 2. թեթևա-
կի սեղով անբացնել
Տրեղել—հատիկի ուռելը թրջվելուց
Տրույլ—ույլ, անրակ
Տրուրդալ—կերպուլ, պարեւու նման շար-
ժաններ անել
Տրուրջել—փրստալ, լքվել
Տրուրջ—հոգիած՝ աներթի հող
Տրուրզան—վազվազող, րանչիլ ավոզ
Տրուրջիլ—ցտտիկանելով վազել
Տրուրջ—լիք, վեր
Տրվառարիլ—քնտար
Տրվառարիլ—արտովել, դալմիլ
Տրվառարիլ—բարբախել, թրթուր
Տրվառիլ լենել—կտանել (մահել)
Տրվառիլ—նույնն է՝ տեղեղ լենել
Տրվառիլիլ—մանկական խմբակային խաղ
Տրվ—ցնել
Տրվառու—տերք մեղամ, անտեր
Տրվառու յարա—անբուծելի վերք
Տրվառու—1. զրաված, 2. տեր ունեցող
Տրվառու լենել—տեր դառնալ, պաշտպա-
նել

Տրվառիլիլ—տերերի կին
Տրվառիլ—տեր ունեցող, որևէ մեկին պատ-
կանող
Տուգուլ—ուսած, փրված
Տուգուլ—հասուցը
Տուգուլ—հիմար, թեթևանալ
Տուգուլնալ—թեթևած ստիպաններ անել
Տուգուրդիլ—մանկական խաղի մի տեսակ
Տան գրեկ—տնավորելի, անհատկյուն
տողանել
Տան տալ—վերքը բացվել՝ բորբոքել
Տաշիլ—լախ փորով կանա
Տաւած—միանգամից շատ յուզ ուսելուց
առաջացող հրվանդանայան
Տաւ բաշել—ծնոր բարձրացնել խփելու
համար
Տաւիթ—տարրակ
Տաւիլ ու տալ—հոգեվարք
Տաւիթ, տալ, ազգա—տար (մահել)
Տաւիթ լենել—բայելի, կոր բայելի սկսել
Տաւիլ—ազգել
Տաւառան—քախառնող
Տաւառալ—ծառի ճյուղերից շինված ա-
վել, քախառնել
Տաւառալիլ—քախառնելով ավել
Տաւառալիլ—1. ճյուղերով ծանկած, 2. մի
կերպ ծանկված
Տան—տափան
Տանկել—1. տափանել, 2. հնարը կորցնել,
3. համահարթել
Տանկիլ—ալն ճյուղերը, որտեղից տափան
են դորսում
Տանկալ—տափանի ճյուղ
Տանկիլ—տափան տեսող
Տան—ախար
Տանկար, ցանկար—անբուծական
Տանով քաշել—1. հոգալ, 2. կրկուրի ցա-
վերով բռնել
Տըլալ—սահել
Տըլիլ—կերթ տարիկան կրկն կամ արջա
Տըլիլ—տակել, ցրել
Տըլիլիլ—կալ տվածը շեշտաբոլ զնալ
Տըլիլիլիլ—վերքը շատանալ՝ առ-
բածվել

Handwritten notes and signatures at the bottom right of the page, including the name 'K. H. H.' and some illegible text.

Յընթեր—հաստափոր
Յըպեկ—շաղ ասլ, սփակ
Յըսալ—թափփկ
Յըրեխ—քաշի թրթր
Յուլ ասեկ (ուզեկ)—բեզմակօրձեկ
Յուժկ—այլանդակ, սաստանական կեր-
պարանք ունեցող
Յուոզ ասեկ—ցրտահարձեկ
Յոյձըլալ—փայլփեկ
Յոկցոկ—բարակ և երկար
Յոզձեկ—անճ քակ

Ուժն ասա—զորեզ (ձեկից, մի բանից)
Ուժն ախտեկ (պաղեկ)—հաղթեկ կարգա-
կալ
Ուժտուն—զոմանի երբորզ լուճը
Ուժով—ուժեզ
Ուլառեկ—մեկեկ
Ուխալ—փորեկ պուտուկ
Ուսուզան—հույսը մեռած
Ուշկ կործանել—1. շփոթձեկ, 2. խնջը
կորցնել, ցրված՝ անհաշարից դառնալ
Ուշկ կրտալ—սշտաթափձեկ
Ուշկի բ' կրեկ—1. սթափեցնել, 2. ամբա-
սրողի
Ուշկի դ' ակ—1. սթափել, զգաստանալ, 2.
ամբաստնորձեկ
Ուտուզ—ուտած, փրձած
Ուտուժօր—ուտուցք ունեցող, ուտած
Ուտուժօրեկ—ուտել
Ուրբն-ուրբն—իրեն-իրեն, մեկուտի
Ուրզըլմուզ—հինգշարթի օրձա երկան
Ուրզըտախտա—սակավախտա

Փայեկ—համեուկ
Փայա ասլ—խուսափեկ, փայլեկ
Փաղալ—կիսաշագած խճոր
Փաղըղեկ—այլորի վրա շոր ցեկն ու
խառնել շագեկ
Փաղալ—հաց (մանկ.)
Փասախ—1. պատաստող ոճձակ, 2.
զագանաբար
Փասղեկ—1. սրբեկ, 2. որեկ բան արագ-
արակ տարուրեկ

Փառըրխեկ—փաղեկ բալի բազմապա-
կաներ
Փասղիլ—թոնրի կողքը սրբելու շոր
Փասիզ—մուս, կոր
Փասա կեկ—մարալ
Փաս—պտուխ, շրջապտուխ
Փասած—երկախյն փաթաթելու շոր
Փելգալըր—1. փայտով զննված, 2. ձևորեկ
փայտ ունեցող
Փէկալ—հեռու, տերալով շնչել
Փէկազ—մուս և իրարից հեռու աստաներ
ունեցող
Փէկուլ—կնգակներով և եղջյուրներով դե-
տեր փորելը
Փէկուլեկ—փորել, քանդել
Փըլըտալ—սաթաթել
Փըլխել—հելլել, փշրել
Փըլու—այլորի շագախ
Փըխփըխալ—1. ստատորեն կնքել, 2. կըթ-
ձող կաթի խշխշալը
Փըխփըրեկ—1. կթելու ձայնը, 2. բարե-
բաժան ձեմազ
Փըկըլըլ—1. ուտուցք առաջանալ, 2. պըշ-
պըշակներ ասլ
Փըկուլ—1. ուտուցք, 2. պըշպը
Փըկըլեկ—1. փրձել, 2. գոտուցնալ, մեծա-
մբան, 3. խտովել
Փըկով—քեկով ցրված, վրձվորեկ
Փընան—աստիսու
Փընեկ—ամբել
Փըմըրխել—փափկել
Փըմըրի—փափկել, թժրել
Փընեճընալ—իւնցքներ արձակել
Փընովել—վատարակել
Փըշմալըլեկ—փշաթողձեկ
Փըշկ—1. գալլակգող, մաթրեցնող սր, 2.
խուսըրել
Փըշկեկ—աներևութանալ, ոչնչանալ
Փըշտալ—1. բորբոքձեկ, 2. միանգամից
բոց արձակել
Փըշտրգան—ոլորաբորբ
Փըշփըլուզ—մանր փշեր ունեցող ուժեղ
բույս

Փըրեկ—1. շրթանանալ, 2. հասկ սրձ.
քել, հասիկ շալ
Փըս—կոնարմասափոր բույսերի անր
Փըրալեկ—պատաստակ
Փըրածեկ—1. բրբրել, մաղեկ, 2. ալսանել
Փըրեթձեկ—մեկնել, անշորք պակտել
Փըրոձ—1. մազ, 2. թուփ, փոք
Փըրոնզ—մազակալած, բրգոս
Փըրոնզեկ—մազակալել, բրգոսով
Փըրոսան—գեանապարած, փակելով
Փըրպղան—փրփուր ավոզ
Փըրպըրոզ—1. կատաղած, քնկեմոր 2.
փրփուրոս
Փըրաթը—պատառ, կտոր, ձվեն
Փըրաթըրտալ—մարմել, վազել ու
հանգչել
Փըսա—մրեղելը, նշանակարեն լիզվելը
Փըսա Շընթեկ—կշանկարեն լիճփեկ
Փըրխոնեկ—զգզգել, թել առ թել քանեկ,
զգզգել, քանգել
Փըսալ—սաթաթել
Փըսոր—մանրուր, փշրուր
Փըսորեկ—1. մանրեկ, փշրել, 2. փսորձել
Փըտխել—կոճեկ, նրել
Փիգեկ—սատիկ
Փիկըրտալ—փայլել
Փիկըլըլ—փայլփեկ, փայլատակել
Փիկըլըլ—փայլուն
Փիկըրեկ—արեխը կարկատել
Փիկե—փայտե սեզ
Փիկեձ ասլ—զրգեկ, զրգել
Փիսա Շընթեկ—մի կըր մի ուրիշով փոխ-
վել
Փորթ—1. փորք բաց, 2. մերկ
Փոր Լեկ—փորել
Փոր Լեկ—1. համբերությունեց հանել, 2.
անհանգստացնել, վրդովել
Փոր հարեկ—փորլուծ, փորացավ
Փոր ու փրսոս—փորափր
Փոր բար—փուրթ՝ թեթե բար
Փորե Շընթեկ—զագանեք բազձեկ
Փուճը—1. մեղապարեկ, 2. փուլիկ
Փունեկ—ուշեկ, բշտի զոյանալ

Փունեկ—բորեկ եման հաց, որ կհամ
են կամի վրա գցելով
Փուլուլ—մազափունել
Փուլիլ—փուր կապել
Փուլեկ—մաղ—մաղ մի անասակ
Փոթըրու—փակացու
Փոխան—վարտեկ
Փոխեկ—1. երկրորդ կեն կամ տղամարդ,
2. փոխարինող
Փոխըլըլ—իբար փոխարինելով, մեկը
մյուսի փոխարեն
Փոթըրալ—փոխանություն կատարող
Փոթուլուլ—շատ փոզ ունեցող
Փոթմընել—զըշուլ, որոշածից հրամարձել
Փոտուզ—փորած, վատանի
Փոսա—մորթիկ
Փոստահան—մորթիկ հանված
Փոսանել—մորթալործ անել
Փորթըլեկ—1. բարակել, երկարել, 2. փո-
րծել եկու բազձեկ
Փորլուլ—1. հետաքրքրության ելույթ, 2.
անհանգստացնող բան
Փորաթըլ—որոշակը պատակել, աղիքները
զարտ թափել
Փորաթուլ—լուճված, թուլ ցրած (այլուր
և այլն)
Փորով—չի
Փորովալ—հրանալ
Քալամասեկ—համոզել
Քալըրեկ—բազմակ
Քանգըրու—շողորթթեկ
Քանդեկ—կնքավոր, շղթորթ
Քաղեկ—1. հեղեկ, 2. կուրանալ, տես-
ողմըլուրի թույանալ
Քաղըր—Շեճօր
Քաղուլ—Շեճ (արտ. խոսուրթ)
Քամախտա—բամա լեռ խառն
Քամաքընեկ—1. կանոնով գործել, 2.
անպուր փայլել, 3. մեկնել
Քամաքըլ—խորշուկից շրջացած՝ կզգած
(ջրեն, գործ և այլն)
Քամեկ—թեկեթեն անել

Քամի տանկ (կրքեկ)—մրտեւոց թիկն
Նրվանդանայ՝ սկարանայ
Քամի Կենդ—1. սանի, 2. պարունկայ
Քամագ—1. Նոպոցամով Նրվանդ, 2. քա-
միան (օր. կզանակ)
Քաման տայ—1. վառելի, անտեղի ծախ-
ակ, 2. քամու սղնախամբ Նախեր
Նոպոց գակ
Քամոզի—Նոպոցամով Նրվանդանայ
Քամոզի—փլամ, որից չարն անբաւամտ
էն քամելով
Քանխան—1. սրբան սրնոց, 2. քանի
սուրխանոց
Քայ Նրվանդ—1. գանգալ գնայ, 2. կա
մնայ
Քաշեղաշ—կարն քնկած, զնանաւարած
Քաշեղանի—քաշքշեկ
Քաշեկ—1. կանանդեկ, 2. կնիւրեկ, 3.
կզակ, 4. անխանկ
Քաշով—ծանր, կշիւ ունէլ ցոլ
Քաշովի—փլամ, որի չարն կնկելով է վեր-
շահում
Քաղաքայ—ցորեկի և գարն խանտոց
Քանկան—փայտյա քաղամանու կշան
Քառնի—վարի տանկ
Քաճոր—կնքաւոյր
Քաճորակ—քաճորակին
Քաճորակ—կնքաւոյր մայր
Քաճորար—կնքաւոյր բուր
Քարաշիգ—կանար
Քար թուլի—1. խոճարակ, խոճաւանկ, 2.
քար նեանկ
Քար քաշի—1. աստապել, ծանր աշխա-
տանք կանարեկ, 2. չիքմաքար զնել
Քարտան—1. մամուտ, քարաքար, 2.
կեղտի Նաու չիքմ
Քարեկ—քարով պատել
Քարի զարգի—1. խոքեկ, 2. ասիոքեկ, 3.
վնանկ, 4. մոքմեկ
Քարեկ—սարի ներարեկն գոյնոց խոց
Քարկար (ան)—1. մայրեկ կուր, որ
խոցում է Նաւապոյն, 2. մայրեկ մի-
ջով անեղոջ Կեղ Նաւապոյն
Քարկիտ—քարով սեղմել, ճշմել

Քարտազ—մաղի մի տեսակ
Քարձղեկ—քարձղազով մաղի
Քարձղազ—1. քարեկի միջից բխող ազ-
րայր, 2. տակ մե շարած քարեկ, ու-
րոնց միջով քայլում անեղան կեղորթ
Քարուզ—քարպոտ, քարալայամով
Քարուն—գաւուտ ծամանակ քարեկի ճեւ
սեւաւանդ Նախերներ
Քարուանդ—ամբարձրեկ քանդում ան-
քանի
Քարուանդ Կենդ—1. աղերեկ, 2. Նախար-
կուրեկ խո սարեկ
Քարուրաւ—քարաքարտ տարածութիւն
Քեզ—մե տեսակ քանչառ
Քեչան—սրուն ռաշոց (կրկնայ)
Քեղաղեղ—քերծել
Քեղարաւ—գայթեկ
Քեղարան—չաւո-չաւու գայթոց
Քեղար—ծուռ թև
Քեղաբերեկ—1. թեթեկ, կողի չարեկ, 2. ու-
ճիգ ընկնկ, 3. մերձման էրկեկ
Քեղակ—թեթեկ, կողի գարձեկ
Քեղեկ—սերեկու Նարմարան, բերեկ
Քեղեկ—Նախ սարձով փոյր
Քեղուրեկ—քերքեկ, բիթրեկ
Քեղով—1. Նարման, 2. սարախ, ժողովրդեկ
Քեղովայ—Նարմեկ, զնեմովայ
Քեղուլ—ցանկի՝ անկան Նախերներով
Քեղորդայ—կառու ռիթրից աստակել
Քեղորդ—ուճեղ կապ
Քեղորտան—կառուց
Քեմեկ—քարեց փայտանու, շարձու-
կայուն կորցնել
Քեմուղ—1. փայտացած, սառած, 2.
խոճ, անեղառ
Քեմլիբուլ—վխալ
Քեմիբուլ—կարկայեկ
Քեմիբուլան—կարկայառ
Քեմիբուլան—կարկայուն
Քեմիբուլ—գաւաւեկ, աստականու
Քեմիբուլ—ցածրածակն խոտ
Քեմիբուլան—ցածրածակն խոտակցչուն
Քեմիբուլ—սակալանեկ (քուտակեր)

Քրճանան—1. պահաւութիւն, 2. քիլ լի-
նէլ
Քրճնէլ—ոչխար մեղրեկ կշան անկ՝
բուրց կարեկով
Քրճոց—չաւո բնոց, բնոց
Քրճոյր—քիլ բնած, անքան մնացած
Քրճաւանդ—1. անկողնի, մանճակոյ, 2.
Կեղարան
Քրճեղաղ—բուրի սրչաւուտար երակ
Քրճեղարան—բուր խոճարձով
Քրճեղ—1. քնած, 2. թմբած, 3. ծուլ
Քրճեկ—ամաշեկ, անճանկ
Քրճըրջ ապ—գրգռել, կոկիտ սրածարի
Քրճըրջալ—անճ քրճըրջալ
Քրճըրջալ—անճ քրճըրջալ
Քրաւ—քարաքարտ քարձեկի՝ բուր
Քրաղեկայ—քրաղեկոց մարմնի փրա ա-
սաղաղոց շարիկներ
Քրաղեկեկ—1. քրաղեկոյր ու զոքորված
աշխատել, 2. քրաղեկով պատվել
Քրաղեկեկ—անճ քրաղեկեկեկ
Քրաից—քրաի մի տեսակ
Քրաիշեկ—լավ անկ, աստաթեկ պշա-
ղաբով
Քրաից—կաղմարով պշեկ ճաշ
Քրանոց—1. շորեկ պատաստոված, 2.
ցնցոյթներ Նոպոց
Քրանի—1. խոչոր-խոչոր կարեկ, 2. ծագ-
կաճարեկ
Քրանոց—1. կարձով, 2. ծաղկատար
Քրանոցեկ—անճարթութիւններ աստաթ-
եկ
Քրանոցան—անճարթ, խորգորոց
Քրան—միանգամից կարեկ
Քրանալ—քրանալեկ վար
Քրանի—1. քիլ բուկ, բուկ ճեւքեկ, 2.
անճկաւ սպանել, վառել
Քրան—քրաուր ունեղոց
Քրարի—կնիւրեկ
Քրու ու փրա—գաղտնի և ցածրակայն
խոտակցութիւն
Քրալայան—գաղտնի խոտի՝ խոտակցել
Քրալաւան—1. քրալաւու ծալեք, 2. քրա-
լաւալ

Քրանի գայ—լմարեկ, զմարեկ
Քրաւ—1. քիթ (մանկ), 2. մեծ քիթ ան-
ցոլ
Քրաւ—մարտով—անբարձարեկ, զգիւմ
Քրանեմեմ—քիլ, սակավ
Քրալից—1. փրա լավ կառոց (Նոպոց),
2. Նարման
Քրանի—1. պատանէկ, 2. զնմ ասնէկ,
զկողեկ, 3. վերարեկ
Քրա կրեկ—1. զգոնէկ, 2. սիթեկ, 3.
անքրաուր
Քրա սրեկեկ—գաղտնայ, Նոպոցանայ
Քրանիբար—ճաղատանայ
Քրանալ—ճաղատ
Քրալաւան—մերձուր, աստակներց
զրկել
Քրի—1. կնքաւոյր փրփուր, 2. քրի ման-
քար՝ մաղմուր
Քրիլից—քրիլից ամբարձր մայր
Քրու—1. շարձանակութիւնը կորցրած,
2. անգամայն
Քրուրաւ—1. անչորմանայ, 2. անգո-
մալուք գառնայ
Քրուրայան—Նոպոցանայ, իրենով ճրճ-
վել
Քրոլ—գառների գոմ
Քրոլի—գառները գոմի
Քրոլ—1. թուփ, թփուտ, 2. կարտաթիկ են
բուրց իր ճրճարձով չիքմեկ ճանդեր
Քրոլ (թղ)—1. մայր բուլ, 2. անեղալ
Քրոմ—սարեկ
Քրուտեկ—սարեկի ճաղատութիւն
Քրուալ կանիկ—զգնի, գորովել լիկի
Քրուի—մերձուր
Քրուանի—խորթուլ՝ խոճուկ տակ
Քրուալայան—անճակառոց
Քրուրաւ—կուրաղութայ
Քրուայ—1. կարմնայ, 2. անքր՝ անքրեք
փակել, 3. Նախանկ

Քոռոթապալ—կույր և կապ
 Քոռոթյանէլ—կույր և ճաղատ
 Քով—կրեթի և կողքերի միջև ընկած մասը
 Քովը՝ երան—արեգմանի աշխատք, որն
 անմխրապես կից է կողքերին
 Քօտօս—ձաղ (շան, աքի, կատվի)
 Քաջահան—արմատական
 Քարահան Լենի—արմատահան անել

Պարփրից—բոկոտն
 Օգած ճամպա—զուգարան
 Օգած վերս—1. կանգուն, ողջ, 2. կանգ-
 նած վիճակում
 Օգած տաղ տալ—1. կատրել, 2. փշաջ-
 նել, ստեղծող տալ
 Օգաշոր—վարտեր
 Օգրելոց—լողալու մի անասկ
 Օգրջելի—սարերը կնճղակները մաշվել
 Օգնամուղ—սարով մասը զործելը
 Օգնավոր—1. հետհասն, 2. սոր ունեցող
 Օգնավորի—1. նոր բաշլել սկսել, 2. սո-
 րի կանգնել, ամրապնդվել
 Օգնել—սարը արտրին սկսվել կանգնեցնի-
 լուս կամ խորը վարելու համար
 Օգնիք պարզել—1. մեռնել, սասկել, 2.
 սորերը մեկնել
 Օգնիք արեգել—սասկել, մեռնել
 Օգնիչըլոխ—սորից մինչև զրուխ, ամբողջ
 մարմնով
 Օգնիլուով—արագաշարժ
 Օգնուտակ—երկար կոթով մեծ սարագ
 Օգրով գրելով—բառ ամենայնի, լիովին
 Օգրով մնով—1. գործելու ընդունակ, 2.
 ողջանգամ
 Օզոր—թեք, ծուռ
 Օզոր-Օզոր—ծուռ ու մուռ
 Օզրի—թեքել, ծուռ
 Օլընուն—զորված
 Օլըր-Օլըր—զորագուտյուն, գալարուն
 Օխայ—բավականության արտահայտող

բացահանելու թյուն
 Օկուել—բավականացնել
 Օլըրուն—Շրտել, հաստատել
 Օկից-Օկից—գալարագուտյուն
 Օկրգել—հույն Ը՛ թեքել, կողքի ընկնել,
 կոթել
 Օղուն—ըրազացի ամբար
 Օղրմահառ—մի անասկ բանասր
 Օն—այնքան տարածություն, որ հեծվում
 է կերակրից շարժելով
 Օոսա—զրու, սերմ ամբողջ ջրուն
 Օսելչեն—արու, արական սևին պատկա-
 նող պատկանողները
 Օսերել—զրու տալ
 Օսչրեկակ—որհաներ
 Օսիակ—զգամ բրդի սակահեր
 Օսիակից—սովանքից մանած թել
 Օսիկչերել—սովանքով
 Օսիոնայ—ամրանակ
 Օսիոնահան—սովանքից հանած
 Օսիոնահան Լենի—եփած մաք սովանքից
 չսկի՛ հանել
 Օսիոնացավ—սովանքով
 Օսոնոց—սուռ ունեցող
 Օտ—1. հարուստ, 2. օդ
 Օր ու արևով—կտուր
 Օրտպիլ—կի և այլն կողով՝ արածելու հա-
 մար
 Օրտիլ—հարուստի վրա կարելու սուլեք
 կամ խառնել խեցի
 Օրով ջորով—հաղիմազ, մի կերպ

Յըրընունելի—սուլի
 Յրուայ—1. շուռ գալ, գտնել, 2. գտնվել
 Յրուիլ—նոյ
 Յրուայ—շեշեխ թեքելով հանել
 Յրուֆրայ—ֆրայ բառի բաժնապատկա-
 կանք
 Յրուֆրան—ֆուֆայցող
 Յուֆու—ճաղ (մանկ-)

ՓՐԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երկզյան Մ. Ե.—Շայջ լեզվի սեռություն, Երևան, 1965:
 Երևանյան Ա. Ա.—Գրարարի Առևտրի, Երևան, 1963:
 Երևանյան Ա. Ա.—Հայերենի գերբարբերը և Երանց Անարանական Էջանակությունը,
 Երևան, 1953:
 Երևանյան Ա. Ա.—Բայը ժամանակակից Հայերենում, զիբր ատալի, Երևան, 1962:
 Երևանյան Ս. Գ.—Հայերենի շեքից բարբեր մասերը, Երևան, 1959:
 Կզայան Էդ. Բ.—Գրարարի բերականություն, Երևան, 1964:
 Կզայան Էդ. Բ.—Մեղրու բարբար, Երևան, 1954:
 Կնատյան Հ. Հ.—Շայ բարբարագիտություն, Մոսկվա, Նոր-Նախիչևան, 1911:
 Կնատյան Հ. Հ.—Հայերեն զավանակական բառարան, Քիֆիս, 1913:
 Կնատյան Հ. Հ.—Շայջ լեզվի պատմություն, հ. 1-ին, Երևան, 1941, հատոր 2-րդ, 1951:
 Կնատյան Հ. Հ.—Քննություն վանի բարբար, Երևան, 1952:
 Կնատյան Հ. Հ.—Քննություն Համշենի բարբար, Երևան, 1947:
 Կնատյան Հ. Հ.—Քննություն Նոր-Չուլալի բարբար, Երևան, 1940:
 Կնատյան Հ. Հ.—Քննություն Մարաղայի բարբար, Երևան, 1926:
 Կնատյան Հ. Հ.—Քննություն Պուլի բարբար, Երևան 1941:
 Կնատյան Վ. Գ.—Հայերենի շարահյուսություն, հ. 1-ին, Երևան, 1958, հ. 2-րդ, Երևան,
 1964:
 Ե Առևան բառարան Հայերեն լեզուի, Վենետիկ, 1865:
 Սևադրյան Մ. Ե.—Սերմախի (նոյի) բարբար, Երևան, 1962:
 Քաղաղաստեղ—Քաղաղաստեղ Ս. Հ.—Մշտ բարբար, Երևան, 1958:
 Գիլիբյան Ա. Վ.—Հայ բարբարագիտության գաղտնիք, Երևան, 1957:
 Джанусян Г. Б.—Очерки по истории дописьменного периода армянского языка.
 Ереван, 1967.
 Կարիբյան Ա. Ս.—Շայ բարբարագիտություն, Երևան, 1953:
 Կափուցյան Գ.—Հեղահանու լեզվաբանություն, Երևան, 1939:
 Միլյան Հ.—Կարևո բարբար, Երևան, 1952:
 Ջանիայան Գ. Բ.—ժամանակակից Հայերենի հուլիները, Երևան, 1964:
 Պատմա-բանասիրական Հանգան—1958—59 թթ. համարները
 Պետյան Վ.—Սասունի բարբար, Երևան, 1954:
 «Вопросы языкознания» 1965—62 թթ. ասունի համարները

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն 3

Հ Ե Ղ Ո Ւ Ն Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Ն

Խաղաղության հաստատություններ	4
Չարիազորների փոփոխությունները	9
Շեղափոխական շեղումափոխություններ	14
Որդիաբարձների փոփոխությունները	21
Բազմալեզուների փոփոխությունները	23
Խաղաղության բազմալեզուական շարժումները	23
Չարիազորության և կրթաբարձրության	28
Խուլ պայմաններ և կրթաբարձրություն	30
Շեղյալ խուլ պայմաններ և կրթաբարձրություն	32
Չարիազորության շարժումները	34
Խուլ շարժումներ	38
Չարիազորություն	39
Հավերժ և անկում	42
Անձնական և տարածական	43
Գրափոխություն	44

Բ Ա Ո Ա Ղ Ի Տ Ո Ւ Ն

Անձնական	47
Բարձր քաղաք	49
Նույնանի և նույնանուն քաղաք	52
Բառային կազմ	53
Տեղադրություն բառային կազմում	67

Ձ Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Ն

Գոյական անուն	70
Հոգնակաբանում	70
Հոլովներ և նրանց կազմություններ	73
Հոլովումներ	74
Հարադիր գոյականների հոլովում	85
Ածական անուն	86

Բձևական անուն	89
Գերանուն	90
Անձնական գերանուններ	90
Ստացական գերանուններ	91
Տոցական գերանուններ	92
Փոխադարձ գերանուններ	93
Հարցական գերանուններ	93
Որոշյալ գերանուններ	94
Անորոշ գերանուններ	94
Փխտական գերանուններ	95
Հ ա գ	95
Ք ա չ	98
Բայի կազմություններ	98
Բայի սեռ	105
Գերբայներ	108
Խոնարհում	115
Բայերի խոնարհման հիմքերը	115
Խոնարհումներ	117
Օձանցակալ բայ	117
Բայի եզանակներ և ժամանակները	118
Անձնացավոր բայերի խոնարհումը	127
Անկանոն բայեր	134
Պակասավոր բայեր	136
Հարադիր բայերի խոնարհումը	137
Փխտական խոնարհում	140
Մակրայ	145
Եղանակավորոշ բայեր	147
Կ ա գ	148
Մազկապ	149
Չարիազորություն	150
Նժուշկներ	151

Բառարան գրաբար-Այալիցիայի խոնարհում	160
Բառարան բարբառային բայերի	205
Օգտագործված գրականություն	249

ԱՎԱՆԿԵՐՏԻ ԽՈՍՎԱԾՔԸ
(Ազատան-Արագածի տառածի)

Հրատ. խմբագիր Զ. Խ. Օրմանյան
Կազմը Օ. Ա. Ասատրյանի
Ֆեզ. խմբագիր Լ. Ն. Կոծակալյան
Տեխ. խմբագիր Լ. Մ. Մանուչարյան
Սրբազորիչ է. Գ. Վասիլյան

ИБ 948

Հանձնված է շարվածքի 12. 09. 1984 թ.: Ստորագրված է տպագրության 26. 02. 1985 թ.:
ՎՓ 05145. Չափը 60×84¹/₁₆. Քաղաք N 1: Տառատեսակ բոլորովին սովորական, բարձր տպա-
գրություն: Պայժ. 14,54 մամ., տպագր 15,75+1 ներդ. մամուլ: ներկ. մամուլ 14,54:
Հրատ.-հաշվարկ. 14,12 մամուլ: Տպարանակ 1000: Հրատ M 6219:

Պատվեր N 796: Գինը 2 ա. 35 կ.:

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 գ.:
Издательство АН Арм. ССР, 375019, Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24 г.
ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության տպարան, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24:
Типография Издательства АН Арм. ССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна, 24.